

NPI

[3-4·08] Nordisk Øst-forum

**Kirgizistans postsovjetiska
politiska system**

**Korruption i
postkommunistiske lande**

**Kunnskapsstrid i russisk
havforskning**

Den nye ryske skønheden

**Boris Jeltsin –
fra apparatjik til demokrat**

Nr. 3-4 · 2008
22. Årgang

Norwegian Institute of International Affairs
Norsk Utenrikspolitisk Institutt

[3-4] Innhold

- 245 **Forord**
Redaksjonen
- 247 **Efter «transitionen»:
Kirgizistans postsovjjetiske politiske system**
Johan Engvall
- 271 **Korruption i postkommunistiske lande:
et forbigående eller permanent fænomen?**
Lars Johannsen & Karin Hilmer Pedersen
- 289 **Hvem kan telle «den fisk under vann»?
Kunnskapsstrid i russisk havforskning**
Bente Aasjord & Geir Hønneland
- 313 **«Den nya ryska skönheten»:
damtidningen Krestjankas «Tio stilfrågor»**
Saara Ratilainen
- Essay*
- 337 **Boris Jeltsin – fra apparatjik til demokrat**
Thomas Petersen
- Velkommen til Internett*
- 357 **Russland og NATO**
- Bokomtaler*
- 363 **Kampen om den Kolde Krig. Festskrift til Bent Jensen**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson
- 366 **Kalla kriget**
Recenserad av Anders Blomqvist
- 369 **Den store fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i
Sovjetunionen 1939–55**
Recenserad av Lennart Samuelson
- 372 **Tankograd: Den ryska hemmafrontens dolda historia
1917–1953**
Omtalt af Erik Kulavig

- 375 **Nikkel, jern og blod. Krigen i nord 1939–1945**
Recenserad av Marianne Junila
- 379 **Bjørnen vågner: Virksomhedsledelse og mennesker i USSR og Rusland 1990–1999**
Recenserad av Pelle Åberg
- 381 **Energikontroll: Kreml, Gazprom och rysk energipolitik**
Omtalt av Daniel Fjærtøft
- 384 **Russian Leverage on the CIS and the Baltic States**
Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen
- 387 **De krenkede. Historier fra Tsjetsjenia**
Recenserad av Märta-Lisa Magnusson
- 391 **Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet Life in Discourse and Practice**
Recenserad av Maria Engström
- 394 **Rysk identitet och självbild: Ryska medborgares syn på hot, sitt land och sin omvärld**
Omtalt av Pål Jostein Didriksen
- 396 **Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42**
Recenserad av Kenneth Nyström
- 399 **Kampen mot «schamanismen». Sovjetisk religionspolitik gentemot inhemska religioner i Sibirien och norra Ryssland**
Recenserad av Jan Svanberg
- 402 **Business Security and Russia. Security Considerations in the Development of Business Operation in Russia**
Omtalt av Lill Hilde Pedersen
- 404 **Norwegian-Russian Cooperation in Business Education and Research: Visions and Challenges of the High North**
Omtalt av Birgit Jacobsen
- 409 *Nye bøker i Norden*
- 413 *Årgangen 2008*

Forord

Nordisk Østforum vender hjem

Etter syv år på NUPI vender *Nordisk Østforum* fra neste nummer tilbake til vår tidligere utgiver Universitetsforlaget. *Nordisk Østforum* har levd et godt liv på NUPI. I løpet av disse årene har vi blant annet innført obligatorisk fagfelleevaluering av artiklene, noe som vi mener har bidratt til å løfte kvaliteten på tidsskriftet. Vi vil benytte denne anledningen til å takke Jan, Ole, Liv og de andre på NUPI som har bidratt til å videreutvikle tidsskriftet i denne perioden!

Når NUPI nå har besluttet å «flagge ut» tidsskriftproduksjonen, er vi glade for å vende hjem til et forlag som vet å verdsette den egenarten *Nordisk Østforum* dyrker. Som leser vil du nok først og fremst merke endringen i form av nytt design. Vi ser også frem til å få et mer profesjonelt og strømlinjeformet apparat til å håndtere kundekontakt. Redaksjonelt vil imidlertid NUPI beholde hovedansvaret sammen med våre nasjonale redaktører i Danmark, Sverige og Finland, og vi håper å kunne levere et stadig bedre tidsskrift.

Vi runder av NUPI-tilværelsen med et dobbeltnummer. Først ut denne gang er et tema som er nesten like gammelt som tidsskriftet selv, nemlig transisjon – endringsprosessen fra plan- til markedsøkonomi og fra ettpartistyre til flerpartisystem og demokrati. Da *Nordisk Østforum* trådte sine barnesko, var troen på transisjonen sterk. I dag, når vi etter hvert begynner å komme til skjells år og alder, er ikke forvissningen om en rettlinjet utvikling lenger like sterk. Johan Engvall har gjort en casestudie av Kirgisistan, landet som lenge ble ansett som det mest lovende eksemplet på demokratisering i Sentral-Asia, men som i de senere år har opplevd både stagnasjon og tilbakeslag. Denne utviklingen får Engvall til å spørre seg om det er slik at enkelte stater kan komme til å stabilisere seg et sted i spennet mellom demokrati og diktatur.

I prosessen med å legge om økonomien fra planstyring til noe annet – det være seg til ultraliberal markedsøkonomi eller statskapitalisme – har de tidligere kommuniststatene i Sentral- og Øst-Europa opplevd en eksplosjonsartet korrupsjon. Korrupsjonen er ikke bare av betydelig omfang, den gjennomsyrer alle samfunnslag og institusjoner. Men skyldes den nettopp omstillingsprosessen – at man gjennomlever en periode med ineffektive institusjoner,

uklart og flytende lovverk og lave lønninger – eller er det snakk om et mer permanent fenomen, rotfestet i politisk og administrativ kultur? Dette er problemstillingen Lars Johannsen og Karin Hilmer Pedersen forsøker å besvare i sitt bidrag.

Deretter vender vi blikket nordover. Under den kalde krigen, da grensen mellom Sovjetunionen og NATO-landet Norge var mer eller mindre hermetisk lukket, var samarbeidet innenfor fiskeriforvaltning og -forskning et sjeldent eksempel på vellykket øst-vest-kontakt. Den norske havforskningen var sterkt kvantitativt orientert, den sovjetiske hadde i utgangspunktet større innslag av kvalitativ tilnærming. Gjennom årelangt samarbeid har imidlertid havforskerne i Murmansk blitt sosialisert inn i det norske/vestlige paradigmet. Helt til Moskva-miljøet fra rundt årtusenskiftet begynte å utfordre det vitenskapelige grunnlaget for å beregne fangstgrunnlag og kvoter. Bente Aasjord og Geir Hønneland diskuterer kunnskapsstriden i lys av faglig uenighet, politiske trender og økonomiske interesser.

Og fra fisk tilsynelatende til jordbruk – og til bladet med den trauste tittelen *Bondekvinnen (Krestjanka)*. Men ikke helt. Denne tidligere sovjetpublikasjonen har etter 1991 tatt spranget inn i langt mer glamorøse kretser og er i dag et kulørt dameblad opptatt av stil, mote og skjønnhet. Saara Ratilainen har sett på konstruksjonen av «den nye russiske skjønnheten», den nye rollemodellen russiske kvinner skal strekke seg mot, slik den fremstilles gjennom en årgang av *Bondekvinnens* faste spalte «Ti spørsmål om stil».

I tillegg til de fagfellevurderte artiklene har vi denne gangen også inkludert en egen essayspalte. Dette kommer ikke til å være en fast spalte, men vi vil heretter i tillegg til de vitenskapelige artiklene også fra tid til annen trykke essay. Denne gangen er det undertegnet Thomas Petersen, en av tidsskriftets grunnleggere tilbake på midten av 1980-tallet. Han har tatt for seg Boris Jeltsins liv og virke, både hans fineste øyeblikk, som da han sto opp mot kuppmakerne utenfor Det hvite hus i august 1991, og de mørkere, som da han satte militæret inn mot samme bygning drøye tre år senere. Petersen spør også hvordan arven etter Jeltsin forvaltes i dag. Hva har blitt stående igjen etter Jeltsin etter åtte år med Putin?

Vi runder av årgangen med en internettspalte viet et av høstens hete stridsspørsmål – forholdet mellom Russland og NATO og utsiktene for ukrainsk NATO-medlemskap – og ønsker velkommen tilbake i 2009 med ny utgiver, ny design og et enda bedre tidsskrift!

God lesning!
Redaksjonen

Efter «transitionen»: Kirgizistans postsovjetiska system

Scholars interested in political development have traditionally perceived vague mixed systems as unstable creations moving towards greater clarity. Focusing on Kyrgyzstan – a post-Soviet state that falls somewhere in between outright authoritarianism and democracy – this article examines how basic components of stateness – taxation, protection, lawmaking and legal order – are subject to multiple equilibriums. First, the lack of services rendered in return for tax payments and endemic corruption among tax officials make tax paying irrational. Moreover, large enterprises that evade taxes still have access to public goods due to their political influence. Second, protection appears locked in a negative spiral. In particular, the police combine the functions of illegal business syndicate and power syndicate, protecting the interests of the political leadership. Third, the legislative assembly has not proven very efficient in enacting laws, but is an important body for other reasons. The shadow economy has managed to secure a grip on the parliament, which serves as a «roof» for protecting and developing private economic interests. Finally, the alternative legal order that has been established is based on control over political and economic resources. The actors capable of controlling these resources balance out competing interests in the influence game. It would seem that what we observe in Kyrgyzstan today is a new political-institutional equilibrium unlikely to change as long as the dominant elite groups lack incentives to change behaviour. It is thus questionable whether Kyrgyzstan still can be considered a country «in transition».

Keywords: Kyrgyzstan, transition, state-building, multiple equilibriums, taxation, protection, legislation, influence games

Johan Engvall
doktorand, Institutionen för
euroasiatiska studier och
Statsvetenskapliga institutio-
nen, Uppsala universitet

Mer än ett och ett halvt decennium sedan det stora systemskiftet i öst inleddes står det bortom rimligt tvivel att de tidiga förhoppningarna om en snabb och lyckosam omställning till demokrati, marknadsekonomi och rättsstat inte realiserats i många av de tidigare sovjetrepublikerna. Där mycket av forskningen med tiden kommit att uppehålla sig vid varför «transitionen» inte utmynnat i förväntad demokratisering, föreslår denna studie att vi riktar direkt fokus på frågan: Vad är det för system som uppstått i stället?

Föreliggande studie ämnar undersöka vilken slags stat som

kommit att byggas i ett konkret fall – det postsovjetiska Kirgizistan. Redan vid en första anblick utgör Kirgizistan ett paradexempel på en stat som tidigt uppfattades vara i tydlig rörelse mot demokrati (se exempelvis Brown 1992: 20–22), för att därefter, om något, synes röra sig tillbaks i mer auktoritär riktning (se Freedom House årliga ranking). Är det rimligt att hävda denna stat som varande i omvandling mot större klarhet, eller har den stabiliserats i ett nytt politiskt jämviktsläge? Mot bakgrund av den politiska omvälvning, i form av den så kallade tulpanrevolutionen, som ägde rum i landet under mars månad 2005, kommer även en jämförelse av landet före och efter denna händelse att vävas in i analysen. Producerade detta maktskifte några substantiella förändringar i hur staten fungerar i Kirgizistan, eller är kontinuitet det utmärkande draget?

På senare år har en diskussion tagit fart, främst bland amerikanska statsvetare, om stater som möjligen är på väg att stabiliseras i en position mellan auktoritärt och demokratiskt styre, och som endast med svårigheter kan fångas in genom gängse klassificeringar (Diamond 2002, Levitsky & Way 2002, Schedler 2002). I denna nya forskning utgör valen den bestämmande variabeln för hur olika regimer typologiseras. Föreliggande studie har inspirerats av detta tänkande, men söker i stället kasta ljus över några av statens mest grundläggande funktioner: tillhandahållande av beskydd, upprätthållande av ordning, indrivande av skatter samt lagstiftande. Huvudargumentet är att i det postsovjetiska området äger regimomvandling och statsbyggnad rum samtidigt. Under denna specifika realitet är demokratisering näppeligen möjlig utan en demokratisk statsbyggnadsprocess (Grzymala-Busse & Jones Luong 2002: 548).

Artikeln disposition är följande: Första delen presenterar en operationalisering av staten i fyra analysdimensioner. Därefter undersöks den kirgiziska staten i ljuset av det ramverk som redovisats.¹ Till sist diskuteras vilket politiskt system som vuxit fram i Kirgizistan. Är det ett temporärt system i en omvandlingsprocess

1 Det empiriska materialet bygger primärt på personliga intervjuer i Kirgizistan under de senaste tre åren. Respondenterna inkluderar tidigare och nuvarande politiker, statliga tjänstemän, i synnerhet inom skatte- och polisväsendena, samt politiska kommentatorer, forskare, entreprenörer och representanter för civila samhällsorganisationer. Vissa tjänstemän intervjuades även i olika miljöer, förutom på arbetsplatsen i regel på ett kafé eller en restaurang. I en informell omgivning visade de sig utan undantag vara betydligt mer öppna och frispråkiga om sina professioner och de utmaningar de möter. Därtill tenderade dessa intervjuer att kännetecknas av flexiblare och grundligare diskussioner än i den formella omgivningen, där flera intog en strikt officiell hållning. Några respondenter föreslog på eget bevåg möten utanför arbetsplatsen.

mot demokrati, eller rör det sig snarare om att landet koagulerat i ett alternativt system, vars anatomi representerar en väsentligt anorlunda utvecklingsväg?

Statens centrala beståndsdelar

Douglass North (1981: 20–32) har introducerat en modell över staten bestående av tre väsentliga komponenter. För det första porträtterar han staten som en organisation som erbjuder en uppsättning tjänster, främst beskydd och rättvisa, i utbyte mot intäkter, i huvudsak skatter. För det andra är hur detta utbyte mellan styrande och styrda upprättas och utvecklas beroende av statens benägenhet att agera som diskriminerande monopolist genom att erbjuda olika tjänster till olika grupper. För det tredje begränsas statens handlingsutrymme av behovet att möta potentiella rivaliserande organisationer som specialiserat sig i att tillhandahålla ett likartat tjänsteutbud. Inbyggt i Norths modell finns en uppsättning konkreta uppgifter som staten utför. De vi ska hålla fast vid i denna artikel är beskattning, beskydd och ordning, samt beslutsfattande i termer av allokering av resurser och tjänster. Dessa komponenter har lyfts fram som centrala analysdimensioner av staten allt sedan Max Webers klassiska definition.²

För samtliga funktioner behöver vi dessutom introducera begreppet multipla jämvikter. I en renodlad modell kan man för varje fall tänka sig en «god» jämvikt, vilken tillåter staten att fungera normalt och en «dålig» jämvikt där basala statliga funktioner kollapsat (Sachs 1995: 59). Att tänka i termer av ett antal möjliga jämviktslägen innebär ett frånsteg från idén om att stater strävar emot ett och samma läge och att i stället öppna upp för möjligheterna att politiska entiteter kan dras emot olika lägen, även om de representerar underlägsna alternativ. Begreppen «goda» och «dåliga» jämvikter ska inte likställas med ett kontinuum löpandes från starka stater till svaga, och, i extremfallet, fallerade stater. Den bärande tanken inom litteraturen om starka och svaga stater är att de i allt väsentligt är lika beskaffade men särskiljer sig med avseende på kapaciteten, inte viljan, att upprätthålla centrala statliga funktioner; med andra ord

2 I Max Webers (1964: 156) definition, som kommit att ligga till grund för de flesta senare statsvetenskapliga bidrag till studiet av staten, bestäms statens natur av våldsmonopolet vilket ger upphov till statsförvaltning, domstolar och polis. Den administrativa och juridiska ordning som staten och dess tjänstemän sörjer för regleras genom lagstiftning. I en senare diskussion betonar Margaret Levi (1988: 1) alla staters försök att monopolisera våldsanvändningen och att implementera och upprätthålla ett formellt regelverk, inte minst för att reglera extraktionen av intäkter.

kan skillnader mellan stater sägas hänföras till varierande grader av politisk mognad.

Beskattning

För att kunna bedriva politik är förmågan att extrahera intäkter från befolkningen inom ett bestämt territorium den kanske mest grundläggande av statens alla funktioner. Eftersom skatter är avsedda att finansiera statliga utgifter är det få som ifrågasätter deras nödvändighet. Beskattning uppfattas vanligen som ett kontrakt mellan folket och staten; ett kontrakt som i stor utsträckning bygger på förväntningarna om reciprocitet (Uslaner under utgivning). Om medborgarna har anledning att tro att statliga tjänstemän stjälar deras skattebetalningar, och saknar tillit till att de kommer att erhålla kvalificerade tjänster i utbyte mot sina betalningar, ökar sannolikheten för att de ska undandra sig att betala skatt. I en perceptiv artikel om den ryska ekonomiska transformationen höll Jeffrey Sachs (1995) upp beskattning som exempel på en grundläggande statlig funktion, föremål för multipla jämviktslägen. I det goda jämviktsläget betalar alla skatt; i det dåliga gör ingen det. Staten har en viktig uppgift i att förhindra att ett samhälle graviterar mot den dåliga jämvikten genom att visa att det är i befolkningens intresse att betala skatt.

Ett företag kan välja att gå under jorden för att slippa skatter. Genom detta förlorar företaget emellertid vissa av de *public goods* staten erbjuder, som polisiärt skydd, indrivande av kontrakt och tillgång till banksystemet. Ett företag bör balansera förmånerna med *public goods* mot kostnaderna att betala skatter. Dess beslut beror på hur andra företag gör. Om andra företag betalar sina skatter är staten kapabel att tillhandahålla en hög nivå av tjänster. I ett sådant fall lönar det sig att förbli laglig. Men, om andra företag har slutat betala sina skatter befinner sig staten nära kollaps och kan inte tillhandahålla en hög nivå av tjänster. Företaget ser ingen anledning att fortsätta betala skatter och går under jorden (Sachs 1995: 59–60).

För de oberoende stater som uppstod 1991 kändes det sovjetiska systemets sammanbrott särskilt hårt vad gäller skatteindrivningen. Anledningen till detta står att finna i den sovjetiska beskattningens själva natur. I bemärkelsen av att vara ett fiskalt instrument för finansierandet av staten skulle knappast någon i Sovjetunionen ha förstått meningen hos själva ordet beskattning. Under den centralplanerade kommandoekonomin betalade de flesta människor ingen skatt och det existerade ingen specifik skattepolitik (Nove 1972: 114). Följaktligen

fanns vid självständigheten en ytterst begränsad förståelse bland folket i allmänhet, och den framväxande entreprenörssektorn i synnerhet, om det nödvändiga i att betala skatt (Papava 2005: 147).

I en diskussion kring det sovjetiska arvet på beskattningsområdet lyfter Jorge Martinez-Vazquez och Robert McNab (2000) fram ett antal centrala faktorer. För det första var det sovjetiska systemet i stor utsträckning baserat på tribut snarare än frivilligt samtycke. För det andra spelade beskattning en undanskymd roll för resursallokering, vilken i stället konstruerats kring personliga kontaktnät. För det tredje innebar avsaknaden av en institutionaliserad skatteförvaltning att denna funktion sköttes på ad hoc basis. För det fjärde, eftersom privat ägande var olagligt, existerade ingen inkomstbeskattning. Det skattesystem som fanns i den centralt styrda ekonomin var helt inriktad på att extrahera från de statligt ägda företagen. Slutligen hade vid sidan av den tvångskontrollerade planekonomin en omfattande skuggeekonomi växt ut till ett permanent inslag i det sovjetiska ekonomiska systemet. Samtliga dessa faktorer behöver hållas i minnet när vi betraktar utmaningen med att skapa ett postsovetiskt skattesystem i Kirgizistan.

Beskydd och ordning

Få analyser av staten kan undgå tvångsdimensionen, eftersom det inte finns några stater som inte brukar våld. Som North (1981: 21) uttrycker saken: «staten är en organisation med komparativ fördel i våldsanvändande.» Som resurs betraktad kännetecknas således våldsanvändning av storskalsfördelar, det vill säga det finns vinster att göra om en organisation monopoliserar våldsutövandet i samhället. Oavsett om staten uppträder som legitim beskyddare eller utpressare särskiljer den sig genom att tendera att monopolisera den organiserade våldsutövningen (Tilly 1985: 170–71). Det kommer emellertid alltid finnas rivaler som också specialiserar sig i samma bransch (North 1981: 27). Vadim Volkov (1999: 752) har dokumenterat att när staten förlorat sitt våldsmonopol investerar andra aktörer i vad han benämner «våldsamt entreprenörskap». Det finns gott om exempel i litteraturen på hur beskydd under sådana förhållanden kommer förses av andra organisationer. Det mest kända exemplet på privat beskyddarverksamhet är förmodligen den sicilianska maffian. Diego Gambetta (1993: 3) definierar maffian som en industri som producerar, torgför och säljer beskydd. Privata beskyddarorganisationer med djupgående konsekvenser för den politiska utvecklingen har också dokumenterats i afrikanska och

postkommunistiska stater (Reno 1997, Volkov 1999, Frye & Zhuravskaya 2000). Huvudpoängen är sålunda att statens våldspotential är avhängig av konkurrenssituationen.

Ryssland efter 1991 illustrerar en myriad av möjliga legala ordningar. I inledningsfasen i början av 1990-talet svepte en våg av laglöshet, kontraktsmord och plundring in över ett samhälle som i vissa avseenden närmade sig Hobbess anarkiska dystopi. De «affärsmän» som trädde fram under de första kaotiska åren hade emellertid ett intresse av att säkra värdefulla kontrakt av tveksamt legalt ursprung (Åslund 1999: 97). Behovet fylldes av den organiserade brottsligheten (Handelman 1994) och allehanda privata beskyddarorganisationer. Därefter, från mitten av 1990-talet till Vladimir Putins makttillträde, lyckades de så kallade oligarkerna privatisera lag och ordning genom att bland annat disponera egna privata säkerhetsstyrkor (Hoffman 2003). Den legala struktur vi ser i dagens Ryssland introducerades när Putin upplöste oligarkernas maktstrukturer och återinsatte en klassisk maktvertikal med ledaren själv i toppen (Goldman 2004). Detta system innebär dock inte lag och ordning utan ett nytt, högst informellt, postsovetiskt maktspel, med tillhörande spelplan, domare och spelare. Kärnan i systemet är förvaltandet av de massiva inkomsterna från landets olje- och gasindustri. Presidentens roll i modellen är att fungera som *rent manager*. Han garanterar spelets balans genom att distribuera «räntor» mellan olika rivaliserande falanger (Gaddy 2007).

Statens förmåga att etablera ett våldsmonopol är av yttersta vikt för att garantera lag och ordning. Sachs förklarar att graden av kriminalitet i ett samhälle har självförstärkande drag:

Sannolikheten att upptäckas och åtalas minskar i takt med att kriminaliteten ökar. Om de flesta företag bryter mot lagen måste de rättsvårdande myndigheterna dela sina knappa tvångsresurser mellan ett stort antal fall så sannolikheten att ett särskilt företag ska upptäckas och straffas är låg. Om de flesta företag lyder lagen är emellertid sannolikheten för upptäckt och bestraffning mycket högre. Följaktligen, ifall andra företag bryter mot lagen kommer det kvarvarande företaget också att göra så, och om alla andra företag är laglydiga kommer det återstående företaget också att följa lagen (Sachs 1995: 60).

Statens roll som rättsskipare möjliggörs av våldsmonopolet tillsammans med beskattningsmonopolet (Volkov 1999: 752). Rättsordningens betydelse för den moderna demokratiska staten kan svårigen överskattas. Guillermo O'Donnell (1993: 1358) betonar att i fungerande demokratier inbegriper rättsstaten hela territoriet

och alla samhällsskick. Världen är emellertid fylld av länder där rättsstaten är satt på undantag. Det mest frekventa alternativet är diktaturer där lagen är i makthavarnas händer, och makthavarna står över lagen. Inom denna kategori utgör den sovjetiska legaliteten, kännetecknad av kommunistpartiets ledning som herrar över lagen, blott ett exempel (se exempelvis Simis 1982). En central komponent i distinktionen mellan demokrati och diktatur är således åtskillnaden mellan *rule of law* och *rule by law*. I de postkommunistiska länderna är denna distinktion viktig, men inte uttömmande.

Lagstiftning

Gordon Smith (1999: 5) betonar statens förmåga att artikulera, ackumulera och allokera tjänster mellan samhällets konkurrerande intressen som en kärnfunktion. Alla stater behöver besluta om hur resurser ska fördelas samt hur spelreglerna inom deras gränser ska utformas (Whitmore 2005: 7). Denna uppgift är förmodligen närmast associerad med den exekutiva makten. En annan institution med betydande ansvar för dessa uppgifter är emellertid den lagstiftande makten. Parlamentets centrala roll i den moderna demokratistaten inbegriper förutom lagstiftning även övervakning av exekutiven samt dess anspråk på att representera befolkningen inom ett givet territorium. Över hela det gamla sovjetområdet har lagstiftande församlingar med dessa formella funktioner inrättats.

Vad gäller utformandet av spelets regler kan parlamentet sägas vara ett språkrör, vars medlemmar representerar ett lands befolkning. I de flesta länder domineras de lagstiftande församlingarna av politiska partier. Den statsvetenskapliga forskningen är enig kring partiets betydelse för demokratin. Vissa hävdar till och med den moderna demokratins otänkbarhet i frånvaron av partier (Lipset 2000). Givet parlamentets centrala position i stater med demokratiska ambitioner synes det tämligen relevant att undersöka hur det lagstiftande organet i Kirgizistan är beskaffat. Om parlamentet i huvudsak inte utför de funktioner som identifierats ovan, vilka alternativa funktioner kan det fylla?

Kirgizistans postsovetiska politiska system

Låt oss nu vända tillbaka till Kirgizistan och mot bakgrund av de fyra analysdimensionerna undersöka närmare vad slags system som uppstått.

Beskattning: skatteflykt och informell inkrävning

Kirgizistan har varit en av de postsovetiska stater som haft svårast att utveckla ett fungerande skattesystem sedan självständigheten. Skatteintäkterna i Kirgizistan föll från motsvarande 27 % av BNP år 1990 till ett genomsnittligt värde av 16 % under perioden 1991–95, för att därefter sjunka till endast drygt 12 % från 1996 till 2000. Under de sista åren av president Askar Akajevs (1990–2005) ledning hade statens skatteinkomster stabiliserats vid dryga 14 % beräknat i förhållande till landets BNP (Zhukov 2005). Under president Kurmanbek Bakievs (2005–) nya administration har skatteindrivningen förbättrats något, dock utan att återspegla ökad frivillighet utan snarare till följd av vissa förbättringar i skattemyndighetens organisatoriska och tvångsrelaterade funktioner.

En av de faktorer som ofta lyfts fram som orsak till avsaknaden av effektiv skatteindrivning är landets komplexa skattesystem, vars legala bas stipuleras i den numera helt daterade och inkonsekventa skattelagen från 1996.³ Ett uppenbart problem är den mängd skatteundantag som infogats under påtryckningar av mäktiga intressegrupper med kopplingar till staten.⁴ Redan 1998 rapporterade Internationella valutafonden att det ständigt ökande antalet godtyckliga skattedispenser inom olika områden hade eroderat skattebasen efter ratificerandet av skattelagen (IMF 1998: 14).

De postkommunistiska staternas benägenhet att distribuera särskilda rättigheter till vissa företag på skatteområdet har tenderat att direkt främja den inofficiella ekonomin: Efter att sådana privilegier tilldelats vissa näringsverksamheter uppstår ett tryck från dessa affärsidkare att utvidga sina förmåner även till andra sfärer. I slutändan slukas i stort sett hela ekonomin in i detta hål av informella uppgörelser (Papava 2005: 55). I januari 2004 sjösatte dåvarande president Akajev en skattereformprocess. Ett antal utkast till en ny skattelagstiftning har presenterats sedan dess, varav det senaste har godkänts av såväl den lagstiftande instansen som presidenten och beräknas träda i kraft i januari 2009. Huruvida en teknisk justering av regelverket i sig är tillräckligt för att motivera folk att betala skatt återstår att se.

Den marginella roll som inkomst- och företagsskatt spelar i Kirgizistan (Japarov 2004: 1) betyder att sammanlänkandet av

3 Intervju med Talajbek Kojtjumanov, kirgizisk finansminister 1996–98, Bisjkek, maj 2006.

4 Intervju med Rafkat Hasanov, biträdande kirgizisk finansminister 1996–98, Bisjkek, maj 2006.

folk och stat genom beskattningsmekanismen i stor utsträckning saknas.⁵ Det är mer regel än undantag att medborgarna inte ser något samband mellan betald skatt och återbärning i form av sociala tjänster. Landets minister för ekonomisk utveckling uttrycker det hela framt när han hävdar att avsaknaden av transparens i det faktiska skattesystemet gör att det saknas information om huruvida skattebetalningar finansierar staten eller tillfaller andra grupper.⁶ Den enorma korruptionen inom statsapparaten utgör ett avgörande problem i detta hänseende. Undersökningar bland entreprenörer indikerar att skattedilemmat till följd av korruption inom skatteväsendet måste betraktas som extraordinärt även i jämförelse med andra postsovetiska stater (BEEPS 1999, 2002, 2005). Kirgiziska entreprenörer rapporterade den högsta nivån av mutor till skattetjänstemän samt tvingades år 2005 avsätta nästan tre gånger så mycket tid åt skatteinspektioner som genomsnittet inom Oberoende staters samvælde (BEEPS 2005).

Som svar på dessa påtryckningar har många företag valt att gå under jorden. En rationell kalkyl styr detta. Kostnaderna för att stanna i den officiella ekonomin överskrider helt enkelt kostnaderna för att verka i den inofficiella sfären. Betalning är inte förenad med statliga tjänster utan kommer till priset av multipla utpressningsförsök från statens fogdar (World Bank 2005). För de större företagen har laglydigt skattebetalande dessutom inneburit förlorade marknadsandelar till privilegierade företag med direkta band till makt-havaren. Sachs modell behöver med andra ord modifieras en aning i fallet Kirgizistan, ty storföretag skyldiga till skatteflykt utnyttjar sina politiska kontakter för att alltså ha tillgång till beskydd och andra *public goods*.⁷ Enligt officiella källor motsvarar landets inofficiella ekonomi 53 % av den legala ekonomin. Andra källor har under en längre tid talat om en inofficiell ekonomi vars storlek motsvarar den officiella (Koichumanov *et al.* 2005: 13). Oavsett vilka siffror som är korrekta demonstrerar detta att skatteflykt blivit en utbredd social praxis. I Kirgizistan är det dessutom en tunn linje mellan utpressning och statligt beskydd, då staten är den primära källan till både faran för och beskyddet mot utpressning.

5 Intervjuer med företagare, politiker och akademiker, Bisjkek, hösten 2006.

6 Intervju med Akylbek Japarov, kirgizisk minister för ekonomisk utveckling och handel, Bisjkek, juli 2008.

7 Intervjuer med kirgiziska entreprenörer och politiska analytiker, Bisjkek, maj-juli 2008.

Om staten på det stora hela inte är kapabel att beskatta sig själv, varifrån kommer då ledarskapets pengar? Profitabla naturresurser är få i det fattiga Kirgizistan. Två sektorer,⁸ gruvindustrin, i synnerhet guld, samt energisektorns vattenkraftindustri, har emellertid varit instrumentella för framväxten av ett parallellt intäktssystem baserat på kontroll och fördelning av «räntor» (så kallad *rent seeking*) och informell beskattning. Statliga myndigheter, inte minst skatteverket, har inom dessa ekonomiska sektorer i stor utsträckning avlövats sina kontrollfunktioner. Ett påtagligt exempel är landets kronjuvel, guldgruvan Kumtor, en av världens tio största guldfyndigheter. Enligt den tidigare chefen för landets statistiska kommitté, Jumakadij Akenejev, hade varken den statistiska kommittén eller skattemyndigheten under Akajevs styre tillgång till information om Kumtor. Gruvbolagen var undantagna från all form av offentlig granskning, och information var endast tillgänglig för presidenten och hans närmsta följe (Turdueva 2007).

En central komponent i Akajevregimens maktkoncentration var att systematiskt neutralisera självständiga affärsrörelser med hjälp av informella metoder. Det har noterats hur embryot till en politiskt oberoende affärselit kunde skönjas i takt med introducerandet av marknadsmekanismer under de första åren efter landets självständighet. Denna grupp besegrades dock relativt snabbt, då den blev föremål för det politiska ledarskapets intresse.⁹ Till följd av systematiska politiska påtryckningar pressades flertalet framgångsrika privata företag ut från markanden. För många av de återstående företagarna återstod endast att själva gå in i politiken för att skydda sina intressen (Åslund 2005: 476). Denna styrelseteknik, manifesterad genom olika informella sanktioner påbjudna ovanifrån, så som införandet av orimliga skattebördor, eller genom direkta hot, kom att resultera i att större lagliga företag svårligen kunde existera utan tillgång till den politiska makten.

De statliga monopolen som alltså existerar inom guld- och hydrokraftsektorn – Kirgizaltyn och Kirgizenergo – är inblandade i alla led av resurshanterandet, från produktion till transporter och distribuering. Detta har bidragit till att det huvudsakliga syftet under såväl den förra som den nya administrationen varit att investera i en organisationsstruktur som medger privat omfördelning av vinsterna från dessa resurser på bekostnad av att skapa produktionsfrämjande

8 En tredje källa utgörs av det omfattande internationella bistånd landet tilldelats.

9 Intervju med Muratbek Imanaliev, chef för tankesmedjan Institute for Public Policy, tidigare utrikesminister (1991–92 och 1997–2002), Bisjkek, maj 2007.

förhållanden. Resultatet av denna interna piratverksamhet är att pengarna har fallit i fickorna på en liten ekonomisk och politisk elit medan statskassan gapar tom.¹⁰

Avsaknaden av all form av genomskinlighet och öppenhet i avtal är ständiga inslag i detta fördelningssystem. I eftermälet till tulpanrevolutionen blev vissa av de särskilt lukrativa kontrakten (inom exempelvis gruvindustrin) snabbt föremål för omfördelningsförsök. Successivt har dock det nya ledarskapet kommit att inse de negativa konsekvenser omfördelning av äganderätter har, inte minst i potentiella utländska investerares ögon. I stället har fokus riktats mot att profitera från utförsäljningen av de få strategiska ekonomiska källor som fortsatt står under statlig ägo, främst energi och telekommunikation. Lokala rapporter talar regelbundet om en pågående intensiv lobbying inom regimen mellan de ledande och konkurrerande maktintressena i syfte att säkerställa överenskomelser som innebär största möjliga finansiella och politiska vinst för respektive part.

Beskydd och ordning: utpressarstaten

Det finns betydande indikationer på att Akajevs regim systematiskt underminerade professionalismen inom säkerhetssektorn. En före detta överste från säkerhetstjänsten (tidigare KGB) hävdar till exempel att den styrande eliten medvetet bröt ned det nationella polisiära systemet för att ersätta det med en korrupt polisklan (*Litsa* 17 maj 2007). President Akajev ansvarade för tillsättandet av de högsta positionerna inom de rättsvårdande myndigheterna, vilka fick det huvudsakliga mandatet att skydda presidentfamiljen och dess närmsta allierades intressen. Det nationella säkerhetsministeriet utgör ett illustrativt exempel. Under Akajevs protegéer Misir Asjirkulov, Bolat Januzakov och Kalyk Imankulov utvecklades säkerhetstjänsten till ett amorft organ som kopierade den fiskala polisens funktioner i sin ambition att assistera presidentfamiljens absorbering av ekonomin (*ibid.*). Kontinuiteten i detta system är

10 I en artikelserie om korruptionen inom den statligt styrda energisektorn har den kirgiziska tidningen *Belyj parochod* visat hur korruptionsmönstret lades fast under den tidigare regimen för att expandera under det nuvarande ledarskapet. Det rapporteras att staten endast förmår driva in 30 % av betalningarna för hydrokraftproduktionen. Energisektorns årliga kommersiella förluster beräknas till 35 % vilket innebär att 30 miljoner dollar i vinster årligen hamnar i privata fickor (*Belyj parochod* 30 oktober 2007). Konsekvenserna av åratals av korruption och misskötsel syns idag allt tydligare. Energisektorn hotas av kollaps och el- och vattenförsörjningen behöver stängas av under perioder även i huvudstaden Bisjkek för att klara de bistra vintermånaderna.

slående i ljuset av utvecklingen sedan Bakiev kom till makten. En person som ständigt lyfts fram som den grå eminensen inom polisväsendet är presidentens bror, Janysj Bakiev. Förutom att nyligen utnämnts till chef för presidentvakten betonas hans informella inflytande över viktiga utnämningar i inrikesministeriet.¹¹

En tidigare anställd vid den speciella enheten för bekämpandet av organiserad brottslighet beskriver polissystemet, under både Akajev och Bakiev, som konsoliderat i en väl definierad hierarkisk struktur från presidentfamiljen i pyramidens topp, via ministrar till chefer för olika specialavdelningar.

Efter utnämmandet av en ny minister avskedades upp emot femton personer från avdelningen för bekämpandet av organiserad brottslighet. Dessa positioner såldes till nya polismän. En betydande del av intäkterna från denna omstrukturering går direkt till den i toppen av korruptionspyramiden. Systemet är ganska enkelt. Presidenten tar mutor från ministrar vilka i sin tur hämtar pengar från cheferna för olika underavdelningar, vilka driver in från sin personal. De på lägst nivå utövar i sin ordning utpressning mot affärsmän och vanliga medborgare. Drivkraften är vinst. Om en ministerpost säljs för exempelvis 100 000 dollar, vill köparen försäkra sig om att återbetalningen är minst den dubbla.¹²

Staten, och i synnerhet tjänster essentiella för medborgare och affärsidkare så som trygghet och säkerhet, har därmed avsiktligt organiserats för att maximera möjligheterna till utpressarverksamhet (jfr Sajo 2003: 189–90). Till detta ska även läggas den bland medborgarna utbredda hållningen att politiker är de värsta brottslingarna, och att polismän aktivt deltar i de illegala verksamheter de har till uppgift att motverka, som narkotikahantering och prostitution. Polisväsendet har i vad som påminner om maffian kommit att uppvisa två principiellt skilda funktioner: dels en funktion som företagssyndikat, bestående av affärsmän inom illegala branscher, dels som maktsyndikat knutet till beskyddarverksamhet.

Urholkandet av kvaliteten på de rättsvårdande myndigheterna har sammanfallit med en utbredd regelaversion i Kirgizistan. Detta bör ses i ljuset av Sachs onda spiral redovisad ovan: När kriminalitet når en nivå där det är kutym att bryta mot lagen minskar samtidigt risken att upptäckas och bestraffas. Sammantaget ger

11 Intervju med assistent till Kirgizistans inrikesminister, Bisjkek, juni 2008.

12 Intervju med tidigare polisman vid enheten för bekämpandet av organiserad brottslighet under inrikesministeriet, Bisjkek, maj 2007.

detta signalen att laglydighet inte lönar sig och att ta lagen i egna händer ofta är det bästa alternativet (Koichumanov *et al.* 2005: 17). Denna uppenbara fara kom allra tydligast till uttryck genom den våg av olagligt konfiskerande av egendom som sköljde över landet i samband med tulpanrevolutionen. Domstolarna stod handfallna inför dessa frågor, något som gav ytterligare grogrund till att söka skipa rättvisa på alternativ väg.

Ett särskilt allvarligt hinder för att etablera lag och ordning följer av den organiserade brottslighetens starka roll. Det finns ett betydande inslag av ömsesidighet i relationen mellan stat och organiserad brottslighet i Kirgizistan. Den politiska och ekonomiska eliten söker inte bara manipulera de notoriskt korrupta rättsvårdande instanserna, utan när inte detta instrument är tillräckligt har tjänster erbjudna av brottsgrupper efterfrågats. Varken Akajev eller Bakiev har gjort särskilda ansträngningar för att bryta detta beteende. Utpressarverksamhet har tillåtits och kriminella krafter har disponerats i politiska konfrontationer. Resultatet är att understundom har två maktcentra kunnat samexistera, den officiella statsmakten och, ofta som komplement, den våldsamma organiserade brottsligheten.¹³

Under sådana förhållanden har befolkningen föga förvånande betraktat polissystemet som inte bara tandlöst utan undfallande gentemot den organiserade brottsligheten (Osmonaliev & Engvall 2007). Enligt vissa experter måste exempelvis mordet på landets ledande kriminella auktoritet Ryspek Akmatbajev år 2006 betraktas mot bakgrund av det komprometterande material han samlat över det antal politiker som begagnat sig av hans tjänster.¹⁴ Akmatbajevs död innebar dock en förändring i dynamiken mellan stat och organiserad brottslighet. Den satte, åtminstone för tillfället, punkt för en kaotisk period då flertalet kriminella auktoriteter sökte flytta fram sina politiska och ekonomiska maktpositioner oberoende av det politiska ledarskapet. Idag verkar det snarare som om staten kommit att kontrollera och avgöra tillförseln av tjänster tillhandahållna av kriminella aktörer (se exempelvis Marat 2008).

13 Det är dock intressant att notera att på företagarnivå verkar inte efterfrågan på beskydd från den organiserade brottsligheten vara utbredd. I en BEEPS-studie (2005) rapporterade endast drygt två procent av företagen att de betalade beskyddaravgifter till organiserade brottsgrupper, vilket är betydligt lägre än genomsnittet i de tidigare kommuniststaterna i Central- och Östeuropa och gamla Sovjetunionen. I stället rapporterade hela 70 % av företagen att de betalar för privata säkerhetsorganisationer, vilket kan jämföras med ett genomsnitt på dryga 50 % bland OSS-länderna.

14 Intervjuer med polistjänstemän, Bisjkek, juni 2006.

Den slutsats man frestas dra är att Kirgizistan uppvisar ett system där den officiella och inofficiella sfären inte bara samexisterar utan samverkar. Staten erbjuder inte befolkningen den säkerhet som är nödvändig för att reducera efterfrågan på alternativa beskyddarkällor. Balansen mellan beskattning och beskydd utförd av staten respektive andra organisationer representerar en «knivseggssjämvikt» där staten inte använder skatteintäkter för att stärka sin legitimitet (jfr Frye & Zhuravskaya 2000: 482, Engvall 2007: 42). I detta system upplöses i stort distinktionen mellan legalt/formellt och illegalt/informellt. Det är inte alldeles uppenbart hur förändring kan frammanas. I det dominerande elitprojekt (Ganev 2005) som uppstått belönas inte försök att bygga upp statliga institutioner på basis av meritokrati och professionalism i stället för personliga lojaliteter och monetära transaktioner.

Lagstiftningen: parlamentens privatisering

Ur ett konstitutionellt perspektiv går det svårt att komma ifrån att parlamenten i de flesta postsovjjetiska länder i allt väsentligt är underordnade presidentämbetenas mycket omfattande befogenheter. Formella maktstudier av de postsovjjetiska parlamenten når sålunda ofta slutsatsen om så kallade «fickparlament», det vill säga de är presidenternas villiga instrument och därmed med marginellt eget inflytande i politiken. Vad vi kan observera i Kirgizistan är emellertid en situation där insatserna för att bli ledamot i det nationella parlamentet, Jogorku Kenesj, är avsevärda. Den lagstiftande församlingen uppfattas som en viktig strategisk arena för den politiska eliten. Konkurrenssituationen är hög och betydande resurser, såväl materiella som humana, mobiliseras för att nå detta mål.

Erfarenheterna i Kirgizistan påvisar på ett intressant sätt hur parlamentet kommit att utveckla funktioner skilda från dem som sätts i samband med en lagstiftande församling i en samtida västlig politisk diskurs. Under president Akajevs tid vid makten växte parlamentets status som arena för inflytande, för att utmynna i det ökända valet 2005 som bidrog till att fälla Akajevregimen. Vid denna tidpunkt hade parlamentsvalet förvandlats till ren och skär marknadsplats. Det mest effektiva tillvägagångssättet för kandidater var att betala valens administratörer för att säkerställa gynnsamt utfall.¹⁵ Upp-

15 Intervju med kirgizisk parlamentsledamot, Bisjkek, juni 2006.

skattningarna varierar, men vissa parlamentariker beräknade att upp till 70 % av ledamöterna valda 2005 hade affärsverksamheter vid sidan om, trots att detta stod i strid med författningen.¹⁶ Dessutom kan så många som 10 av de 75 ledamöterna ha haft kopplingar till organiserad brottslighet, antingen i egenskap av direkt medverkan, eller genom att verka som «tak» (*krysjja*)¹⁷ för olika brottsgrupper (Kupatzade 2007). Affärsverksamheter kontrollerade av parlamentariker inkluderade allt från basarer, alkohol- och tobaksindustri till fastigheter och kasinon. Efter tulpanrevolutionen mördades totalt fyra parlamentariker i konflikter med starka kriminella undertoner.

Innan president Bakiev lyckades genomdriva en konstitutionell reform mot ett proportionellt valsysteem baserat på partilistor i slutet av 2007, innebar det tidigare valsysteemets sympati för oberoende kandidater att finansiella resurser i mångt och mycket styrde möjligheterna att influera den legislativa processen i Kirgizistan. I detta sammanhang har det observerats hur affärsmän och ledare för organiserade brottssyndikat kunnat exploatera statens oförmåga, alternativt ovilja, att upprätthålla territoriell kontroll. Genom att organisera semiillegala affärsverksamheter i statens utmarker lyckades flera av dessa individer bygga upp ett lokalt folkligt stöd genom att distribuera åtminstone viss social service där staten abdikerat (*Times of Central Asia* 11 maj 2007). Bland folket i dessa områden uppfattades inte dessa individer så som kriminella utan mer som sociala välgörare. Fortsatt verkan vid sidan om staten skulle emellertid ständigt innebära en potentiell risk för attack från statens sida. Den logiska konsekvensen blev för många att söka parlamentsmandat, särskilt med tanke på den åtalsimmunitet som följer med ett sådant uppdrag. På så sätt kom det lagstiftande organet att inta en funktion att utveckla och legalisera ekonomiska aktiviteter.

Till följd av det tidigt utlysta parlamentsvalet i december 2007 inrättades för första gången i Kirgizistans historia ett parlament valt utifrån ett proportionellt system baserat på partilistor. I vissa avseenden är detta parlament onekligen nytt till form och innehåll. Den mest påtagliga förändringen är att den tidigare paralyseringen av lagstiftning längs olika konkurrerande affärslinjer har ersatts av en betydligt snabbare och mer omfattande legislativ process. Att utvärdera parlamentet enbart på denna grundval ger emellertid en skev

16 Intervjuer med kirgiziska parlamentsledamöter, Bisjkek, juni 2006.

17 Denna ryska term är hämtad från den kriminella världen och används flitigt bland kirgiziska kommentatorer för att karakterisera skydd från stat eller konkurrenter.

bild vid handen. Den kirgiziske statsvetaren Nur Omarov (2008) noterar exempelvis att parlamentet i väsentliga avseenden förvandlats till en legislativ dekoratör till beslut i presidentkansliet där den verkliga lagstiftningen äger rum. Även om det nya parlamentet inte hyser lika många storentreprenörer som dess föregångare är marknadslogiken alltså påtaglig. Det gäller likaledes dess kanske mest grundläggande funktion som *kryssa* åt partikularistiska intressen. Ett parlamentsmandat tjänar som skydd mot allt från beskattning och finanspolis till domstolsväsende.¹⁸

Motsättningarna i Kirgizistans parlament handlar endast i begränsad utsträckning om ideologi eller professionella oenigheter över nationella policyprogram – de handlar först och främst om konflikter över personligt inflytande. Som berörts ovan manifesterades detta tidigare genom öppna strider mellan olika ledamöters respektive intressesfärer. I det nya parlamentet sker påverkan i stället inom det presidentstödda majoritetspartiet Ak Jol. Partiet förenas ingalunda av en gemensam ideologi, eller snarlika idéer, utan hålls samman av informella band på personlig basis mellan dess representanter. Partiets ledamöter utgör en brokig skara individer, så som artister, idrottsmän, läkare och, allra påtagligast, affärsmän. Många av dem är nybörjare inom politiken och saknar helt erfarenheter på det legislativa området.

Enligt den kirgiziske experten Tamerlan Ibraimov (2008) existerar ett antal informella grupperingar inom Ak Jol. Samtliga söker de influera beslutsfattande och, i förlängningen, vinna presidentens gunst. Med andra ord definieras parlamentets arbete av ett parti vars medlemmar i första hand vänder sig till presidenten, inte folket, för stöd. Den mest problematiska konsekvensen av denna utveckling är att parlamentet till stora delar inte utför sitt uppdrag i enlighet med sin formellt stipulerade legislativa funktion. Vad som uppstått är ett parlament som omvandlats till en elitklubb för status och inflytande, inom vilken olika spörsmål, främst av ekonomisk natur, ventileras.¹⁹

Inflytelsespel som alternativ rättsordning

Upprättandet av ett affärsimperium under presidentfamiljens kontroll utgjorde en viktig pusselbit i Akajevregimens maktkoncentra-

18 Intervjuer med kirgiziska experter, maj och juni 2008.

19 Intervju med Imanaliev, Bisjkek, maj 2007.

tion.²⁰ Med tiden blev det hart när omöjligt för lagliga företag att konkurrera utan kontakter till den politiska makten. Presidentfamiljen säkerställde sin kontroll över de mest lukrativa inkomstkällorna antingen genom direkt ägande eller indirekt genom att tilldela resurser till olika magnater som konkurrerade om korrupta intäkter. Följaktligen utspelades ett inflytelsespel vars kärna var president Akajevs förmåga att spela ut konkurrerande intressen mot varandra. Den i Bryssel baserade tankesmedjan International Crisis Group uttryckte det i följande ordalag:

Denna regim – med dess emellanåt konkurrerande, emellanåt samarbetande grupperingar, delvis baserade på klientllhörighet, delvis på gemensamma ekonomiska och politiska intressen – har liten verklig kärna i sig, förutom presidenten själv. (...) Alla slåss för själviska intressen och känner begränsad återhållsamhet i konkurrerandet med rivaler. Akajev utnyttjar listigt denna rivalitet mot dem alla (ICG 2004: 10).

De intressegrupper, i huvudsak från landets södra delar, som var exkluderade från detta system av inflytande blev regimens oppo-
nenter. I slutändan vilade Akajevs stöd på en liten grupp människor som säkrade stora vinster från hans styre.

Stabiliteten i detta system, eller den fixa punkten, är beroende av härskarens styrka gentemot andra potentater. Akajevs flykt från landet i mars 2005 omkullkastade systemet. Förändringar uppstod i de relativa fördelarna mellan olika inflytelsegrupper. I detta sammanhang är det värt att notera att inflytelsegrupper i Kirgizistan (i likhet med de i Kazakstan) har moderniserats och inte kan kategoriseras som olika klaner i någon uteslutande genealogisk bemärkelse – de är långt mer fluktuerande och har en materialistisk kärna i sig. Strukturerade kring olika individer på basis av gemensamma ekonomiska intressen och personliga kontakter använder sig dessa grupper av finansiell och politisk styrka för att säkerställa inflytande över systemets informella ordning i syfte att tjäna privata intressen.

20 Så länge Akajev satt vid makten var det svårt att uppskatta omfattningen av presidentfamiljens kontroll över ekonomin. Situationen klarnade emellertid efter tulpanrevolutionen då dokument hittades med register över betalningar från höga ämbetsmän och affärsmän till presidentfamiljen. En kommission, tillsatt för att granska Akajevfamiljens ekonomiska tillgångar, listade 178 affärsverksamheter med påstådda kopplingar till Akajevgruppen, däribland flera av landets mest lukrativa näringsverksamheter. Enligt en internationell expert med insyn i landet kan familjen ha ackumulerat mellan 500 miljoner och 1 miljard dollar under sina fjorton år vid makten (Kimmeage 2005; Anders Åslund citerad i *Times of Central Asia*, 9 november 2006). Det är dock intressant att notera att det ofta inte var president Akajev själv som pekades ut som den värsta plundraren av staten, utan hans fru, son och svärson.

Om landet innan revolutionen haft en informell ordning, i vilken Akajev agerade som huvuddomare, avspeglade sammandrabbningarna mellan olika krafter under ändlösa demonstrationer 2005–07 avsaknaden av en accepterad ny politisk ordning, vare sig formell eller informell. Olika inflytelsegrupper konkurrerade, till skillnad från tidigare, inte först och främst om presidentens gunst. Det handlade snarare om försök att undanhålla tillgångar från det nya ledarskapet. Maktsystemet intog som följd en mer horisontell än vertikal skepnad.

I takt med att Bakiev till slut kom att avgå med segern i denna maktkamp har det inflytelsesystem Akajev konstruerade återuppbyggt.²¹ Det verkliga maktspelet rapporteras idag vara organiserat inom regimen, eller snarare inom familjen Bakiev. Två huvudfallanger pekas ut som dominanta aktörer i detta spel. Dels har vi ett kluster kring presidentens son, affärsmannen Maksim Bakiev, vars närmast förtrogne är den inflytelserika chefen för presidentadministrationen, Medet Sadyrkulov. Dels en konkurrerande falang under inflytande av presidentens bror Janysj Bakiev, vars lierade rapporteras inkludera den föra detta chefen för presidentadministrationen, numera presidentens rådgivare, Usen Sydykov och tidigare vice premiärministern och tillika ex-borgmästaren i Bisjkek, affärsmannen Danijar Usenov.²² Enligt en observatör representerar den förstnämnda gruppen en progressiv, om än genomkorrumpad, kraft inom regimen, medan den andra, dominerad av en mer protektionistisk och konservativ mentalitet uppvisad bland eliten från landets södra delar, fortsatt önskar kontrollera staten genom intrigerande personella förvaltningsmetoder.²³ Presidenten rapporteras vara tvingad att avväga de två gruppernas inflytande mot varandra i tilldelandet av resurser och politiska ämbeten.

För att sammanfatta kan denna ordning liknas vid ett spel om inflytande mellan rivaliserande elitgrupperingar. Systemet har en mycket stark personlig prägel i bemärkelsen att framgång i spelet kräver närhet till presidenten. Äganderätter garanteras sällan av det juridiska systemet utan är avhängiga av ledarens vilja samt skiftningar i de relativa maktpositionerna mellan olika grupper. I detta

21 Denna process inkluderade utmanövrerandet av konkurrerande potentater inom regimen, främst den inflytelserike premiärministern Feliks Kulov, kooptering eller tvångsbaserad neutralisering av oppositionsledare, skapandet av ett lydigt parlament samt frånfallet av ett flertal kriminella auktoriteter.

22 Intervjuer med kirgiziska experter och politiker, Bisjkek, maj–juni 2008. Se också *Behj parus* 23 maj 2008 och Ababakirov (2008).

23 Samtal med tidigare ledare för en kirgizisk NGO, Uppsala, september 2008.

avseende är rätten att profitera på exempelvis den statliga budgeten tilldelad vissa grupper villkorlig.²⁴ I händelse av att en individ eller grupp utgör ett politiskt hot, dras rättigheterna undan. Denna incitamentsstruktur ger vid handen att maximerande av omedelbar rent seeking, inte långsiktiga investeringar, frukterna av vilka kan endast skördas i en avlägsen och osäker framtid, är det rationella valet.

Jämviktsläge eller «transition»?

Analysen ovan har stegvis nalkats den centrala frågan: Vilket slags system har egentligen uppstått i Kirgizistan, och är det i rörelse mot större klarhet? De förhoppningar som tulpanrevolutionen reste om politisk förändring i Kirgizistan ter sig idag allt mer avlägsna. På det stora hela har inget förändrats i statens beteendemönster under Bakievs styre. Den gamla Akajeveliten innehar fortfarande maktpositioner, vilka de använder för att exploatera systemet inifrån. Avsaknaden av transparens är påtaglig, manifesterad av en synnerligen rörig fusion mellan formell och informell beskattning, statligt och kriminellt sanktionerat våldsutövande samt mellan politisk makt och den inofficiella ekonomin. För tillfället är det svårt att skönja några krafter som skulle kunna rycka loss systemet ur denna ordning. Den styrande klassen är beroende av nuvarande förhållanden och de ledande intressena förstärker ömsesidigt ett statsbyggnadsprojekt som utlovar extraordinär avkastning så länge statliga myndigheter och mekanismer associerade med en stark stat aldrig tillåts utvecklas.

Frågan om hur en sådan stat ska klassificeras kvarstår alltså. Den endemiska korruptionen och systematiska perverteringen av formella regelverk som kan observeras i Kirgizistan har föranlett de flesta forskare att tala om en svag stat. I denna diskussion kan det emellertid vara på sin plats att rekapitulera vad Keith Darden (2001, 2003) på ett övertygande sätt beskriver i fallet Ukraina, nämligen att korruption är en medveten kontrollmekanism som höjer presidentens auktoritet över lagens rāmärken. Som han vidare förklarar finns det goda skäl att tro att en cykel av korruption, utpressning och informell autokrati kan komma att bli självuppehållande, då ingen av de medverkande aktörerna har incitament att förändra beteende. Dels därför att de profiterar på systemet, dels eftersom utträde ur systemet ofta är förenat med selektiv repression i någon form från statens sida.

24 För denna logik i Ryssland, se Hedlund (2008).

Poängen här är helt enkelt att oavsett om Kirgizistan utgör ett exempel på en svag stat eller inte, så missar en sådan diskussion i huvudsak målet. Analyser av en svag stat hämtar sin begreppsapparat från en jämförelse med den starka staten. En sådan komparation vilar följaktligen implicit på antagandet om att den svaga staten önskar stärka sina institutioner, men, av en eller annan anledning, är oförmögen att så göra. Slutsatsen denna artikel har att förmedla är en annan: De individuella maktaktörerna i Kirgizistan har ringa incitament att ändra spelregler och bryta privatiseringen av statsapparaten till förmån för professionalism och meritokrati då detta skulle kunna innebära en direkt utmaning mot möjligheterna att omfördela välståndet i egen favör. Förändring underifrån eller utifrån synes därmed mer trolig än omställning inifrån staten.

Statsvetare med intresse för demokratisering, inbegripit såväl den gamla moderniseringsskolan som transitologin, uppfattar på det stora hela vaga blandssystem som instabila, temporära system varandes i rörelse mot större klarhet: Demokratisering är en långsam historisk process, och i slutändan är demokratin vårt öde. Det kan inte hållas för osannolikt att så är fallet. Det kan dock vara värt att avsluta med att påminna om den kritik som den österrikisk-engelske filosofen Karl Popper (2002) formulerade mot samhällsvetenskapernas frestelse att i historicismens anda tro att utvecklingen går i viss bestämd riktning. I ljuset av allt ovan sagt är det idag tveksamt huruvida Kirgizistan fortfarande kan sägas vara en stat i rörelse mot demokrati. Det synes närmare till hands att identifiera en ny politisk-institutionell jämvikt.

Litteratur

- Ababakirov, Nurshat (2008) Internal Struggles Mount in Kyrgyz Government. *Central Asia–Caucasus Analyst* 28 maj (www.cacianalyst.org/?q=node/4870).
- BEEPS (1999, 2002, 2005) *EBRD-World Bank Business Environment and Enterprise Performance Survey* (www.ebrd.com/country/sector/econo/surveys/beeps.htm).
- Brown, Bess (1992) Kazakhstan and Kyrgyzstan on the Road to Democracy. *RFE/RL Research Report* 1 (48): 20–22.
- Darden, Keith (2000) Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma. *East European Constitutional Review* 10 (2–3): 67–71.
- Darden, Keith (2003) *Graft and Governance: Corruption as an Informal Mechanism of State Control* (www8.georgetown.edu/centers/cdacs/Graft%20and%20Governance.pdf).
- Diamond, Larry (2002) Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy* 13 (2): 21–35.
- Engvall, Johan (2007) Kyrgyzstan: Anatomy of a State. *Problems of Post-Communism* 54 (4): 33–45.
- Freedom House (2008) Kyrgyzstan. *Nations in Transit 2008* (www.freedomhouse.hu/images/fdh_galleries/NIT2008/NT-Kyrgyzstan-final.pdf).
- Frye, Timothy & Ekaterina Zhuravskaya (2000) Rackets, Regulation, and the Rule of Law. *Journal of Law, Economics, and Organization* 16 (2): 478–502.
- Gaddy, Clifford G. (2007) The Russian Economy in the Year 2006. *Post-Soviet Affairs* 23 (1): 38–49.
- Gambetta, Diego (1993) *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ganev, Venelin I. (2005) Post-Communism as an Episode of State Building: a Reversed Tillyan Perspective. *Communist and Post-Communist Studies* 38 (4): 425–45.
- Goldman, Marshall I. (2004) Putin and the Oligarchs. *Foreign Affairs* 83 (6): 33–44.
- Grzymala-Busse, Anna & Pauline Jones Luong (2002) Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism. *Politics & Society* 30 (4): 529–54.
- Handelman, Stephen (1994) *Comrade Criminal: the Theft of the Second Russian Revolution*. London: Michael Joseph.
- Hedlund, Stefan (2008) Rents, Rights, and Services: Boyar Economics and the Putin Transition. *Problems of Post-Communism* 55 (4): 29–41.
- Hoffman, David E. (2003) *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*. New York, NY: Public Affairs.
- Ibraimov, Tamerlan (2008) *Jogorku Kenesh: Realities, Problems and Prospects*. Bishkek: Institute for Public Policy (www.ipp.kg/en/analysis/664).
- International Crisis Group (2004) Political Transition in Kyrgyzstan: Problems and Prospects. *Asia Report* (81) (www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2905&l=1).
- IMF (1998) *Kyrgyz Republic: Recent Economic Developments*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Japarov, Akylbek (2004) *Problemy sovershenstvovaniya nalogovoy politiki Kyrgyzskoy Respubliki*. Bishkek: Sjam.
- Kimmage, Daniel (2005) Kyrgyzstan: Follow the Money – The Akaev Investi-

- gation. *RFE/RL* 5 maj (www.eurasianet.org/departments/business/articles/pp050505.shtml).
- Koichumanov, Talaipek, Joomart Otorbayev & S. Frederick Starr (2005) *Kyrgyzstan: The Path Forward. Silk Road Paper*. Washington, DC. & Uppsala: Central Asia-Caucasus Institute – Silk Road Studies Program (www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0511Kyrgyz_E.pdf).
- Kupatzade, Alexander (2007) *Political-Criminal-Business Nexus in Georgia and Kyrgyzstan*. Bisjkek: American University of Central Asia (http://src.auca.kg/images/stories/files/Report_Aleko_Kupatadze_eng_19June.pdf).
- Levi, Margaret (1988) *Of Rule and Revenue*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Levitsky, Steven & Lucan A. Way (2002) The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* 13 (2): 51–65.
- Lipset, Seymour Martin (2000) The Indispensability of Political Parties. *Journal of Democracy* 11 (1): 48–55.
- Marat, Erica, (2008) Criminalization of the Kyrgyz State Before and After the Tulip Revolution. *China and Eurasia Forum Quarterly* 6 (2): 15–22.
- Martinez-Vazquez, Jorge & Robert McNab (2000) The Tax Reform Experiment in Transitional Countries. *National Tax Journal* 53 (2): 273–98.
- North, Douglass C. (1981) *Structure and Change in Economic History*. New York, NY: Norton.
- Nove, Alec (1972) *The Soviet Economy*. 2nd edition. New York, NY: Praeger Publishers.
- O'Donnell, Guillermo (1993) On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Postcommunist Countries. *World Development* 21 (8): 1355–69.
- Omarov, Nur (2008) «*Franco Syndrome*»: *Informal Politics in Kyrgyzstan*. Bisjkek: Institute for Public Policy (www.ipp.kg/en/analysis/660/).
- Osmonaliev, Kairat & Johan Engvall (2007) The Dismissal of Minister Suvanaliev and the Struggle against Organized Crime in Kyrgyzstan. *Central Asia-Caucasus Analyst* 9 (4) (www.cacianalyst.org/files/20070221Analyst.pdf).
- Papava, Vladimir (2005) *Necroeconomics*. New York, NY: iUniverse.
- Popper, Karl (2002) *Historicismens elände*. Göteborg: Daidalos.
- Reno, William (1997) War, Markets, and the Reconfiguration of West Africa's Weak States. *Comparative Politics* 29 (4): 493–510.
- Sachs, Jeffrey D. (1995) Russia's Struggle with Stabilization: Conceptual Issues and Evidence. *Proceeding of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994*. Washington, DC: The World Bank.
- Sajo, Andras (2003) From Corruption to Extortion: Conceptualization of Post-Communist Corruption. *Crime, Law & Social Change* 40 (2–3): 171–94.
- Schedler, Andreas (2002) The Nested Game of Democratization by Elections. *International Political Science Review* 23 (1): 103–22.
- Simis, Konstantin (1982) *USSR: The Corrupt Society. The Secret World of Soviet Capitalism*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Smith, Gordon (1999) «State Building in the New Russia: Assessing the Yeltsin Record» i Gordon Smith (red.) *State Building in Russia: The Yeltsin Legacy and the Challenge of the Future*. Armonk, NY: M.E. Sharpe (3–16).
- Tilly, Charles (1985) «War-Making and State-Making as Organized Crime» i Peter

- B. Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol (red.) *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press (169–91).
- Turdueva, Aziza (2007) Kyrgyzstan Takes Stock in Revised Gold Deal. *IWPR Central Asia Reporting* 18 september (www.iwpr.net/index.php?apc_state=hen&s=o&o=p=rca&l=EN&s=f&o=338703).
- Uslaner, Eric M. (under utgivning) «Tax Evasion, Corruption, and the Social Contract in Transition» i James Alm, Jorge Martinez-Vazquez & Benno Torgler (red.) *Tax Compliance and Tax Evasion*. London: Routledge.
- Volkov, Vadim (1999) Violent Entrepreneurship in Post-Communist Russia. *Europe-Asia Studies* 51 (5): 741–54.
- Weber, Max (1964) *The Theory of Social and Economic Organization*. New York, NY: Free Press.
- Whitmore, Sarah (2005) State and Institution Building under Kuchma. *Problems of Post-Communism* 52 (5): 3–11.
- World Bank (2005) *Kyrgyz Republic Investment Climate Assessment*. Washington, DC: World Bank.
- Zhukov, Stanislav (2005) «Kyrgyzstan and Uzbekistan: Landlocked Agrarian Economies with an Unlimited Supply of Labor» i Boris Rumer (red.) *Central Asia at the End of the Transition*. New York, NY: M.E. Sharpe (297–328).
- Åslund, Anders (1999) Law in Russia. *East European Constitutional Review* 8 (4): 96–101.
- Åslund, Anders (2005) Economic Reform after the Revolution in the Kyrgyz Republic. *Demokratizatsiya* 13 (4): 469–82.

Korruption i postkommunistiske lande: et forbigående eller permanent fænomen?

Corruption in post-communist states is often said to be both epidemic and special. Our findings suggest that corruption is indeed widespread in post-communist countries. The question is if this is a transitional or permanent phenomenon. That is, can corruption be explained by inefficient institutions, unclear regulations and low wages – all factors connected with the transition from authoritarianism and command economy – or is it part of the inheritance from the earlier system embedded in the political and administrative culture? We find that most of the differences can be explained by transitional factors, although cultural factors and low morale among civil servants and politicians cannot be ruled out. And even though the cultural factor seems to be more ingrained in countries further to the east, the new EU members are not in the clear either.

Keywords: corruption, economic development, economic reform, democracy, transition, culture, Soviet inheritance

Lars Johannsen

ph.d., lektor ved Institut
for Statskundskab, Det
Samfundsvidenskabelige
Fakultet, Aarhus Universitet

Karin Hilmer Pedersen

ph.d., lektor ved Institut
for Statskundskab, Det
Samfundsvidenskabelige
Fakultet, Aarhus Universitet

Robert Klitgaard fortæller i indledningen til sin bog *Controlling Corruption* (1988: 7) historien om administratorer i oldtidens Kina, der fik mere i løn, hvis de ikke tog imod bestikkelse. Selvom korruption således har eksisteret til alle tider, hævder en række forskere, at korruptionen i de tidligere kommunistiske lande er speciel (Miller *et al.* 2001, Karklins 2002, Sandholtz & Taagepera 2005, Holmes 2006). Korruptionen er ikke alene af betydeligt omfang; den gennemsyner alle niveauer og led i samfundet. Det specifikke ved korruptionens niveau og karakter knyttes for det første til omstillingen fra diktatur og planøkonomi til demokrati og markedsøkonomi, en proces hvor overdragelse af enorme samfundsværdier fra statslige til private hænder er kombineret med uklar lovgivning og lavere risiko for at blive opdaget. Jordan (2002) argumenterer endvidere for, at incitamentsstrukturen og den konstante vareknaphed gjorde opbyggelse af netværk og korruption til en overlevelsesstrategi, så der efterhånden blev etableret sociale normer for, hvornår det er

«tilladt» at omgå reglerne og eksempelvis bestikke en embedsmand (Cepl 1997: 230, Sandholtz & Taagepera 2005). Der er således enighed om problemets omfang, men samtidig fortsat uenighed om forklaringerne. Tesen som søges afprøvet her, er om et højt korruptionsniveau kan relateres til en systemisk og kulturelt betinget arv fra det kommunistiske styre.

Det er vigtigt at afdække dette spørgsmål. Hvis korruption er en systemisk og kulturbetinget arv, er der – givet at kulturelle normer alt andet lige er vanskelige at ændre (Eckstein 1988) – risiko for at den bliver permanent. Er korruption derimod knyttet til omstillingsprocessen, vil den med større sandsynlighed kunne mindskes gennem antikorrupcionstiltag. Det kan desværre ikke testes direkte. For det første er Transparency Internationals CPI indeks, der er den kilde, der har det mest omfattende materiale, såvel hvad angår antal af lande som antal år, først systematisk gennemført fra 1995. For det andet eksisterer der ikke sammenlignelige vurderinger af korruptionens omfang under det kommunistiske regime før omstillingen til demokrati og markedsøkonomi. Denne artikel søger derfor at teste tesen på mere indirekte vis.

Vi tager i det følgende udgangspunkt i de generelle forklaringer på korruption og undersøger om postkommunistiske lande vitterligt *er* mere korrupte. Derefter indsnævrer vi diskussionen til den debat, der finder sted omkring korruption internt i postkommunistiske lande, og dermed nærmer vi os hovedspørgsmålet – om korruption nok er epidemisk, men samtidig forbigående – ad to veje. For det første analyserer vi, i hvilket omfang korruptionen kan tilskrives omstillingsproblemer. For det andet kombineres denne analyse med en diskussion af arv og moral, som tager udgangspunkt i en interviewundersøgelse af ministre og topembedsmænd og deres opfattelser af korruptionens årsager.

Er de mere korrupte end andre lande?

Klitgaard forklarer korruption, som han definerer som misbrug af offentligt embede for egen vinding, ved hjælp af en ligning, hvor «Corruption is equal to monopoly plus discretion minus accountability» (1988: 75). Korruption stiger hvis embedsmænd har eneansvar for et område, vidt råderum til at træffe selvstændige beslutninger, og ikke bliver holdt ansvarlige for deres handlinger. Da den kommunistiske statsadministration netop var kendetegnet ved høj grad af monopol, stort skøn og lav ansvarlighed, er der en stor sandsynlighed for internalisering af korruption.

Tværnationale sammenligninger har peget på en sammenhæng mellem regimeform, økonomisk velstand og korruption. Økonomisk velstand er knyttet til omfanget af korruption således, at korruptionsniveauet stiger med fattigdom (Wei 1999, Treisman 2000). Kausalrelationen er imidlertid problematisk. Der kan argumenteres for at mangel på økonomisk udvikling, og dermed også lavere levestandard og lønninger, fremmer det individuelle incitament til at sikre sig ekstraindtægter gennem bestikkelse, men samtidig argumenteres der for, at korruption også hæmmer økonomisk udvikling fordi korruption kan lede investeringer væk fra en udviklingsstrategisk retning. Desuden har korruption social slagside. Det er den rigere del af befolkningen, der har midler til at fremme egeninteresse gennem bestikkelse, mens fattige ikke har sådanne muligheder. Tværtimod «beskatter» korruptionen de fattige (Doig & Theobald 2000).

I forhold til regimeform finder Daniel Treisman (2000: 228ff), at sammenhængen mellem korruption og demokrati ikke er statistisk signifikant. Til gengæld finder han en sammenhæng mellem lav korruption og længden af demokratisk styre. Man må antage at der blandt lande, der har været demokratiske i en længere periode (Treisman skærer ved 50 år), er en overrepræsentation af vestlige lande, der også er kendetegnet ved udbredt tilslutning til retsstatsprincipper og et weberiansk bureaukratiideal, værdier der begge antages at modvirke korruption. Der er på den anden side ikke tvivl om, at korruption har en negativ effekt på demokrati, idet korruption indebærer, at demokratiske beslutninger tilside-sættes til fordel for snævre private interesser både ex ante og ex post. Klitgaard (1988) viser samme kausalitet, da demokratier for det første fjerner eller mindsker antallet af monopoler og, for det andet, øger gennemsigtigheden af og ansvarlighed for politiske og administrative beslutninger.

Kausalsammenhængen mellem korruption og økonomisk velstand samt længden af demokratisk styreform indebærer, at postkommunistiske lande burde starte med et relativt højt niveau af korruption, men også at det burde falde over tid. Dette fører til den første hypotese:

Kan forskellen i omfanget af korruption forklares med forskellene i demokratisk udvikling og økonomisk velstand, må vi forkaste tesen om, at korruption i postkommunistiske lande er kulturspecifik (H1: økonomisk velstand og H2: demokrati).

Der er to metodiske vanskeligheder ved undersøgelser af korruptionens omfang og årsag. For det første skelner den gængse korruptionsdefinition ikke mellem *petty* og *grand corruption*, hvor det første er en betaling for en hurtig ekspedition eller omgåelse af mindre administrative beslutninger (se også Anechiarico & Jacobs 1996), mens *grand corruption* finder sted på det allerhøjeste politiske og administrative niveau, og er rettet mod indflydelse på policybeslutninger (Doig & Theobald 2000). På tilsvarende vis arbejder Karklins (2002) i hendes typologi med *state capture*, som en særlig korrupt form, hvor hele offentlige institutioner de facto er fanget af netværk, der underminerer den demokratiske proces. Distinktionen mellem *petty* og *grand corruption*, og/eller *state capture* tilbyder vigtige indsigter i korruptionens karakter og konsekvenser. Da denne distinktion ikke fremtræder af Transparency Internationals korruptionsdata, er det imidlertid ikke muligt at operere med den i de efterfølgende analyser.

For det andet er det vanskeligt at fremskaffe valide data om korruption. En ofte anvendt metode til at indhente data om korruptionsomfanget er surveyundersøgelser. Her er risikoen, at korruptionen enten overvurderes eller undervurderes. Spørges der for eksempel til den opfattede korruption, kan vurderingerne være influeret af skandaler eller fordomme, og spørges der til egne erfaringer, vil mange afholde sig fra at rapportere deres egen deltagelse (Heywood 1997). Vi har i den statistiske analyse holdt os til Transparency International.¹

En ukontrolleret sammenligning af gennemsnittet for postkommunistiske lande med gennemsnittet for «alle andre lande» viser, at forskellen for alle årene 1998 til 2006 er signifikant, at forskellen indsnævres, og at den helt forsvinder i 2007.² Der er altså en trendlinje, som tyder på en falsificering af den kulturbundne forklaring. I det følgende vil vi derfor se på 2006 som det sidste år med signifikante forskelle og undersøge om forskellen forsvinder, når der kontrolleres for regimeform og økonomisk velstand. I tabel 1 tester vi denne forskel under hensyntagen til de to teoretiske forklaringsvariable økonomisk velstand (H1) og demokrati (H2).

1 For en yderligere diskussion af forskellige korruptionsmål, deres validitet og interne sammenhænge, se Pedersen & Johannsen (2006) samt Knack (2006).

2 Skaaning (under udgivelse) finder ved at anvende gennemsnitstal for perioden 2000–05, at der ikke er statistisk signifikant forskel mellem postkommunistiske lande og «alle andre», når der kontrolleres for økonomi og demokrati. Bollen (1991) kritiserer imidlertid brugen af gennemsnitsdata i demokratiseringsstudier, idet man derved mister vigtige trendlinjer. Da vi netop er interesserede i trenden, vil anvendelse af de enkelte år dermed give større information.

Tabell 1. Forskellen i korruption under hensyntagen til økonomisk velstand og demokrati (2006)

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.
<i>Postkommunistiske lande (0, 1)</i>	-4,6/..	*	-5,6/..	**	-5,0/..	*	-5,9/..	**
<i>BNP (per capita, PPP, USD)</i>	../0,88	***	../0,77	***	../0,81	***	../0,76	***
<i>Civile rettigheder (0-100)</i>			0,18	***			0,33	**
<i>Politiske rettigheder (0-100)</i>					../-1,3	***	../0,15	
<i>Adj. R²</i>	0,79	***	0,81	***	0,80	***	0,81	***
<i>N</i>	140		140		140		140	

Note: Postkommunistiske lande = 0. Transparency International Corruption Perceptions Index, 2006 er reskaleret (0-100), sådan at 100 angiver ingen korruption. Civile frihedsrettigheder er reskaleret (0-100) fra Freedom House, sådan at 100 angiver ingen civile frihedsrettigheder; politiske rettigheder er reskaleret (0-100) fra Freedom House, sådan at 100 angiver ingen politiske rettigheder. Ustandardiserede værdier (B) angivet for dummyvariablen postkommunistiske lande.

Signifikansniveau: *** = 0,001; ** = 0,01; * = 0,05.

Kilde: Freedom House, World Development Indicators, Transparency International

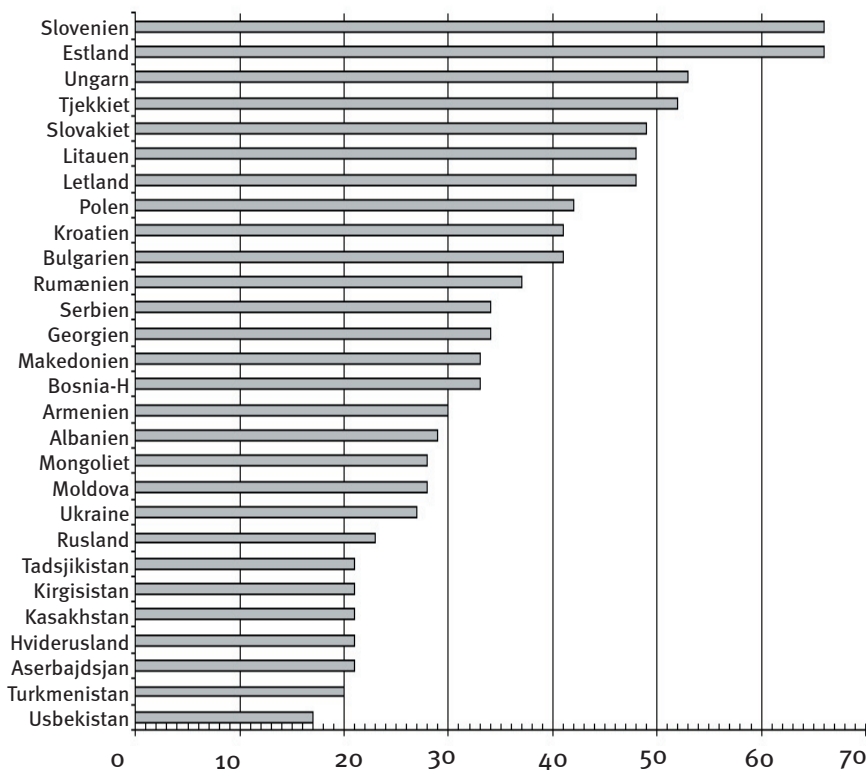
Tabel 1 viser tre vigtige aspekter. For det første forbliver variablen «postkommunistiske lande» signifikant over de fire modeller, og den har det forventede negative fortegn: de tidligere kommunistiske lande er mere korrupte end andre lande, også når der kontrolleres for demokrati og økonomi. For det andet støtter model 1 litteraturens argument om sammenhæng mellem økonomisk velstand og korruption (H1), idet forskellen mellem korruptionsniveau i 2006 forbliver signifikant, når der kontrolleres for økonomi.

For det tredje viser model 2, 3 og 4, at demokrati har betydning for omfanget af korruption under samtidig kontrol for økonomisk velstand. Vi anvender her Freedom Houses demokratiindeks, der indeholder mål for civile frihedsrettigheder og politiske rettigheder. De to mål anvendes ofte sammen, men vi har valgt en enkeltvis test for at afsøge hvilke typer rettigheder, der bidrager til at reducere korruptionens omfang. I model 2 testes alene de civile rettigheder, mens model 3 tester de politiske rettigheder. I begge tilfælde viser analysen, at rettigheder mindsker korruption. Når begge indeks for demokrati indsættes i model 4, er det imidlertid kun de civile rettigheder, som bidrager til forklaringen. Det skyldes multicollinearitet, og de to udtryk kan derfor ikke benyttes i samme regression. Statistisk ville løsningen være at samle de to udtryk i et indeks. Vi opretholder imidlertid distinktionen i det følgende, fordi de udtrykker forskellige dimensioner af rettigheder.

Hvorfor er nogle postkommunistiske lande mere korrupte end andre?

Figur 1 viser et indeks over korruptionens omfang i postkommunistiske lande for 2007. Intuitivt viser figuren ganske betydelige forskelle. Slovenien og Estland har mindst korruption, mens de to centralasiatiske republikker Turkmenistan og Usbekistan er mest korrupte. Lader man blikket glide ned over figuren, optræder der et tydeligt geografisk mønster. De nye EU-lande følger alle efter Slovenien og Estland, og kun Kroatien formår at trænge sig op på listen som mindre korrupt end de senest tilkomne EU-lande Bulgarien og Rumænien. De tre slaviske kernelande i det tidligere sovjetiske område (Rusland, Ukraine og Hviderusland) findes i den nederste halvdel, og de centralasiatiske lande er alle at finde i den dårligste tredjedel.

Figur 1: Frihed fra opfattet korruption i de postkommunistiske lande 2007 (0–100)

Kilde: Transparency International Corruption Perceptions Index (2007). Figuren viser de enkelte landes score på et reskaleret (0–100) indeks.

I det følgende ses på tre forklaringer, der peger på betydningen af omstillingsprocessen. For det første argumenterer Bohara *et al.* (2004) for, at korruption ikke kun påvirker demokrati og økonomi negativt, men at korruption også trives bedre, hvis et land ikke har effektive politiske og økonomiske institutioner. Omstillingen førte i sig selv til en ofte hastig og mindre transparent lovgivning, der forøgede det politiske systems og embedsværkets skøn samtidig med at privatiseringsprocessen skabte mange muligheder for at træffe beslutninger, der i bund og grund var for egen vindings skyld (World Bank 2000). Dertil kommer, at den økonomiske recession resulterede i voksende lønforskelle og meget lave lønninger i den offentlige sektor (Nunberg & Barbone 1999). Caroline van Rijckeghem og Beatrice Weder (1997) finder statistisk belæg for at knytte denne relative forskel mellem offentligt og privatansatte til øget korruption. Omstillingsprocessen har således givet embedsstanden flere *muligheder* for at indgå i korruptionsforhold og samtidig øget det økonomiske incitament. I forlængelse af Johann Lambsdorffs (1999) undersøgelse ser vi på økonomisk frihed, kvalitet og graden af statslig involvering i økonomien som mål for omstillingsrelaterede problemer. Dette fører til den tredje hypotese:

Hvis forskellene i omfanget af korruption kan forklares med få økonomiske frihedsgrader under omstillingen med kontrol for velstand og demokratisk udvikling, må tesen om, at korruption i postkommunistiske lande er kulturspecifik, forkastes (H3).

For det andet kan forskelle i korruptionsniveauet i de postkommunistiske lande være knyttet til betydningen af de første valg og indsættelse af såkaldte *change teams*. Argumentet er, at hvor de første frie valg gav en antikommunistisk opposition magten (Bunce 1999), og hvor såkaldte *change teams* fik magten (Fish 1998), ville der være større sandsynlighed for at kunne fastholde en demokratisk udvikling og en økonomisk reformmodel, der gav mindre tab af velfærd og dermed mindre korruption. Denne tankegang ligger tæt på Treisman (2000), der viser, at etablering af demokratiske institutioner ikke nødvendigvis er et mirakelmiddel, men at politiske reformer først slår igennem med en vis forsinkelse. I et senere bidrag finder Treisman (2002), at initiale betingelser fra før transitionsperioden kan forklare det meste af variationen. Dermed antages det, at landene er fastlåst i en stiafhængighed. Denne historisk-sociologiske tese angiver, at ændring af institutioner og incitamentsstrukturer først får effekt, når de er blevet omsat til rodfæstede og internaliserede

værdier, der styrer aktørernes handling. På den anden side ligger der også i den historisk-sociologiske tese, at træghed kan overvindes, når der opstår et *critical juncture*, en specifik hændelse, som kan udnyttes af den antikommunistiske opposition til at udstikke en ny kurs for landet. Det giver den fjerde tese:

Hvis forskelle i korruption mellem de postkommunistiske lande kan forklares med, at de første frie valg gav en klar valgsejr til antikommunistiske kræfter, må tesen om, at korruption er kulturspecifik, forkastes (H4).

For det tredje kan forskellene, jævnfør Stevan Levitsky og Lucan Way (2005), forklares ved den internationale placering. De lande, der i 2007 blev medlemmer af EU, har for eksempel været underlagt et helt andet pres end de øvrige lande for at ændre deres nationale institutioner – herunder strenge krav om effektiv korruptionsbekæmpelse (Schimmelfennig & Sedelmeier 2005, Vachaudova 2005). Det er dog ikke nødvendigvis ensbetydende med, at korruption ikke længere forekommer i disse lande, som vist i figur 1. Et lavere korruptionsniveau end forventet i de nye EU-lande i forhold til de øvrige lande indikerer imidlertid, at det stærke internationale pres som forberedelse til medlemskab af EU har været, har kunnet ændre adfærden. Er dette derimod ikke tilfældet, vil det styrke antagelsen om, at korruption kan være knyttet til en kulturbetinget arv fra kommunismen. Det leder til femte hypotese:

Hvis forskelle i korruption mellem de postkommunistiske lande kan forklares med landenes perspektiv for at opnå medlemskab af EU, må tesen om, at korruption er kulturspecifik, forkastes (H5).

I tabel 2 har vi testet forklaringskraften af de tre teser, når der samtidig kontrolleres for demokrati og økonomi. Modellerne 1 og 2 i tabel 2 viser en sammenhæng mellem graden af økonomisk frihed og korruptionens omfang, også når der kontrolleres for økonomisk velstand og demokrati. De to modeller adskiller sig fra hinanden ved på skift at anvende politiske rettigheder og civile frihedsrettigheder. Her viser det sig at kun politiske rettigheder har betydning. Det kunne indikere, at elementet af demokratisk stabilitet og ansvar er centralt for korruptionens omfang. Hovedbudskabet er at effekten af økonomiske frihedsgrader er betydelig. På grundlag af den standardiserede værdi ville Hviderusland, som er et af de økonomisk mest ufrie lande, hvis de liberaliserede deres økonomi på samme måde som Estland, mindske korruptionsniveauet til at ligge på linje

med de tidligere jugoslaviske lande og dermed flytte fra bunden til midten af feltet. Samtidig er det en væsentlig pointe, at de to modeller støtter Klitgaards teoretiske argument om, at korruption hænger uløseligt sammen med graden af monopol og ansvar.

Tabel 2. Forklaringer på korruptionsomfang i de postkommunistiske lande 2006

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.	B/Beta	Sig.
<i>BNP (per capita, PPP, USD)</i>	0,573	***	0,599	***	0,732	***	0,428	*
<i>Politiske rettigheder (0–100)</i>	–0,260	*					–0,246	
<i>Civile frihedsrettigheder (0–100)</i>			–0,191					
<i>Økonomiske frihedsgrader (0–100)</i>	0,243	*	0,262	*	0,390	**	0,178	
<i>Oppositionens succes ved første frie valg (0–5)</i>					–0,093			
<i>EU (2004 udvidelsen) (0, 1)</i>							5,991	
<i>Adj. R²</i>	0,828	***	0,808	***	0,796	***	0,830	***
<i>N</i>	25		25		25		25	

Note: Som tabel 1. Desuden: Oppositionens succes ved første frie valg er baseret på Fish (1998); økonomisk frihedsgrad er reskaleret (0–100) således, at 0 angiver ingen økonomisk frihed. EU dummy er 2004-kandidater =1. Ustandardiseret værdi (B) angivet for dummyvariablen EU.

Signifikansniveau: *** = 0,001; ** = 0,01; * = 0,05.

Kilde: Freedom House, World Development Indicators, Index of Economic Freedom, Fish (1998), Transparency International.

Model 3, *change teams*, og model 4, medlemskab af EU, tester de to øvrige teser – H4 og H5. Som mål for tesen om *change teams* (H4) bruges Fishs indeks. Det inkluderer såvel spørgsmålet om *hvem* der vandt det første valg, og *hvorvidt* dette valg også var *demokratisk* (Fish 1998: 48–49). Tesen kan dermed ikke testes sammen med andre udtryk for demokrati, da indekset indeholder demokratiske betingelser. Model 3 viser, at *change team* ikke har betydning for omfanget af korruption. Estland og Tjekkiet kan da også tages som eksempler på, at stærke *change teams* kan give anledning til forskellige korruptionsniveauer, som vil udligne hinanden i en statistisk analyse. Mens det estiske *change team* iværksatte en række liberale økonomiske reformer, herunder international frihandel, udnyttede den estiske elite også det forhold, at de ved at marginalisere det russiske mindretal kunne indsætte helt nye folk i den offentlige

administration og dermed fremme en anderledes kultur (Nørgaard & Johannsen 1999). I modsætning hertil var de økonomiske reformer i Tjekkiet ikke kombineret med frihandel, der var ingen fornyelse af embedsstanden og administrative reformer blev først iværksat fra 2002 (Dimitrova 2005: 84–85).

Analysen viser, når vi anvender data, der måler korruptionsniveauet næsten ti år senere end de data, Treisman (2002) benytter, at historiske stier kan brydes, men det kræver, at aktører er konsekvente i gennemførelsen af økonomiske reformer. Den statistiske analyse afviser derfor ikke, at *critical junctures* eksisterer, diskussionen viser snarere begrænsningerne ved statistisk analyse.

Model 4 tester den sidste tese og viser, at heller ikke EU-medlemskab har betydning for korruptionens omfang. Samtidig forsvinder betydningen af økonomisk frihed, når EU-medlemskab inddrages som variabel. Det fremgik tydeligt af figur 1, at de nye EU-medlemmer også var de mindst korrupte lande. Den forskel er stadig reel, men modellen viser, at da medlemskab af EU, jævnfør Københavnerkriterierne, forudsætter såvel reelt demokrati som en konkurrencedygtig markedsøkonomi, er forklaringen allerede indfanget af økonomisk frihed.

Analysen viser, at velstand, demokrati og gennemførte økonomiske reformer har en mærkbar effekt på omfanget af korruption. Derimod er hverken betydningen af første valg eller medlemskab af EU i sig selv relevante. Bekræftelsen på tesaerne H1, H2 og H3 giver dog ikke hele forklaringen. Selvom tesaerne har en relativt høj forklaringskraft, er der stadig en del uforklaret varians. Denne varians vil vi i det følgende søge at belyse med afsæt i en eliteinterviewundersøgelse og diskutere den kulturelle forklaring som mulig årsag til omfanget af korruption.

Når de selv skal sige det

I diskussionen af Treismans (2000) resultater blev det fremført, at demokratiske institutioner først tog effekt, når de gennem en årække var blevet rodfastet i værdier. Det er derfor sandsynligt, at den uforklarede varians i den statistiske analyse kan indeholde et kulturelt eller normbaseret element. I forbindelse med en interviewundersøgelse, der omfattede 15 postkommunistiske lande, søgte vi blandt andet at afdække, hvorvidt eliten så ineffektive institutioner samt politiske og økonomiske problemer i omstillingsprocessen som årsager til korruption, eller om det snarere drejede sig om kulturelle forhold, normer og vaner. Der blev givet fire svarmuligheder;

1) arven fra Sovjetunionen, 2) dårlig moral, 3) lave lønninger og 4) forekomsten af illegale organisationer (mafiaen).³

Resultaterne er her delt mellem de otte nye EU-lande (tabel 3) og de syv andre postkommunistiske lande (tabel 4). Denne opdeling skyldes, at de nye EU-lande har et lavere korruptionsniveau end de øvrige lande (jf. figur 1). I vores søgen efter årsagsforklaringer vil det derfor være hensigtsmæssigt at holde de to grupper adskilt. Vi finder da også en bemærkelsesværdig forskel mellem gruppen af EU-lande og de øvrige lande.

Tabel 3. Elitens opfattelser af årsager til korruption i 8 nye EU-lande

	Ungarn	Polen	Tjekkiet	Slovenien	Estland	Letland	Litauen	Bulgarien	Total
<i>Arven efter Sovjetunionen</i>	16,9	30,5	27,2	20,9	17,6	14,1	19,3	18,2	20,6
<i>Lav moral hos embedsmændene</i>	40,1	31,3	35,6	19,5	21,8	37,0	17,1	24,3	28,3
<i>For lave lønninger</i>	25,7	23,5	26,4	40,4	45,9	26,2	39,6	38,2	33,2
<i>Illegale organisationer (mafia)</i>	0,8	1,7	8,4	6,1	10,8	8,5	12,1	13,2	7,7
<i>Andet</i>	16,5	13,0	2,4	13,2	,9	14,1	11,9	6,0	10,1
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,1	100,0	99,9	100,0	99,9	100,0

Kilde: Genberegnet fra Pedersen & Johannsen (2006) Svar på spørgsmålet: «In your opinion, what are the main causes of corruption in the state administration?» Vægtede svar. Mest vigtigt tæller 1, næstmest 1/2 og tredjest mest 1/3.

Vi ser først på de to svarmuligheder, der entydigt knytter sig til vores hovedspørgsmål, om årsagen er relateret til omstillingsprocessen eller til kulturen. Her viser der sig en interessant forskel mellem grupperne. Knap en tredjedel i EU-gruppen angiver, at de lave lønninger er hovedårsag til korruption, dog tæt fulgt af lav moral. Blandt de øvrige lande er rækkefølgen omvendt: 45 procent angiver den moralske habitus som hovedårsag, mens kun en fjerdedel peger på lave lønninger. Lave lønninger er knyttet til recession og problemer i omstillingsprocessen og viser således, at

3 Undersøgelsen, *Democracy, the State and Administrative Reforms (Demstar)*, blev iværksat af nu afdøde professor Ole Nørgaard og finansieret af Forskningsrådet for Samfund og Erhverv, samt Aarhus Universitets Forskningsfond. Undersøgelsen omfattede i alt 955 personer, 325 fra EU-medlemslande og 630 fra lande uden for EU. Alle respondenter havde været ministre eller topembedsmænd i perioden mellem 1989/90 og 2004. Se Pedersen & Johannsen (2006).

eliten inden for de nye EU-stater mener, at omstillingsprocessen giver det væsentligste bidrag til øget korruption, mens dette ikke er tilfældet for eliten i landene udenfor EU. EU-landenes eliter afviser *ikke* kultur som forklaring, men kultur og moral tillægges større betydning uden for EU.

Tabel 4. Elitens opfattelser af årsager til korruption i 7 udvalgte postkommunistiske lande

	Moldova	Armenien	Georgien	Aserbajdsjan	Kasakhstan	Kirgisistan	Mongoliet	Total
<i>Arven efter Sovjetunionen</i>	9,5	11,5	13,7	14,1	27,1	3,1	3,8	11,8
<i>Lav moral hos embedsmændene</i>	43,1	48,4	51,0	41,9	35,0	53,2	48,2	45,8
<i>For lave lønninger</i>	26,6	22,7	22,7	23,4	21,1	27,9	36,2	25,8
<i>Illegale organisationer (mafia)</i>	17,5	9,5	11,1	16,4	14,8	6,2	7,1	11,8
<i>Andet</i>	3,2	7,8	1,5	4,2	1,9	9,6	4,8	4,7
<i>Total</i>	99,9	99,9	100,0	100,0	99,9	100,0	100,1	100,0

Kilde: Genberegnet fra Pedersen & Johannsen (2006). Svar på spørgsmålet: «In your opinion, what are the main causes of corruption in the state administration?» Vægtede svar. Mest vigtigt tæller 1, næstmest 1/2 og tredje mest 1/3.

Ser vi på de to andre svarkategorier er det bemærkelsesværdigt, at hverken mafiastrukturer eller arven fra Sovjetunionen synes at kunne konkurrere afgørende med vores hovedforklaringer. For det første er det overraskende, at kun 8 procent i EU-landene og 11 procent i ikke-EU-landene ser mafiaen som en årsag til korruption. Det kan skyldes, at de opfatter svarmuligheden som *den russiske* mafia. Det er således i lande med grænsetilknytning til Rusland – med Tjekkiet som en interessant undtagelse – at eliten i større grad knytter korruption til mafiaen. En mere teoretisk forklaring, som forskere af den italienske mafia har peget på, er, at mafiaen står for en specifik slags kriminalitet (Vannucci 1997), der ikke per definition involverer korruption. Mafiaen er derimod en struktur, der navnlig flourer i samfund med ustabile institutioner, lav statskapacitet og manglende gensidig tillid. Mafiaen ses altså ikke som *årsagen* til korruption, men snarere som et fænomen, der udnytter eksisterende incitamentsstrukturer og manglende moralsk habitus blandt politikere og embedsmænd.

Arven fra Sovjetunionen tillægges heller ikke stor betydning.

For EU-gruppen er det 20 procent, der knytter korruptionen til den sovjetiske arv, mens det er 11 procent for den øvrige gruppe. Det var et overraskende resultat. Vi forventede, at eliten måske netop ville pege på arven fra Sovjetunionen og dermed fralægge sig ethvert ansvar for korruptionens omfang. På den anden side er der stor spredning landene imellem. For EU-gruppen udgør Polen og Letland yderpunkterne med henholdsvis 30 og 14 procent der mener, at den sovjetiske arv er en afgørende faktor. I den anden gruppe er spredningen endnu større. Mens 27 procent af eliten i Kasakhstan opfatter den sovjetiske arv som væsentlig, er det kun godt 3 procent i Kirgisistan og Mongoliet, der er af samme opfattelse. Spredningen på dette spørgsmål kan således dels skyldes, at nogle eliter gerne fralægger sig ansvaret, dels at det kan være temmelig uklart, hvad den sovjetiske arv rent faktisk består i, og at svarpersonerne har lagt vægt på forskellige elementer.

For at forfølge vores hovedspørgsmål – om korruption er knyttet til omstillingsprocessen eller er kulturelt baseret – vælger vi, i overensstemmelse med Evan Liebermans (2005) strategiske anbefaling af blandede forskningsdesign, at se specifikt på de lande i vores eliteundersøgelse, der viste sig at være *outliers* i vores statistiske undersøgelse. Ifølge den har Estland og Slovenien mindre korruption og Polen og Tjekkiet mere korruption end modellerne forudsiger.⁴ Samtidig viser eliteundersøgelsen, at både sloenerne og esterne i højere grad end andre (inklusive ikke-EU-landene) ser lave lønninger som årsag til korruption. De peger altså klart på konsekvenser af omstillingsprocessen som forklaringsfaktor. Omvendt ser polakkerne og tjekkerne den lave moral som det største problem, ligesom den sovjetiske arv vejer tungt. Det kan indikere, at korruptionen i Polen og Tjekkiet er blevet mere internaliseret – en del af det forventede handlingsmønster – end i Estland og Slovenien, hvor arv og moral er mindre vigtige forklaringer.

Disse forskelle i vores *outliers* peger på, at de umiddelbare erfaringer med et kommunistisk styre er væsentlige for at forstå forskellene landene imellem. En konkurrerende forklaring fremhæver den lange historie; betydningen af landenes forskellige erfaringer med industrialisering, statsdannelse og demokrati *før* det kommunistiske styre. Ifølge Skaaning (under udgivelse) er det således graden af *før-kommunistisk patrimonialisme*, en kombination af inklusion i

4 De ligger dog alle inden for tre standardafvigelser og kan derfor ikke, med gængse grænseværdier, betegnes som *outliers*. Undersøgelser af det globale datasæt (se tabel 1) viser samme tendens.

det Habsburgske imperium og udbredelsen af vestlig kristendom (dvs. katolsk og protestantisk til forskel fra ortodoksi og islam), der er afgørende. Ser man på forskellen mellem de postkommunistiske lande i figur 1, er det geografiske mønster da også tydelig. De tidligere «habsburgske lande» er mindst korrupte, efterfulgt af de sydeuropæiske lande, hvis udvikling har været præget af ottomansk indflydelse og den ortodokse kirke, mens de asiatiske muslimske lande udgør bunden.

På den anden side kan den før-kommunistiske periode *ikke* forklare hele forskellen. Ser man udelukkende på et lands før-kommunistiske periode ville Tjekkiet stå som det land, der scorer højest, og man kunne derfor forvente det laveste korruptionsniveau. I vores undersøgelse forbliver Tjekkiet imidlertid en *outlier* med et højere korruptionsniveau end forventet. Så selvom den lange historie også har betydning for at forstå et lands udvikling, er den relativt korte periode med sovjetisk styre og opbygning af sovjetiskinspiredede institutioner og deraf afledte incitamentsstrukturer og normer en væsentlig faktor, der ikke bør undervurderes.

Konklusion

Demokrati og økonomisk velstand er og bliver positive faktorer, når det gælder at bidrage til at reducere forekomsten af korruption i et samfund. Det gælder såvel generelt som for de postkommunistiske lande. Demokrati og økonomi kan imidlertid ikke stå alene. Det skyldes, at der ikke er tale om en «ren» envejskausalitet, men netop en tovejskausalitet, hvor korruption ikke kun underminerer de demokratiske beslutninger, men også tenderer til at dreje økonomien i en retning, der ikke skaber generel velstand og udvikling. Den relativt nylige overgang til demokrati og en omstillingsproces af økonomien fra statseje og planlægning til privateje og markeds kræfter leverer derfor i sig selv en stærk forklaring på, hvorfor korruption i postkommunistiske lande trives. Det er dog ikke hele forklaringen.

Ser man specifikt på forklaringer på korruptionsniveauet i de postkommunistiske lande, er graden af økonomisk frihed en stærk forklaringsfaktor. Det forhold at den kommunistiske stat i omstillingsprocessen ikke blot skulle «rives ned», men også erstattes af helt nye administrative strukturer, retsforhold og reguleringsformer, har i sig selv bidraget til ustabilitet, der kunne udnyttes af politikere og embedsmænd til egen vinding. De lande, der har reformeret økonomien hurtigst, er også nået længst med korruptionsbekæmpelsen.

Den epidemiske tilstand der har karakteriseret de postkommunistiske lande, synes derfor at være aftagende. Diskussionen viser imidlertid også, at det ikke er gjort med institutionelle reformer. Når de økonomiske reformer, der blev igangsat af *change teams* ikke følges op med langtrækkende administrative reformer, som bryder med den indlejrede kultur, kan korruptionen udvikle sig til en kronisk tilstand, specielt fordi den i højere grad knyttes til lav moralsk habitus i embedsstanden.

Litteratur

- Anechiarico, Frank & James B. Jacobs (1996) *The Pursuit of Absolute Integrity: How Corruption Control Makes Government Ineffective*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bohara, Alok K., Neil J. Mitchell & Carl N. Mittendorf (2004) Compound Democracy and the Control of Corruption. A Cross-Country Investigation. *The Policy Studies Journal* 32 (4): 481–99.
- Bollen, Kenneth A. (1991) «Political Democracy: Conceptual and Measurement Traps» i Alex Inkeles (red.) *On Measuring Democracy*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers (3–20).
- Bunce, Valerie (1999) The Political Economy of Postsocialism. *Slavic Review* 58 (4): 756–93.
- Cepl, Vojtech (1997) The Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe. *Cato Journal* 17 (2): 229–34.
- Dimitrova, Antoaneta L. (2005) «Europeanization and Civil Service Reform in Central and Eastern Europe» i Frank Schimmelfennig & Ulrich Sedelmeier (red.) *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Doig, Alan & Robin Theobald (2000) «Introduction: Why Corruption?» i Alan Doig & Robin Theobald (red.) *Corruption and Democratization*. London: Frank Cass (1–12).
- Eckstein, Harry (1988) A Culturalist Theory of Political Change. *The American Political Science Review* 82 (3): 789–804.
- Fish, M. Steven (1998) The Determinants of Economic Reform in the Post-Communist World. *East European Politics and Societies* 12 (1): 31–78.
- Freedom House (alle år) (www.freedomhouse.org).
- Heywood, Paul (1997) «Political Corruption: Problems and Perspectives» i Paul Heywood (red.) *Political Corruption*. Oxford: Blackwell (1–19).
- Holmes, Leslie (2006) *Rotten States? Corruption, Post-Communism and Neoliberalism*. Durham: Duke University Press.
- Index of Economic Freedom* (alle år) Heritage Foundation (www.heritage.org/Index).
- Jordan, Jeffrey M. (2002) Patronage and Corruption in the Czech Republic. *RFE/RL East European Perspective* 4: 4–5.
- Karklins, Rasma (2002) Typology of Post-Communist Corruption. *Problems of Post-Communism* 49 (4): 22–32.
- Klitgaard, Robert (1988) *Controlling Corruption*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Knack, Stephen (2006) Measuring Corruption in Eastern Europe and Central Asia: A Critique of the Cross-Country Indicators. *World Bank Policy Research Working Paper* 3968. Washington, D.C.: The World Bank.
- Lambsdorff, Johann Graf (1999) Corruption in Empirical Research – A Review. *Transparency International Working Paper* (www.gwgd.de/~uwvw/Research_area/lambsdorff_erearch.html).
- Levitsky, Steven & Lucan Way (2005) International Linkage and Democratization. *Journal of Democracy* 16 (3): 20–34.
- Lieberman, Evan S. (2005) Nested Analysis as a Mixed-Method Strategy for Comparative Research. *American Political Science Review* 99 (3): 435–52.

- Miller, Willian L., Åse B. Grødeland & Tatyana Y. Koshechkina (2001) *A Culture of Corruption? Coping with Government in Post-Communist Europe*. Budapest: CEU Press.
- Nunberg, Barbara & Luca Barbone (1999) «Breaking Administrative Deadlock in Poland: Internal Obstacles and External Incentives» i Barbara Nunberg (red.) *The State after Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe*. Washington, D.C.: The World Bank (7–51).
- Nørgaard, Ole, Lars Johannsen, Mette Skak & Rene H. Sørensen (1999) *The Baltic States after Independence*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Rijckeghem, Caroline van & Beatrice Weder (1997) Corruption and the Rate of Temptation: Do Low Wages in the Civil Service Cause Corruption? *IMF Working Paper* 73. Washington, D.C.: IMF.
- Pedersen, Karin Hilmer & Lars Johannsen (2006) «Corruption: Commonality, Causes and Consequences in Fifteen Post-Communist Countries» i A. Rosenbaum & J. Nemec (red.) *Democratic Governance in Central and Eastern European Countries*. Bratislava: NISPAcee (311–36).
- Sandholtz, Wayne & Rein Taagepera (2005) Corruption, Culture, and Communism. *International Review of Sociology* 15 (1): 109–31.
- Schimmelfennig, Frank & Ulrich Sedelmeier (red.) (2005) *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Skaaning, Svend-Erik (under udgivelse) «Corruption in the Post-Communist Countries: A Study of Its Particularity and Diversity» i Uwe Backes (red.) *Totalitarianism and Transformation: Central and Eastern Europe between Socialist Legacy and Democratic Transformation*.
- Transparency International (alle år) (www.transparency.de).
- Treisman, Daniel (2000) The Causes of Corruption: a Cross-national Study. *Journal of Public Economics* 76 (3): 399–457.
- Treisman, Daniel (2002) *Postcommunist Corruption* (www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/POSTCO.PDF).
- Vachaudova, Milanda Anna (2005) *Europe Undivided. Democracy, Leverage & Integration after Communism*. Oxford: Oxford University Press.
- Vannucci, Alberto (1997) «Politicians and Godfathers: Mafia and Political Corruption in Italy» i Donatella della Porta & Yves Mèny (red.) *Democracy and Corruption in Europe*. London: Pinter (50–64).
- Wei, Shang-Jin (1999) Corruption in Economic Development: Beneficial Grease, Minor Annoyance, or Major Obstacle. *World Bank Working Paper* (www.nber.org/~wei).
- World Development Indicators – Online. Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank (2000) *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. Washington, D.C.: The World Bank.

Hvem kan telle «den fisk under vann»? Kunnskapsstrid i russisk havforskning

The Russian federal ocean research institute VNIRO has recently introduced new models for estimation of fish stocks. Among these are the so-called GIS and Synoptical methods, which both indicate a significantly larger amount of Northeast Atlantic cod than the current assessments by the International Council for the Exploration of the Sea (ICES). While ICES' methods are based on scientific surveys, the new Russian methods build on catch data from the fishing fleet. So far, ICES has not found the scientific basis of the proposed alternatives strong enough to reject the current method. This scepticism is shared by the leading Norwegian and Russian scientific institutes involved in the assessment of the Barents Sea cod. The article discusses three possible driving forces behind the Russian promotion of the new methods. First, there are knowledge-based driving forces: There are obvious margins of error in ICES' current methods, and the new Russian methods offer an alternative approach. Second, there are political ones: ICES has introduced the precautionary approach to tackle the scientific uncertainty to the benefit of the fish stocks, but this approach seems to enjoy little legitimacy in Russian fisheries circles, being perceived as introduced by the West to support specific Western interests. Third, there are economically based explanations: There are obvious incentives for Russian fishers to give priority to short-term gain, and actors in the Russian fisheries bureaucracy likewise have incentives to support this strategy.

Keywords: Russian ocean research, fisheries management, Norwegian-Russian fisheries cooperation, ICES, VNIRO

Bente Aasjord
spesialrådgiver i nordområde-
politikk, Fagforbundet

Geir Hønneland
dr.polit., forskningsleder,
Fridtjof Nansens Institutt

Barentshavet er et av verdens mest produktive fiskefelt. Siden 1976 har Norge og Sovjetunionen/Russland i fellesskap forvaltet de viktigste fiskebestandene i området. Totalkvotene fastsettes av Den blandede norsk-russiske fiskerikommisjonen og fordeles mellom de to partene etter faste fordelingsnøkler for hver bestand. Til grunn for kvotefastsettelsen ligger vitenskapelige anbefalinger fra Det internasjonale havforskningsrådet, ICES, hvor både Norge og

Russland deltar.¹ Siden slutten av 1990-tallet har den såkalte føre var-tilnærmingen ligget til grunn for arbeidet til både ICES og den norsk-russiske fiskerikommisjonen. Denne innebærer at det skal legges inn en ekstra sikkerhetsmargin i kvotefastsettelsen når det er vitenskapelig usikkerhet om bestandsnivået og konsekvensene av ulike kvotetak.²

Mens det har vært en viss uenighet mellom norske og russiske forvaltere om kvotene skal settes i henhold til de vitenskapelige anbefalingene – russerne har siden årtusenskiftet generelt ønsket å sette noe høyere kvoter enn nordmennene – har samarbeidet mellom norske og russiske forskere i ICES og den norsk-russiske fiskerikommisjonen gjennomgående vært preget av enighet. Fra norsk side deltar Havforskningsinstituttet i Bergen, fra russisk side Knipovitsj vitenskapelige polarforskningsinstitutt for marine fiskerier og oseanografi (PINRO) i Murmansk. Det praktiske undersøkelsesarbeidet i Barentshavet utføres i all hovedsak av forskere fra disse to instituttene, og innenfor ICES arbeider de samme forskerne seg fram til omforente bestandsanslag og kvoteanbefalinger. Ikke minst har man hatt et felles metodegrunnlag for å estimere fiskebestander, også når det gjelder hvordan man forholder seg til den betydelige usikkerheten som hefter ved estimatene.

Rundt årtusenskiftet begynte Det allrussiske vitenskapelige forskningsinstituttet for fiskerier og oseanografi (VNIRO) å presentere ulike varianter av en alternativ metode for bestandsestimering. I økende grad har instituttet fremmet metoden som et alternativ til ICES' etablerte metode, særlig når det gjelder nordøstarktisk torsk, som er den kommersielt klart viktigste bestanden i Barentshavet. Felles for de ulike variantene av den alternative metoden er at de gir en totalbestand av torsk i Barentshavet som er vesentlig større, opp til det dobbelte av ICES' estimater. På bakgrunn av dette har VNIRO i flere sammenhenger uttrykt at kvotene kan økes tilsvarende.

Formålet med denne artikkelen er å beskrive hovedtrekkene i den alternative metoden og hvordan denne blir oppfattet av ulike aktører i russisk havforskning, samt diskutere mulige drivkrefter bak den kunnskaps- og kompetansestriden som er i ferd med å utspille seg.

- 1 Det er personellmessig overlapp mellom forskningssamarbeidet i ICES og den blandede norsk-russiske fiskerikommisjonen, men oppgavene er klart atskilt. ICES utarbeider bestandsanslag og kvoteanbefalinger, mens norske og russiske forskere i den blandede kommisjonen kan gi uttrykk for nasjonale synspunkter på ICES' omforente løsninger. Dessuten samarbeider de to landenes forskere i kommisjonen om å utarbeide forvaltningsstrategier for de norsk-russiske fellesbestandene.
- 2 Det norsk-russiske fiskeriforvaltningsregimet i Barentshavet er beskrevet i Hønneland (2006).

Hovedfokus blir på ulikheter i de vitenskapelige forståelsesrammene som kommer til syne hos PINRO og VNIRO. Vi har ikke ambisjoner om å gi noen inngående naturvitenskapelig presentasjon av de ulike metodene for estimering av fiskebestander, men forsøker likevel å presentere hovedtrekk ved de enkelte metodene for å gi leseren et visst innblikk. Det er heller ikke rom for å sette havforskningen i Russland inn i et større fiskeriforvaltningsperspektiv.³ Foruten artikler i norsk og russisk fiskeripresse baserer vi oss på intervjuer med forskere og ledelsesrepresentanter ved VNIRO i desember 2007 og PINRO i februar 2008, samt med tidligere og nåværende forskere ved Havforskningsinstituttet i Bergen og Tromsø i november 2007 (se appendiks). Hensikten med intervjuene har vært å få fram aktørenes oppfatninger og vurderinger om den pågående naturvitenskapelige divergensen, og om forholdet mellom de ulike aktørene.⁴ Før vi presenterer den alternative metoden, oppfatninger av den og drivkrefter bak den, gir vi et kort historisk tilbakeblikk på russisk havforskning og internasjonalt samarbeid i nordområdene.

Russisk havforskning og internasjonalt samarbeid i nord

Allerede på slutten av 1800-tallet erkjente norske og russiske havforskere behovet for forskningssamarbeid mellom de to landene, og at dette samarbeidet også måtte omfatte områdene lengre ut fra kysten (Serebryakov & Solemdal 2002). Et gjennombrudd i så måte var byggingen av to store havforskningsfartøyer: det russiske «Andrej Pervozvannyj» i 1899 og det norske «FF Michael Sars» i 1900. Bak disse initiativene sto særlig de to berømte havforskerne Nikolaj Knipovitsj og Johan Hjort. Begge så nødvendigheten av samarbeid om den marine forskningen, blant annet gjennom koordinering av innsats og standardisering av metoder og utstyr. Basert på regulære undersøkelser i de respektive havområdene begynte forskerne å utveksle informasjon fra oseanografiske undersøkelser og fiskeriobservasjoner. Det var imidlertid først på 1960-tallet at det norsk-russiske forskningssamarbeidet gikk inn i formaliserte former (Røttingen *et al.* 2007).

3 For mer om dette, se Hønneland (2004, 2005a).

4 Intervjuene var en del av en større undersøkelse av hvordan den alternative russiske metoden blir oppfattet, og inkluderte også intervjuer med andre norske aktører. Undersøkelsen ble utført i regi av Høgskolen i Bodø og var finansiert av Fagforbundet, Nordland fylkeskommune og Norges Råfisklag. Rapporten fra prosjektet er publisert som Aasjord & Hønneland (2008). Intervjuene ble gjennomført dels på russisk, dels på engelsk. De russiskspråklige kildene som er referert i artikkelen er oversatt til norsk av Anne-Kristin Jørgensen.

Det multilaterale havforskningssamarbeidet i de nordlige havområder startet da ICES ble opprettet i 1902 av åtte kyststater som grenset til Østersjøen, Nordsjøen og Atlanterhavet (Rozwadowski 2002). Det var likevel først med innføringen av økonomiske soner fra slutten av 1970-tallet og framover at ICES fikk en sentral rolle i rådgivning rundt forvaltning av fiskeressursene. Da det norsk-sovjetiske fiskeriregimet i Barentshavet trådte i kraft ved opprettelsen av Den blandede norsk-sovjetiske fiskerikommisjonen i 1976, ble de årlige kvotefastsettelsene framforhandlet på bakgrunn av estimater og råd levert direkte fra Havforskningsinstituttet og PINRO. Etter hvert ble imidlertid både forskningssamarbeidet og den vitenskapelige rådgivningen formalisert gjennom ICES. I dag har ICES 19 medlemsland, et virkefelt som omfatter hele Nord-Atlanteren, og status som det internasjonalt toneangivende vitenskapelige organ innen havforskning og fiskeriforvaltning.

På 1950-tallet viste flere bestander i Nordøst-Atlanteren en negativ utvikling, men det var uenighet mellom norske og sovjetiske havforskere om hvordan fisket påvirket bestandene. De sovjetiske havforskerne mente at den daværende norske beskatningen av ungsild var hovedårsaken til bestandsnedgangen, noe de norske havforskerne avviste. Dette var et betydelig stridsspørsmål, som blant annet gikk på uenighet om analysemetoder (Røttingen *et al.* 2007). Den faglige striden bidro imidlertid til å føre forskerne tettere sammen fordi de erkjente behovet for mer samarbeid, og dette var foranledningen til formaliseringen av samarbeidet mellom Havforskningsinstituttet og PINRO.

Fra 1965 ble det gjennomført felles såkalte 0-gruppetokt, rettet mot å få en oversikt over årets gyting for alle bestander i Barentshavet. Disse toktene har gått uavbrutt fram til i dag og er antakelig den lengste kontinuerlige toktserien i ICES (*ibid.*). En hovedlinje i dagens samarbeid er at norske og russiske forskere jobber for å komme til enighet om spørsmål som skal behandles i fiskerikommisjonen, særlig når det gjelder bestandsutvikling og kvoteanbefalinger. I så måte kan man si at samarbeidet er mer enn et rent naturvitenskapelig samarbeid. Det dreier som også om et «diplomati» som fungerer som en buffer i det norsk-russiske fiskerisamarbeidet mer generelt. Det samme kan sies når det gjelder saker som blir konfliktfylte på kommisjonsnivå: I slike tilfeller blir ofte sakene sendt tilbake til forskerne for å vinne tid og finne løsninger fram til neste møte.

Formaliseringen og utviklingen av det norsk-sovjetiske fiskeri- og havforskningssamarbeidet skjøt altså fart under den kalde krigen, i en tid der både kontakten og tilliten mellom øst og vest

var begrenset. I tillegg var det geografiske nedslagsfeltet for samarbeidet, Barentshavet, et av de heteste geopolitiske spenningsfeltene mellom Warszawapakten og NATO. Våre intervjuobjekter ved Havforskningsinstituttet og PINRO gir likevel uttrykk for at samarbeidet hele veien har vært godt. Måten man omtaler hverandre på gir inntrykk av en relasjon preget av gjensidig respekt og tillit. Intervjuene peker klart i retning av at det var havforskerne selv – ikke myndighetene i de to land – som var de viktigste aktørene i utviklingen av samarbeidet. Drivkraften synes å ha vært en gjensidig interesse og nysgjerrighet på hverandres arbeid og virksomhet.

Ifølge flere informanter ved Havforskningsinstituttet hadde de norske og russiske havforskerne innledningsvis ulike faglige tilnærminger. PINRO-forskerne hadde en mer kvalitativ tilnærming enn sine norske kolleger og et sterkere fokus på dynamikken i hele økosystemet. Intervjuene med de norske havforskerne avdekker også at samarbeidet i stor grad har blitt preget av at vestlige og norske vitenskapelige perspektiver og metoder har blitt ansett som toneangivende. Dette innebar ikke minst at det vitenskapelige perspektivet for samarbeidet har fått en utpreget kvantitativ tilnærming med en vektlegging av data og informasjon som kan tallfestes. I tillegg har hovedfokuset vært på enkeltbestander, selv om man siden 1980-tallet har etterstrebet flerbestandsforvaltning (dvs. at man tar hensyn til samspillet mellom bestandene i kvotefastsettelsen).

En av informantene ved Havforskningsinstituttet beskriver det tidlige samarbeidet med PINRO som «et møte mellom to tradisjoner; nyansert, men polarisert». Samtidig har samarbeidet utviklet seg slik at PINRO etter hvert ble integrert og sosialisert inn i den vestlige vitenskapstradisjonen: «Vi har gjort PINRO likeverdige. De publiserer i vestlige vitenskapelige tidsskrifter. (...) Konsekvensen er at de er blitt som oss, selv om dette ikke var strategien,» sier en av forskerne. «Vi har på en måte vært deres vindu mot vest,» bemerker en annen. Blant de norske forskerne kommer det også til uttrykk en slags ambivalens i forholdet til de russiske kollegene. Flere hevder at den norske forskningen er mer faglig korrekt og at norske havforskere er mer rasjonelle: «Vi prøver å opprettholde integritet. Russiske forskere har gjerne en agenda. Kanskje er de pålagt å si noe annet enn det de mener.»

De norske forskernes holdning synes imidlertid å være mer ydmyk i dag enn hva den var i begynnelsen. Flere av våre norske intervjuobjekter reiser spørsmål ved mangelen på åpenhet fra vestlig side overfor russiske perspektiver:

Den russiske tilnærmingen var kvalitativ, den norske kvantitativ. Vi måler. Russerne skriver og vurderer. Men det var vår – den kvantitative og vestlige tilnærmingen, helt fra oseanografien – som også ICES er basert på – som vant fram. Russerne tenkte økosystem. Da Vesten begynte å tenke økosystem, fortsatte vi å tenke kvantitativt. Vi endret ikke grunnholdningen. (...) Vi har avfeid den kunnskapen som lå i PINRO. De skrev bøker om økosystemet – vi målte. (...) Vår måte vant fram, og nå er flere av PINRO-forskerne blitt kvantitative.

«Russerne kjørte økosystemtokt. De var mer helhetlige. De advarte mot sildekollaps på 1950-tallet, og de hadde evig rett,» sier en annen. En tredje forteller om et fellesmøte i 1978 der PINRO-forskeren Natalija Polomerenka presenterte et notat om hele økosystemet i Barentshavet: «De var mye tidligere ute med økosystemtenkning enn vi – men økosystemperspektivet var jo bare ord, en maskinskrevet lefse. De var kvalitative i sin tilnærming.» Dette er ikke ment som en kritikk av russernes perspektiv, men heller som en selvkritikk av hvordan han og de norske kollegene møtte russernes tilnærming:

Om vi hadde vært mindre arrogante og hatt større ydmykhet, kunne vi vært på banen tidligere. Vår tankegang var veldig begrenset. Russerne var langt foran oss. De tok systematiske magesprøver lenge før oss. I Norge mente vi at forvaltningssystemet var et måleproblem. I dag er forskningen mer økologisk rettet, men økosystemtenkningen rekker bare så langt det lar seg gjøre å anvende en kvantitativ tilnærming.

Nødvendigheten av et økosystemperspektiv på den ene siden og kravet til det kvantitative på den andre representerer et faglig dilemma: «Vi er nødt til å levere kvantitative data for å kunne gi råd. Det kreves av oss at vi skal gjøre det vi ikke kan.»

Både under og etter den kalde krigen har Norge bidratt med utstyr til PINRO-forskerne. En tidligere forsker ved Havforskningsinstituttet uttaler følgende om samarbeidet i sovjettiden: «Vi hadde den fremste teknologien på akustisk måling. Russerne fikk instrumenter fra oss. Det var Simrad-utstyr, og jeg tror ikke engang de betalte for det. Prosessen var norskutviklet.» Etter den kalde krigen har det norske utenriksdepartementet gitt betydelig støtte til det norsk-russiske havforsknings samarbeidet under de ulike støtteordningene til demokratifremmende tiltak i Russland (Hønneland 2005b). Midlene er i hovedsak kanalisert til PINRO og har blitt øremerket til blant annet datamaskiner, nettverk, opprustning av bibliotek, tilrettelegging av biblioteksamarbeid, elektroniske abonnementer på litteratur, utveksling og utdanning. Utenriksdepartementet har også dekket

utgifter til fellesmøter mellom norske og russiske havforskere. Hensikten med støtten har vært å styrke PINRO gjennom å bygge dem opp som institusjon. Dette har vært en bevisst strategi fra både Fiskeri- og Utenriksdepartementet, og den synes å ha lyktes: «Vi ga PINRO datamaskiner med penger fra UD. Etter hvert rustet de opp kontorene. De har blitt veldig fine nå. (...) Nå er de proffe på å arrangere møter. PINRO har hatt en fantastisk utvikling,» sier en av Havforskningsinstituttets forskere.

I de senere år har imidlertid PINRO fått noe bedre økonomi og viser nå tegn til at de ønsker å gjøre seg uavhengige av norske penger. Instituttet har for eksempel i et par sammenhenger avslått økonomisk hjelp til å delta på fellesmøter. Flere av forskerne fra Havforskningsinstituttet uttrykker også at den økonomiske støtten fra Norge kan ha blitt oppfattet annerledes enn hva som var tenkt fra norsk side: «Vi kan jo oppfattes å ha en skjult agenda. Det forstår jeg. Kanskje er det feil strategi.» Inntrykket av norsk dominans i samarbeidet nyanseres imidlertid i våre intervjuer med PINRO-forskere. De viser til at samarbeidet har vært preget av gjensidighet. Unntaket er hva de omtaler som «de harde 1990-årene», da det på grunn av den økonomiske situasjonen i Russland var behov for betydelig hjelp fra Norge.

VNIROs kritikk mot den etablerte forvaltningsordningen

At det norsk-russiske havforskningssamarbeidet i hovedsak har vært drevet fram av Havforskningsinstituttet og PINRO, innebærer ikke at VNIRO har vært fraværende.⁵ Instituttet har deltatt både i ICES og i det bilaterale samarbeidet mellom Norge og Russland. Aktiviteten har vært varierende, men de senere år har VNIRO-forskerne blitt mer aktive i de internasjonale fora. Fram til årtusenskiftet har vi med unntak for ett tilfelle ikke klart å påvise noen vesentlig faglig divergens om kvoterådgivning mellom PINRO og VNIRO.⁶ De senere

5 PINRO er «faglig underlagt» VNIRO, det vil i praksis si at sistnevnte gjennomgår og kommenterer de faglige vurderingene til førstnevnte. I sovjetperioden var underordningsforholdet tydeligere, men i løpet av 1990-tallet fikk det regionale forskningsinstituttet en friere stilling. I den senere tid har tendensen gått motsatt vei, men ifølge forskerne på PINRO er det ikke snakk om noe direkte underordningsforhold i dag. I alle tilfelle dreier det seg ikke om noen faglige instruksjoner fra VNIRO til det regionale instituttet.

6 Det ene tilfellet gjaldt råd for loddekvote for 1986. I 1985 anbefalte PINRO, Havforskningsinstituttet og ICES en nullkvote for 1986. Under kvoteforhandlingene om høsten fikk loddeforskerne fra PINRO reiseforbud. Isteden kom VNIRO med en kvoteanbefaling på 120 000 tonn, som var i tråd med russernes mandat, og dette ble også utfallet på

årene har det imidlertid utviklet seg meningsforskjeller mellom det regionale og det føderale forskningsinstituttet på flere områder. På møtet i den norsk-russiske fiskerikommisjonen i 2005 fastsatte for eksempel den russiske delegasjonen en kongekrabbekvote som var dobbelt så høy som det Havforskningsinstituttet og PINRO hadde tilrådd. Kvoten var basert på anbefalinger fra VNIRO.⁷

VNIRO har i stadig sterkere grad uttrykt skepsis til forvaltningen av den viktigste bestanden i Barentshavet, nordøstarktisk torsk. Kritikken retter seg både mot de konkrete kvoteanbefalingene og mot forutsetningene som legges til grunn. Blant annet mener VNIRO at forholdet mellom rekruttering og gytebestandens størrelse er tillagt for stor vekt i ICES' modeller. Ifølge VNIRO utgjør miljøforholdene i havet (naturlige svingninger forårsaket av temperatur, havstrømmer m.m.) 90 % av betingelsene for rekruttering, mens gytebestandens størrelse representerer kun 10 %. Språkbruken VNIRO anvender i sin kritikk av ICES er til tider sterk: I forordet til en rapport fra en felles norsk-russisk workshop i Trondheim i 2006 uttaler instituttets direktør Boris Kotenev at

use of completely unreal models which are based on recruitment dependence on abundance of the spawning stock could be treated as *prophesying voodooism* rather than developing scientifically-based assessments of the state and dynamics of the fish stocks (VNIRO 2006: 4, vår uth.).

Et sentralt ankepunkt VNIRO framsetter i denne sammenheng er ICES' egne tall over fangstpresset på nordøstarktisk torsk i etterkrigstiden. Med unntak av en kort periode rundt 1990 har fangstpresset siden 1950-tallet ligget godt over det nivået ICES har definert som føre var-grensen for å sikre bestandens rekruttering. Fra 1970-tallet har det stort sett ligget på eller over den etablerte

forhandlingene. Flere av våre norske informanter mener at sovjetiske fiskerimyndigheter «brukte» VNIRO for å legitimere en loddekvote som var i strid med det internasjonale vitenskapssamfunnets (inkludert PINROs) anbefaling.

- 7 En forsker fra Havforskningsinstituttet sier følgende om det som skjedde: «På kommisjonsmøtet i 2005 i Kaliningrad kom russerne med ferdige kvoter. De ønsket delt forvaltning, noe som ble formalisert fra 2006. Fram til da var det bare PINRO vi hadde samarbeidet med. Men i Kaliningrad dukket ikke krabbeforskerne fra PINRO opp. I stedet kom Vasilij Sokolov, som er nestkommanderende ved VNIRO. Min kollega ved PINRO fikk jeg ikke lenger svar fra da jeg kontaktet ham per e-post. Han ville heller ikke stå som forfatter av den rapporten vi hadde forberedt i fellesskap til kommisjonsmøtet. (...) Det viste seg at ministeriet i Moskva hadde satt foten ned og gitt PINRO-forskerne reiseforbud. I rapporten var det kommet nye tall, og de var veldig forskjellige fra våre.»

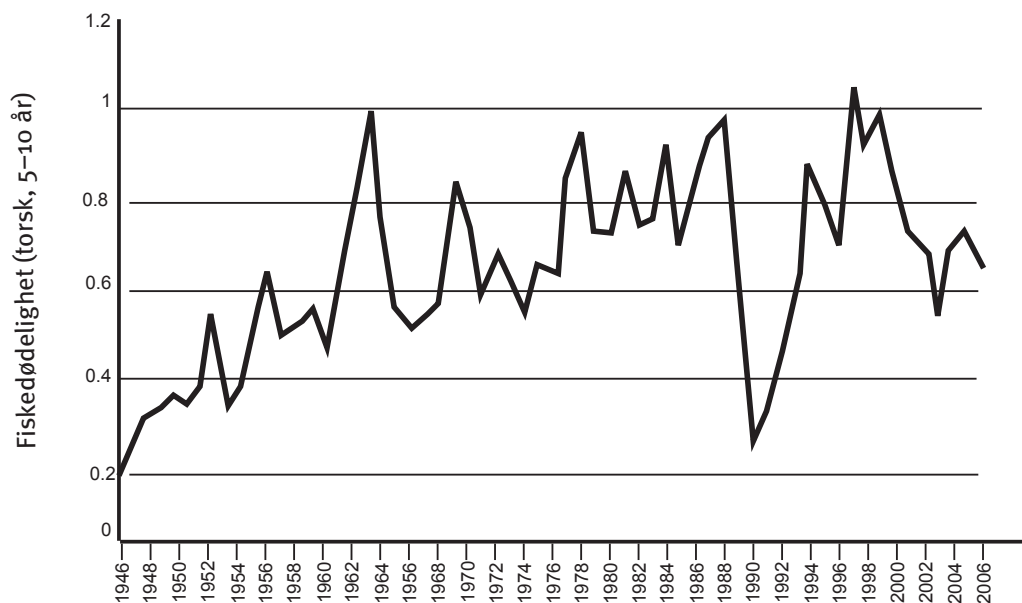
«krisegrensen», som ifølge ICES over tid vil representere fare for bestandskollaps. Bestanden har likevel ikke kollapset. «Hvis referansepunktene og ICES' modeller hadde vært riktige, hadde vi ikke hatt fisk i Barentshavet i dag,» uttaler en av VNIROs forskere. «ICES' modell virker ikke, og det må derfor stilles spørsmål ved dagens rådgivning,» fastslår han. ICES kritiseres også for ikke å revidere sine metoder. I denne sammenheng siktes det til den såkalte XSA-modellen, som er en av ICES' standardmodeller. En av VNIRO-forskerne påpeker at

denne er brukt i 20 år og er ennå ikke revidert, dette på tross av at metoden ikke er fullkommen ettersom både fangstdataene og surveydata er feil. (...) Vi kjenner fangsten, men så lenge vi ikke har oversikt over fangbar bestand, vet vi heller ikke hva vi gjør. (...) Den eneste logiske forklaringen på divergensen mellom ICES' modell og at vi fremdeles har fisk i Barentshavet, er at estimatene er feil. Vi underestimerer bestanden, og årsaken er å finne i de tradisjonelle metodene.

«Det er ikke noen sammenheng mellom det biologiske grunnlaget og den politikken som føres,» hevdes det. «Rekrutteringen avhenger ikke av gytebestandens størrelse. På tross av dette er alt [den norsk-russiske] kommisjonen foretar seg, basert på et bærekraftnivå på 460 000 tonn.» Resultatet er ifølge en av VNIRO-forskerne at man produserer mer rogn uten at dette fører til at det produseres mer fisk. Det er illustrerende at VNIRO-direktør Kotenev startet intervjuet med oss med å si at «det er forferdelig det som skjer i Barentshavet for øyeblikket». Fra et norsk ståsted er det nærliggende å tenke at han sikter til det påståtte russiske overfisket, men VNIRO-direktøren refererer tvert imot til et «underfiske».

Som flere av sine forskere uttrykker Kotenev også generell skepsis til internasjonale fiskeriforvaltningsavtaler, særlig FN-avtalen om fiske på det åpne hav fra 1995, hvor føre var-prinsippet ble innført. «Avtalen ble initiert og presset gjennom av Greenpeace ved hjelp av penger fra amerikansk etterretning,» hevder han. Avtalen oppfattes også å være et politisk virkemiddel for å skade russisk fiskerinæring gjennom å presse vernetiltak på denne næringen samtidig som Vesten bygger opp oppdrettsnæringer som skal ta over det russiske markedet både hjemme og ute (f.eks. det innenlandske torskemarkedet og det globale kaviarmarkedet).

Figur 1. Fiskedødelighet av nordøstarktisk torsk i forhold til ICES' etablerte føre var-grense 1946–2006

VNIROs alternative tilnærminger

VNIRO har presentert tre modeller som de mener kan anvendes for å korrigere svakhetene i ICES' metoder. Den første er TISVPA-modellen, som ifølge VNIRO-forskerne er mer helhetlig og robust enn den tradisjonelle XSA-modellen. TISVPA-modellen brukes for å identifisere den historiske bestanden. Det betyr at bestanden defineres ved antall fisk fordelt på de ulike årsklassene. Datagrunnlaget er fangststatistikk og toktindekser. TISVPA brukes allerede av flere arbeidsgrupper i ICES som et supplerende verktøy i bestandsestimering, og den er mindre kontroversiell for ICES enn de øvrige to alternative tilnærmingerne VNIRO har fremmet: GIS-metoden og den synoptiske metoden. Alle tre metodene gir imidlertid vesentlig høyere estimer for nordøstarktisk torsk enn det ICES opererer med. Som vi ser av tabell 1, ligger VNIROs estimer 60–100 % høyere enn ICES'.

Tabell 1. Estimer av nordøstarktisk torsk fra ulike metoder 2006 (i 1000 tonn)

Metode	Bestand, biomasse (3 år eller mer)	Gytebestand, biomasse
XSA	1298	535
TISVPA	2072	878
GIS	2650	-
Den synoptiske metoden	2600	-

Kilde: Kotenev *et al.* (2007).

GIS-metoden baserer seg på et fiskeriovervåkingssystem som innebærer fangstrapportering direkte fra russiske trålere. Rapportene kombineres med bruk av GIS (Geographical Information System)-teknologi basert på et satellittovervåkingssystem som gjør det mulig å plote hvor

fiskeriaktiviteten finner sted. På bakgrunn av daglige rapporter fra hvert enkelt fartøy innhentes data om rapporteringstid, fiskeoperasjonens varighet, fangstmengde, fangstsammensetning (arter), fiskeredskap og tidspunkt for operasjonen. I perioden fra 2000 til 2006 har man analysert til sammen 53 787 daglige fangstrapporteringer, som utgjør rundt halvparten av alle fartøyrapporteringer i området.

For å beregne bestanden deles området inn i polygoner (kvadrater). Ved hjelp av dataene fra fangstrapporteringene beregnes variasjoner i torskebestandens tetthet. I hvert utvalgt område (kvadrat) multipliseres gjennomsnittlig fangst per tråltime med perioder på 15 dager. Med utgangspunkt i kvadratets beliggenhet, området det ble trålt i og trålens fangstevnekoefisient beregnes så tetthet og biomasse for bestanden i disse områdene. Bestandens totale biomasse i hele regionen blir beregnet ut fra summen i de respektive kvadrater. Videre beregnes gjennomsnittlig månedlig biomasse i perioden fra april til desember.

Fangstdataene og de respektive plottene viser at fiskeaktiviteten i hovedsak er konsentrert i to områder, henholdsvis sør og sørøst av Svalbard og i det sørlige Barentshavet. Ettersom det anvendte datamaterialet er vesentlig større enn det man anvender ved tradisjonelle biomassesurveys, mener VNIRO-forskerne at dataene kan anvendes i bestandsestimering (Bulatov *et al.* 2007).

Den tredje alternative tilnærmingen, og den som har fått størst oppmerksomhet i norsk presse, er den såkalte synoptiske metoden. «Synoptisk» betyr i denne konteksten samtidig, og metoden henviser til en samtidig overvåking av fiskeriaktiviteten. Som GIS-metoden baserer den seg på innrapporteringer fra fiskeflåten snarere enn surveys, og man bruker også opplysninger fra satellittsporingssystemet som alle fiskefartøy i Barentshavet er underlagt,

for eksempel når det gjelder posisjon og hastighet. For å avdekke ekstreme avvik filtreres data for blant annet trålhastighet (2,5 mil per time), minimum tråltid (1 time) og maksimal produktivitet per trålhal (8 tonn per time). I tillegg har man beregnet den horisontale trålvidden for ulike fartøytyper. Ved hjelp av dette og de data som refereres over, beregnes torsketettheten i hvert kvadrat (1 x 1 mil) og dermed fordelingen av biomassen i området. Ut fra dette og en antatt verdi for fangstevne beregnes torskebestandens biomasse ved hjelp av matematiske modeller. For sommeren 2007 var biomassen beregnet til å være i underkant av 2,7 millioner tonn, som altså er mer enn dobbelt så mye som ICES' estimat (jf. tabell 1). VNIRO-forskerne mener at dette målet likevel representerer et minimum for bestandsstørrelsen ettersom

- fangst gjort av norske og andre lands fartøy i Barentshavet ikke er tatt hensyn til,
- koeffisienten for fangstevne er satt lavt (0,27),
- radius for fangstfeltene er minimal (3 mil),
- underrapportering er mer sannsynlig enn overrapportering fra fangstflåten side (pga. insentivet til å overfiske kvotene); det er dermed større sannsynlighet for at biomassen er undervurdert enn det motsatte, og
- fordelingen av torsk i vannsøylen (den pelagiske komponent) ikke er tatt hensyn til.

Hvordan møtes den nye tilnærmingen?

I den norsk-russiske fiskerikommisjonen har forskere fra VNIRO i en årrekke presentert den alternative tilnærmingen under de årlige kvoteforhandlingene. Flere av våre norske intervjuobjekter omtaler dette som en «fast forestilling» på kommisjonsmøtene, men de påpeker at dette tidligere fikk lite oppmerksomhet, også fra de øvrige medlemmene av den russiske delegasjonen.

De siste årene har imidlertid trykket fra VNIRO økt. Fra norsk side opplever man dette offisielt som u dramatisk fordi man forutsetter at nye metoder må etterprøves og godkjennes av ICES før de eventuelt tas i bruk. Ifølge våre informanter har den russiske delegasjonslederen gitt sin norske motpart forsikringer om at slike prosedyrer vil bli fulgt. Men det har også vært russiske framstøt som peker i en annen retning: Under et møte i Murmansk i mars 2006 mellom fiskeri- og kystminister Helga Pedersen og leder av det føderale russiske fiskeribyrået Stanislav Iljasov fremmet man

fra russisk side utkast til protokoll hvor det sto at «den russiske part la merke til at de siste årene høstes bestandene av torsk, hyse, blåkkeite, sild og makrell på en ikke optimal måte siden [totalkvoten] for disse artene settes 1,5–2 ganger og [mer] lavere enn den kunne ha vært».⁸

ICES har valgt å gjennomgå og etterprøve den alternative metoden etter vanlige prosedyrer. Dette har skjedd i flere omganger: I 2006 ble Den rådgivende komité for fiskeriforvaltning (ACFM) på russisk anmodning bedt om å vurdere ICES' estimat og rådgivning for den nordøstarktiske torskestammen basert på den synoptiske metoden. Dette ble gjort gjennom en evaluering av en internasjonalt sammensatt gruppe av havforskere. Det var stor enighet i gruppen, som «supported the ICES June 2006 advice as they did not find the basis for the 'new' stock estimate sufficiently strong to reject [ICES' opprinnelige estimat]» (ICES 2006). I 2007 fikk ICES' arbeidsgruppe framlagt nye data fra VNIRO, basert på GIS-metoden. Dette gjaldt måling av den fangbare torskebestanden i 2000 og i 2002–06. Basert på denne metoden var bestanden anslått til 2 650 000 tonn i 2006. Følgende problemer ble identifisert av ICES' arbeidsgruppe:

- Målingene av torskebestandens tetthet var ikke basert på tilfældige utvalg.
- Man var skeptisk til at metoden anvendte en konstant faktor for fangsteffektivitet for alle lengdegrupper, tråltyper, sesonger osv.
- Beregningen av trålvidde tok ikke hensyn til den reelle fangstefekten, blant annet som følge av trålwirer og tråldører.

Arbeidsgruppen var delt, og skillet gikk mellom forskerne fra VNIRO og de øvrige. De sistnevnte anså problemet med manglende tilfeldig utvalg for å være av en såpass fundamental art at metoden ikke kunne benyttes til å beregne absolutte estimater, men at de to andre problemene man hadde påpekt kunne finne en framtidig løsning. Konklusjonen var at metoden anses å ha potensial for å kunne benyttes som en indeks for bestandsstørrelse ved å anta at bestandsstørrelsen er proporsjonal med estimatet. Dette kan eventuelt brukes som et tillegg til eksisterende målinger, men ikke som absolutte estimater. De andre medlemmene av arbeidsgruppen,

8 Protokollutkast fra russisk side, arkivert hos forfatterne. Det må også bemerkes at den alternative russiske metoden har fått stor oppmerksomhet i norsk fiskeripresse under overskrifter som «Russerne doubler torskebestanden» (*Fiskeribladet* 11. april 2006) og «Frykter for forskningssamarbeidet» (*Fiskeribladet* 23. mai 2006).

som tilhørte VNIRO-miljøet, mente problemene var overkommelige, blant annet ved at kravene til tilfeldige utvalg kan møtes ved å kombinere resultatene fra GIS-metoden med data fra standard trålsurveys, noe som allerede er brukt for bestanden av Alaska pollock. Etter noen forbedringer kunne GIS-metoden anvendes både til å estimere den fangbare torskebestanden og til konvensjonell vurdering i arbeidsgruppen.

Det norske Havforskningsinstituttet deler ICES' oppfatning om at den nye tilnærmingen ikke kan anvendes i forvaltningen. Instituttet har møtt framstøtene fra VNIRO med åpenhet og deltar i ulike sammenhenger der den alternative tilnærmingen er gjenstand for diskusjon, f.eks. på vitenskapelige symposier samt i den norsk-russiske fiskerikommisjonen og i ICES-sammenheng. I erkjennelse av at VNIRO har fått en styrket posisjon i russisk fiskeriforvaltning, inngikk Havforskningsinstituttet i 2008 en formell samarbeidsavtale med VNIRO. Innad omtales dette som en strategisk avtale som er rettet mot å bygge opp tilliten og samarbeidsklimaet mellom de to instituttene. Mer uformelt preges imidlertid holdningen blant Havforskningsinstituttets forskere av usikkerhet omkring VNIROs motiver – og ikke minst av overraskelse over det man oppfatter som en uortodoks vitenskapelig tilnærming.

I møte med forskerne fra VNIRO synes tonen å være korrekt og vennskapelig. Likevel uttrykker flere av de norske forskerne stor usikkerhet og tidvis frykt for det framtidige forskningssamarbeidet med Russland. En tidligere forsker ved Havforskningsinstituttet forteller at han begynte å ane uråd på et symposium i Bergen i 1999, da direktør Kotenev uttalte at fiskeriaktiviteten ikke har noen innvirkning på bestandsutviklingen i Barentshavet. «Jeg var forskrekket og trodde vi var hensatt til et annet århundre. Jeg skjønner det ikke, men jeg ønsker ikke å beskyldte noen for å gå noens ærend,» sier han. En annen sier: «Vi har ok diskusjoner med flere av forskerne på VNIRO, men direktør Kotenev skremmer meg (...) Kotenev ønsker å bringe rådgivningen og samarbeidet i ICES i vanry og gjennom dette det norsk-russiske forvaltningssamarbeidet.» Forskeren tror at målet med dette kan være å løfte VNIROs posisjon i det russiske systemet.

Frykten har også kommet til uttrykk i mediene. I 2006 uttalte forskere ved Havforskningsinstituttet at de ikke hadde noen garanti for at ikke VNIROs estimater kom til å bli benyttet under det kommende kommisjonsmøtet: «Vi er forsikret om at de bare skal benyttes i symposiumssammenheng, men jeg føler meg langt fra sikker,» uttalte en av forskerne til *Fiskeribladet* 23. mai 2006. I dag må de vitenska-

pelige diskusjonene fortsatt sies å være på «symposiestadiet». Men likevel tror ikke de norske forskerne at framstøtene fra VNIRO vil opphøre: «De alternative analysene kommer mer og mer. De er som et mangehodet troll. De kommer opp i stadig nye varianter,» sier en av dem. En annen uttrykker at han er redd for at de tendenser vi har sett de senere årene, kan øke i styrke. Han frykter «at russerne en dag gir beskjed til Norge om at de ikke trenger oss lenger, men at Norge kan få være med hvis vi vil». Andre er mer optimistiske og ikke redde for at framstøtene fra VNIRO vil kunne ødelegge det gode vitenskapelige samarbeidet mellom Havforskningsinstituttet og PINRO: «Forskersamarbeidet mellom Havforskningsinstituttet og PINRO vil fortsette så lenge politikerne ikke blander seg inn.»

Forskerne ved PINRO deler i stor grad ICES' og Havforskningsinstituttets oppfatninger om den nye metoden. I intervjuene med oss viste de til uttalelsene fra ICES' arbeidsgruppe, og det var liten faglig lojalitet å spore til det føderale instituttet i Moskva. Tvert imot har en gruppe PINRO-forskere (Berenbojm *et al.* 2007) gått ut med krass kritikk av en VNIRO-artikkel som presenterer den synoptiske metoden (Borisov *et al.* 2006). I tillegg til den naturfaglige kritikken som vi også finner hos ICES, mer enn antyder PINRO-forskerne at den nye metoden fremmes av økonomiske og ikke vitenskapelige motiver. De gir VNIRO rett i at eksisterende metoder for bestandsberegninger er ufullkomne og at de karakteriseres av store avvik. «Nettopp derfor,» skriver de, «blir det meningsløst å diskutere såkalte 'absolutte' bestandsberegninger, innhentet gjennom forskningstokt». Et vesentlig poeng i PINRO-forskernes kritikk er «synoptikernes» sterke fokus på absolutte tall – deres implisitte hovedpoeng er at uttaket av bestanden kan være større fordi den er større enn dagens estimater fra ICES. Mot dette innvender PINRO-forskerne at det er bestandsdynamikken snarere enn totalbestandens størrelse som er det vesentlige (Berenbojm *et al.* 2007):⁹

Det er nødvendig å minne dem om at det det er viktig å kjenne til, med tanke på rasjonell utnytting av en bestand, ikke er bestandens absolutte størrelse, men hvordan den reagerer på intensiteten i fisket. Det er ikke viktig om bestandens absolutte størrelse er 1 million tonn eller 10 millioner tonn – det som er viktig, er hvordan bestanden reagerer på et bestemt uttak under bestemte betingelser. Dersom for eksempel et årlig uttak på 800 000 tonn ved en bestand på 1 million tonn gjør det mulig å bevare en positiv tendens i bestandsdynamikken – og det uten at bestandens struktur forskyves – da kan et slikt uttaksnivå

9 Alle sitater i resten av denne seksjonen er hentet fra denne kilden.

være akseptabelt. Og motsatt, dersom et uttak på bare 100 000 tonn ved en bestand på 100 millioner tonn fører til en sterk forskyvning av bestandens struktur, da må man anse dette uttaksnivået som for høyt.

PINRO-forskerne kritiserer også forfatterne av VNIRO-rapporten for å omtale seg selv som eksperter selv om de verken driver eller har drevet direkte med kvantitative beregninger. Kritikken er både besk og knallhard:

Fram til forfatterne begynner å addere maksimalverdiene av biomasse som er funnet for ulike «synoptiske perioder» (...), synes det som om man i det minste kan observere en enkel logikk i resonnementene deres. (...) Men når man kommer til summeringen av de ulike maksimalbiomassene som er framkommet for ulike tidsperioder, minner dette altfor mye om et skolebarns forsøk på å tilpasse svaret til fasiten bakerst i oppgaveboka. (...) Man forbløffes over forfatternes logikk og over enfoldigheten som oppvises.

Konklusjonen er at den synoptiske metoden ikke løser «et eneste av de objektive problemene som er knyttet til kvantitative beregninger av biomassen til bestander av fiskbare objekter,» men at «den fører med seg ytterligere kilder til fordreining av beregningene». PINRO-forskerne kritiserer VNIRO-artikkelen for å sette føre var-tilnærmingen opp mot økosystemtilnærmingen og viser til at førstnevnte er en del av det andre, overordnede prinsippet. VNIRO-artikkelen anklages videre for ikke å være i samsvar med moderne vitenskapelige forestillinger om kompleksiteten i naturens mangfold, og at «de egentlige oppfinnerne av synoptisk overvåking gjemmer seg bak navnene til virkelige forskere – i den tro at de skal bli fritatt for kritikk» (se under). Endelig kritiseres VNIRO-forfatterne for å framsette påstander som ikke lar seg etterprøve, fordi en rekke henvisninger i teksten ikke finnes i litteraturlisten: «Dette undergraver fullstendig verdien av de resultatene de er kommet til.» Den endelige konklusjonen er at

den foreslåtte synoptiske metoden i prinsippet ikke kan erstatte tråltokt når det gjelder beregning av tilvekst. Det betyr at resultatene av en slik overvåking per definisjon ikke kan brukes direkte for å fastsette [totalkvoter] for påfølgende år, dvs. for å nå de mål som forfatterne åpenlyst fortier i brosjyren.¹⁰

10 Ordet «brosjyre» brukes i den russiske originalen. Det refereres imidlertid til den vitenskapelige artikkelen som ble omtalt ovenfor.

Resten av PINRO-forskernes artikkel dreier seg om omfordelingen av forskningskvoter, som ved å sette PINRO i en uholdbar økonomisk situasjon har rammet både forskningsaktiviteten, det norsk-russiske havforskningssamarbeidet og russisk fiskerinæring. Ideen om å utvikle en alternativ metode kan ifølge PINRO-forskerne ikke bare forklares

med sneversyn fra opphavsmennenes side (...). Den alternative metoden for bestandsberegninger ble selv om den muligens ble unnfanget i god hensikt, i visse tilfeller brukt som et instrument for omfordeling av forskningskvoter innen rammene av eksisterende lovgivning.

Man viser til at forskningsprogrammet hvor den synoptiske overvåkingen for torskebestanden inngår, er nedfelt i en statlig plan for marin ressursundersøkelse og overvåking, noe de karakteriserer som «nok et skritt på veien mot innføring av de alternative metodene. De som i realiteten gjennomfører dette programmet, er organisasjoner som befinner seg langt unna fiskeriforskningen, og som bare for få år siden fikk status som forskningsorganisasjoner». Det PINRO-forskerne kaller «en stadig mer omfattende og aggressiv propaganda for pseudovitenskapelige resultater», har ført til at «fiskeriforvaltningen i nord har lidd et materielt tap, ettersom selve dens eksistens er kommet i fare». Og mens PINRO er «kritisk underfinansiert (...), opprettholdes virksomheten til organisasjoner som tilbyr sektoren noe som er både uforståelig og ubrukelig». «En slik politikk,» skriver de, «bidrar til å skjerpe forekomsten av kriser i fiskerisektoren og utgjør en direkte trussel mot de russiske fiskeriene i Det nordlige fiskeribasseng og mot landets matvaresikkerhet». Artikkelen avsluttes med følgende retoriske spørsmål: «Hva er egentlig den synoptiske overvåking av torskebestanden i Barentshavet?»

Drivkrefter og forklaringsrammer: naturvitenskapelige, politiske og økonomiske

VNIROs krav på anerkjennelse for alternative metoder til dem som i dag anvendes i fiskeriforvaltningen i Barentshavet, utfordrer det rådende vitenskapelige hegemoni innen havforskning og rådgivning for fiskeriforvaltning i Nordøst-Atlanteren. Med hegemoni mener vi forskning og modeller som i dag legges til grunn for estimater og kvoterådgivning og dermed nyter status som «the best scientific information available», som i henhold til FN-avtalen om fiske på det åpne hav skal danne grunnlag for fiskeriforvaltningen. Hvilke

beveggrunner kan sies å ligge til grunn for at dette hegemoniet utfordres?

Som de fleste av våre informanter både i og utenfor havforskningsmiljøene presiserer, er det betydelige feilmarginer i ICES' bestandsestimater. Disse forårsaker tidvis store avvik, som innebærer at fiskerimyndighetene og næringen stadig erfarer at «forskerne tar feil». Det finnes eksempler på at ICES både har overestimert og underestimert torskebestanden i Barentshavet. Organisasjonen kan derfor ikke påberope seg eksakt kunnskap om bestandens størrelse. I tråd med generelle forventninger om framskritt på naturvitenskapens vegne og en fiskeflåte som blir stadig mer effektiv og kapitalisert, stiger forventninger og krav til at havforskerne skal levere mer presise estimater og anbefalinger. Aksepten for feil og avvik har avtatt. Parallelt med dette har det også blitt lagt større vekt på helheten i økosystemet og det innbyrdes forholdet mellom fiskebestandene, noe som utfordrer den kvantitative tilnærmingen som har blitt normen for den etablerte havforskningen. De tallmessige avvikene i estimater og kvoteråd for enkeltbestander blir ikke mindre ved at forskere ser det marine økosystemet under ett, snarere tvert imot, og det tydeliggjør den kvantitative havforskningens dilemma. Som en av forskerne ved Havforskningsinstituttet uttrykker det: «Det kreves av oss at vi skal gjøre noe vi ikke kan.»

Den faglige uenigheten dreier seg ikke bare om naturfaglig divergens. Den reiser også vitenskapsteoretiske problemstillinger om hvordan havforskere forholder seg til og forvalter usikkerheten om naturens tålegrenser. Her møter naturvitenskapen samfunn og politikk, og her må forskere ta politiske og verdimessige valg når de gir råd til beslutningstakerne. ICES' dilemma er at estimatene har store feilmarginer som forskerne har tatt høyde for i implementeringen av føre var-tilnærmingen, og at forskerne dermed stilles til ansvar av en næring som mener at kvotene kunne vært større. ICES, PINRO og Havforskningsinstituttet legger en føre var-tilnærming til grunn, basert på at usikkerhet ikke skal brukes som argument for å tøye tålegrensene. VNIRO viser på sin side tilbøyelighet til å bruke usikkerheten til å hevde at det er rom for økte kvoter.

Den internasjonale miljøpolitiske utviklingen fra midten av 1980-årene og utover kan beskrives som en «grønn bølge», men det er samtidig grunn til å stille spørsmål ved om denne bølgen nådde inn i Russland, der både befolkning og politiske ledere hadde langt mer presserende problemstillinger å løse. Fyndord som føre var har ingen sterk stilling i russisk politikk. I tillegg kommer en russisk tendens til å kople miljø- og mer tradisjonelle utenrikspolitiske

motiver hos andre stater. Dette har vi sett på Svalbard, hvor norsk miljølovgivning har blitt tolket som uttrykk for norsk imperialisme rettet mot å begrense russisk økonomisk aktivitet i området (Jørgensen 2004). En liknende oppfatning uttrykker VNIROs ledelse når det gjelder FN-avtalen om fiske på det åpne hav. Avtalen oppfattes som et resultat av sammenfallende interesser hos Greenpeace og amerikansk etterretning, sistnevnte med interesse for å skade russisk økonomi.

Tilsvarende retorikk er også fremmet fra VNIRO-ledelsen i møter med norske havforskere, hvor man har hevdet at Norge ønsker å knekke russerne gjennom lave torskekvoter. VNIRO-ledelsen har også kritisert ICES for å være styrt av Norge. Selv om norske havforskere omtaler dette som en «konspirasjonsteori», medgir flere av dem at oppfatningen av norsk dominans i havforsknings samarbeidet er forståelig og «langt på vei er sann». I ICES' arbeidsgruppe for torsk dominerer Norge suverent både faglig og i antall. Gitt omfanget av teknisk og økonomisk bistand fra Norge, og at Havforskningsinstituttet har bidratt sterkt til det som kan ses som en vestlig vitenskapelig sosialisering av PINRO – «det er vi som utdanner dem», som en av dem uttalte i intervju med oss – er det også forståelig at det føderale havforskningsinstituttet i Moskva oppfatter PINRO som å være «i lomma på Norge».

«VNIROs aggresjon,» sier en av de russiske informantene, kan være uttrykk for at det føderale instituttet «føler seg satt på sidelinja, og at ingen bryr seg om dem». Den kunnskapsmessige sosialiseringen av PINRO har ført til at instituttets faglige lojalitet ligger hos ICES og Havforskningsinstituttet – altså i Vesten – ikke hos det føderale instituttet i Moskva. Dette kolliderer ikke bare med den voksende russiske nasjonalfølelsen, men også med en sterk russisk resentralisering, der Moskvas makt og kontroll vokser på bekostning av regionene. Sett i lys av dette kan den alternative metoden for bestandsestimering ses som et politisk virkemiddel: Utenrikspolitisk dreier det seg om å utfordre et vestlig kunnskapshegemoni. Innenrikspolitisk handler det om å gjenvinne kontroll for Moskva. Flere av våre informanter mer enn antyder at en metode som dobler torskebestandens størrelse – og dermed potensielt også kvotene – er svært så velkommen hos russiske beslutningstakere. En VNIRO-forskers bemerkning overfor en norsk kollega taler for seg: «Hadde du vært russisk, ville du også forsvart metodikken. Dere nordmenn vil ha kvotene ned – vi som russere vil ha kvotene opp.»

I sovjetperioden var fiskeflåtens oppgave å sikre befolkningen tilstrekkelig forsyning av marint protein. I dagens Russland er næ-

ringen markeds- og profittorientert. Vi ser framveksten av russiske næringsorganisasjoner som i økende grad hevder seg både i forhold til havforskningen og myndighetene. Det kan ikke ses bort fra at ofensiven for å fremme den alternative metoden også kan være utslag av press fra en russisk fiskerinæring som ønsker et alternativ til et ICES, som oppfattes å gå for langt i sin føre var-tilnærming.

En annen økonomisk forklaring er knyttet til forskningskvotene. Havforskningen i Russland har i stor grad blitt finansiert gjennom tildeling av årlige forskningskvoter. For PINRO har kvotesalg representert opp mot 95 % av de samlede årlige inntektene, men siden 2003 har PINROs kvoter gått dramatisk ned. Samtidig har det skjedd en omfordeling der en økende andel av forskningskvotene har gått til organisasjoner som ifølge den russiske riksrevisjonen «ikke bidrar i utarbeidingen av anbefalinger for [totalkvoter]» (Riksrevisjonen 2007: 231), noe som mellom linjene kan leses som institusjoner som ikke driver forskning i egentlig forstand. Forskerne fra PINRO går på sin side langt i å hevde at framstøtene for den nye metoden er ledd i disse organisasjonenes bestrebelser på å tilegne seg en større andel av forskningskvotene (se ovenfor). Kutt i forskningskvotene rammer ikke bare PINROs økonomi, men også instituttets rolle i internasjonale fora som ICES. Her kan man spørre om føderale myndigheters kvotekutt også dreier seg om å svekke det regionale instituttets rolle.

Konklusjon

I løpet av sovjetperioden vokste det fram et nett av regionale havforskningsinstitutter underlagt VNIRO. Disse fikk en friere stilling vis-à-vis moderinstituttet i løpet av 1990-tallet. I nordområdene var det for eksempel PINRO som i praksis representerte Sovjetunionen i ICES og det bilaterale samarbeidet med Norge, selv om VNIRO også deltok i mindre målestokk. Det utviklet seg særlig sterke bånd mellom PINRO og det norske Havforskningsinstituttet, og disse ble ytterligere styrket gjennom økonomisk hjelp på 1990-tallet. Resultatet var at PINRO-forskerne i stor grad ble sosialisert inn i en norsk og vestlig vitenskapelig forståelsesramme. Selv om det kan oppstå mindre uenighet mellom russiske og andre lands forskere i ICES, eksisterer det grunnleggende enighet om metodene for bestandsestimat og kvoteanbefaling.

Rundt årtusenskiftet kan man i internasjonale fiskerikretser observere nye takter fra russisk side. VNIRO begynte å trekke i tvil antakelsen om at fiskeriaktivitet og gytebestandens størrelse utgjør

de viktigste rekrutteringsvilkårene for størrelsen på fiskebestandene – isteden påsto man at ytre omstendigheter, som for eksempel havtemperatur, er viktigst – noe som må sies å være å banne i kjerka i det internasjonale fiskeriforskningsmiljøet. VNIRO fulgte opp kritikken med å presentere metoder for bestandsestimering som fundamentalt bryter med prinsippene bak de metodene som benyttes av ICES. Mens ICES baserer seg på surveydata fra forskningstøkt i tilfeldig valgte områder, bygger VNIROs alternative tilnærming på fangstdata fra fiskeflåten. Den viktigste konsekvensen er at sistnevnte gir omtrent dobbelt så mye torsk i Barentshavet som førstnevnte.

Reaksjonen fra norsk side synes først og fremst å være oppriktig overraskelse over det man oppfatter som en uortodoks vitenskapelig tilnærming. Til en viss grad gir man fra forskerhold også uttrykk for frykt for at russisk politisk tyngde kan bidra til å gi tilnærmingen legitimitet. Hos PINRO går man et skritt videre. Relativt utilslørt anklager man forskerne ved det føderale instituttet for å låne sin vitenskapelige integritet til krefter som først og fremst har som mål å øke uttaket av fiskeressurser på kort sikt.

Et utgangspunkt for den pågående kunnskapsstriden er at ICES' modeller er preget av stor usikkerhet. De står derfor lagelig til for hogg. På det politiske plan er det nærliggende å forstå VNIROs kritikk som uttrykk for den styrkede russiske nasjonalfølelsen og skepsisen mot utlandet og til dels mot internasjonale organisasjoner, som vi har sett de siste årene. VNIROs ledelse omtaler åpent internasjonale avtaler og internasjonalt anerkjente miljøforvaltningsprinsipper som initiert av amerikansk etterretning for å skade russiske økonomiske interesser. Antakelig har også PINRO vært gjenstand for den type skepsis som de senere årene ofte har rammet russiske organisasjoner (f.eks. miljøorganisasjoner) som mottar økonomisk støtte fra vest: De blir oppfattet som upatriotiske elementer eller i beste fall gjenstand for misunnelse. I lys av den generelle resentraliseringen innen russisk politikk siden årtusenskiftet er det ikke overraskende med en maktforskyvning fra det regionale til det føderale havforskningsinstituttet.

Flere av våre intervjuobjekter trekker fram så prosaiske forhold som at VNIRO-forskerne føler seg satt på sidelinja, mens kollegene på PINRO er etablert i det internasjonale forskerfellesskapet. Muligens er den nye metoden ledd i bestrebelser på å vise hvem som tross alt er sjefene i russisk havforskning? Eller kanskje er forklaringen enda mer «menneskelig» og har å gjøre med hvilke selskap som skal få tilgang til den russiske forskningskvoten? Koplingene til trender i

både internasjonal og intern russisk politikk gjør i alle tilfelle striden til noe mer enn en rent naturvitenskapelig divergens.

Hva vestlige havforskere definerer som rasjonelt og vitenskapelig korrekt, er det ikke gitt at andre oppfatter på samme måte. Førre var-tilnærmingen er ikke vitenskap. Det er en politisk norm for forvaltning av usikkerhet. Normen er ikke bare knesatt i havretten. Blant vestlige havforskere og i den norsk-russiske fiskerikommisjonen er den etter hvert så innarbeidet at den oppfattes som rasjonell. Derfor ser man det fra Vesten som både irrasjonelt og skremmende når det føderale russiske havforskningsinstituttets forskere anklager førre var-tilnærmingen for å være politikk rettet mot å skade russisk fiskerinæring.

Havforskningen i Barentshavet kan sies å ha vært preget av et vestlig kunnskapshegemoni. At Sovjetunionen og senere Russland aksepterte dette, er ingen selvfølge. Med nordområdenes og fiskeriressursenes økende strategiske betydning er det heller ingen selvfølge at aksepten vil vedvare. Fra vestlig side gjør man klokt i å ta den russiske frustrasjonen på alvor. Tallknusing alene er neppe nok til å bringe den til opphør.

Litteratur

- Berenbojm, B.I., V.A. Borovkov, V.I. Vinnitjenko, E.N. Gavrilov, K.V. Drevetnjak, Ju.A. Kovaljov, Ju.M. Lepesevitsj, E.A. Sjamraj & M.S. Sjeveljov (2007) *Tsjto takoe sinoptitsjeskij monitoring treski v Barentsevom more?* (www.nfr.ru:80/100en.htm).
- Borisov, V.M., S.I. Bojtsjuk, G.P. Vanjusjin, A.D. Gomonov, D.N. Kljutsjkov, B.N. Kotenjov, G.G. Krylov & B.M. Sjatokhin (2006) *Sinoptitsjeskij monitoring zapasov treski v Barentsevom more v 2005 g. na osnove ispol'zovanija sovremennykh issledovatel'skikh tekhnologij izutsjenija bioresursov*. Moskva: VNIRO.
- Bulatov, O.A., V.M. Borisov, B.N. Kotenev & G.S. Moiseenko (2007) «Application of the GIS Technologies in Assessment of the Cod Stocks in the Barents Sea» i *Application of New Technologies for Assessment of Marine Living Resources in the North-eastern Atlantic*. Murmansk & Moskva: VNIRO Publishing.
- Hønneland, Geir (2004) *Russian Fisheries Management: The Precautionary Approach in Theory and Practice*. Leiden & Boston, MA: Martinus Nijhoff Publishers/Brill Academic Publishers.
- Hønneland, Geir (2005a) Fisheries Management in Post-Soviet Russia: Legislation, Principles and Structure. *Ocean Development & International Law* 36 (2): 179–94.
- Hønneland, Geir (2005b) *Barentsbrytninger: Norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hønneland, Geir (2006) *Kvotekamp og kyststatssolidaritet: Norsk-russisk fiskerisamarbeid gjennom 30 år*, Bergen: Fagbokforlaget.
- ICES (2006) *Report of the ICES Advisory Committee on Fishery Management, Advisory Committee on the Marine Environment and Advisory Committee on Ecosystems*. København: Det internasjonale havforskningsrådet.
- Jørgensen, Jørgen Holten (2004) Svalbard: russiske persepsjoner og politikkutforming. *Internasjonal politikk* 62 (2): 177–97.
- Kotenev, B.N., D.A. Vasilyev, O.A. Bulatov, V.M. Borisov, G.S. Moiseenko & E.N. Kuznetsova (2007) *North-East Arctic Cod Stock: State and Catch Forecast for 2008*. Powerpoint-presentasjon. Moskva: VNIRO.
- Riksrevisjonen (2007) *Rapport om resultatene av ekspertanalysen «Effektiviteten av utnyttelsen av kvoter på akvatiske biologiske ressurser tildelt for 2004–2005 til Den russiske føderasjon og Kongeriket Norge i samsvar med Den blandede russisk-norske fiskerikommisjonens bestemmelser»*. Dokument nr. 3:2 (2007–2008). Oslo: Riksrevisjonen.
- Rozwadowski, Helen (2002) *The Sea Knows No Boundaries. A Century of Marine Sciences under ICES*. London & Seattle, WA: International Council for the Exploration of the Sea & University of Washington Press.
- Røttingen, Ingolf, Harald Gjøsæter & Beate Hoddevik Sunnset (2007) Norsk-russisk forskersamarbeid 50 år. *Havforskningsnytt* 16 (www.imr.no).
- Serebryakov, Valeriy & Per Solemdal (2002) Cooperation in Marine Research between Russia and Norway at the Dawn of the 20th Century. *ICES Marine Science Symposia* 215: 73–86.
- VNIRO (2006) *On Necessity of Improvement of the Russian–Norwegian Management Strategy for Cod in the Fisheries in the Barents Sea*. Workshop for Discussion of the Joint Management of the Barents Sea Cod Stock, Nor-Fishing

2006. Moskva: VNIRO Publishing.

Aasjord, Bente & Geir Hønneland (2008) *Hvem kan telle den fisk under vann?*
En analyse av aktører og drivkrefter i norsk-russisk forskningssamarbeid.
 HBO-rapport 3/2008. Bodø: Høgskolen i Bodø.

Appendiks: Informanter

Intervjuer i Norge, november 2007:

Bjordal, Åsmund (Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Bogstad, Bjarte (Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Eriksen, Elena (Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Gjøsæter, Harald (Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Gullestad, Peter (Fiskeridirektoratet)
 Hamre, Johannes (tidligere ansatt ved Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Nakken, Odd (tidligere ansatt ved Havforskningsinstituttet, Bergen)
 Nilsen, Reidar (Norges Fiskarlag)
 Paasche, Torleif (Norges Fiskarlag)
 Skjervø, Jan (Norges Fiskarlag)
 Sundet, Jan (Havforskningsinstituttet, Tromsø)
 Tjelmeland, Sigurd (Havforskningsinstituttet, Bergen)

VNIRO, Moskva desember 2007:

Borisov, Vladimir M.
 Bulatov, Oleg A.
 Kotenev, Boris N.
 Vasiljev, D.A.

PINRO, Murmansk februar 2008:

Drevetnjak, Konstantin V.
 Kovalev, Jurij
 Jaragina, Natalja A.,
 Klotsjkov, Dmitrij N. (Morskaja informatika)
 Lepesevitsj, Jurij M.
 Sjamraj, Jevgenij A.

«Den nya ryska skönheten»: damtidningen *Krestjanka*s «Tio stilfrågor»

This article explores images of women represented in the Russian women's magazine *Krestyanka*. The analysis focuses on richly illustrated articles published under the rubric «Ten questions about style». In these articles contemporary Russian celebrity women reveal their ideas about fashion and share the main components of their individual styles with the readers. This material also represents an idealised image of the «New Russian Woman» – who is described as «intelligent, ambitious and dynamic». The aim of this article is to analyse how the concept of the «gaze» functions as a central motivator. Texts and images alike openly support the proposition that women dress up in order to attract male attention: in other words, the cultural representation of the «male gaze» is seen as the intrinsic creator of the feminine style. On the other hand, the material also constructs an image of the new Russian woman as a free consumer where clothes, accessories and especially Western brands are open resources to be drawn on in creating the post-Soviet female identity. Consequently, the female image promoted in these articles can be seen as a manifestation of the developing post-Soviet culture. The excessive style of consumption underlying these presentations can be seen as a ritualistic activity aimed at reconstructing older Soviet models of femininity.

Keywords: New Russian Woman, post-Soviet women's magazines, gaze, consumption culture

Saara Ratilainen
phd-student, Avdelning för
rysk språk och kultur,
Tammerfors universitet.
För närvarande på gästup-
pehåll vid Department of Slavic
Literatures and Languages,
Princeton University

«Om en människa inte har en egen stil, betyder det att den människan inte har någon 'ryggrad', någon individualitet,» säger den ryska sångerskan Varvara till damtidningen *Krestjanka* (1/2006: 110). Varvara är en typisk hjältinna i dagens ryska damtidning. Hon är inte bara snygg, hon är också «intelligent, ambitiös och dynamisk» i enlighet med tidningens definition på «den nya tidens vackra ryska kvinna» (*Krestjanka* 2/2006: 106).

Varvara har intervjuats i tidningen *Krestjankas* fasta kolumn «Tio stilfrågor». Under denna rubrik avslöjar de kvinnliga idolerna i det nya Ryssland hemligheterna bakom sin stil genom att besvara frågor medan de på bilderna som illustrerar texten poserar i kläder

som passar denna stil. I bildtexterna anges klädernas och accessoarernas märken som ett sätt för läsaren att få konkret information om hur man om man så önskar kan bli lika vacker och dynamisk som personerna på bilderna. Frågorna till de intervjuade är mycket konkreta och gäller favoritfärger, -dofter och -accessorier. De intervjuade tillfrågas också var de shoppar och vilka deras förebilder är. Både bilden och texten spelar en viktig roll för helheten. Tillsammans skapar de inte bara en image av de nya kvinnliga idolerna i det «nya» postsovjetiska Ryssland, utan även en relation till läsaren som samtidigt är både vägledande och intim. Traditionellt skapar damtidningen även en relation till läsaren som en potentiell konsument (Ballaster *et al.* 1991, McCracken 1993).

Syftet med den här artikeln är med hjälp av ovan nämnda kolumn att utreda relationen mellan damtidningens bild och text och den implicita läsaren samt att undersöka vad som med hjälp av dylika bilder, texter och samspelet dem emellan berättas om den människa som intervjuas och de föremål som presenteras.

«Tio stilfrågor»: text, bild och blick

Artiklarna i kolumnen «Tio stilfrågor» är lätta att urskilja från tidningens övriga innehåll eftersom bildernas och textens komposition upprepas i tämligen likadant format från ett nummer till ett annat. Jag har valt att fokusera på dessa artiklar för att de på ett intressant sätt kombinerar element ur både personintervjuer och modesidor, som båda är essentiella komponenter i den moderna damtidningen (Roginskaja 2004, Vainshtein 1996). Materialet utgörs av årgång 2006 av «Tio stilfrågor» (totalt tolv artiklar). En årgång utgör en «cykel» i en regelbundet utkommande tidskrifts liv, och i ett material av det här slaget är det redan möjligt att urskilja regelbundenheter och avvikelser. Oavsett vem som intervjuas är texterna och bilderna mycket likartade i de olika artiklarna. Alla intervjuobjekt är kvinnor med offentliga yrken. I sex av artiklarna intervjuas kvinnor som är skådespelerskor antingen som huvud- eller bisyssla, i fyra artiklar figurerar tv-programledare eller nyhetsuppläsare, och i två artiklar är den intervjuade sångerska respektive konstnär.

Även om bilder och text i kolumnen vid en första anblick fokuserar på att presentera den intervjuades stil, anser jag att de också säger något väsentligt om blicken (*the gaze*) och om att vara föremål för denna. Min utgångspunkt är att betraktandet och olika sätt att manipulera blicken genomsyrar materialet på både bild- och textnivå. Därför använder jag mig av blickteori som mitt analytiska redskap.

Blickens och betraktandets tematik kommer till uttryck på många nivåer i mitt material och hör väsentligt ihop med å ena sidan att definiera sig själv och å andra sidan att profilera sig i förhållande till den omgivande världen. Kolumnen «Tio stilfrågor» presenterar inte bara «nya ryska skönheter» och idoler som är bekanta från offentligheten och för vilka det är en del av yrket att vara föremål för andras blickar; den framför också en viss representation av hur kvinnor betraktas. Jag instämmer med Leena-Maija Rossi när hon säger att det i populärkulturens bilder «är frågan om *hur* objekt och subjekt definieras i bilder som föreställer människor, och hurdana kön som produceras i dem» (2005: 90, originalets kursivering). Rossi följer Judith Butlers tankegångar när hon skriver att populärkulturens bildgods «skapar och förstärker den konventionella heterosexuella ordningen» och att bilderna framställer könen som väsensskilda motsatser med stöd i ett hierarkiskt teckensystem.

Jag kommer framför allt att ta upp hur det i mitt material produceras en representation av blicken. Anu Koivunen liknar blicken vid språket i dess kulturella och representationsskapande betydelse: «Ingendera är i någons våld, och ingen bestämmer ensam över sin egen blick eller sin tunga. Blicken är en upplevelseform, ett sätt som definieras av kulturen (historia, seder, konventioner) och är därmed i viss mån given» (Koivunen (2006: 87). Våra föreställningar påverkas av «den främmande blicken» som verkar mellan betraktaren och bilden, en lins som avgränsar, förvränger och färgar synfältet, och i anknytning till bilder av kvinnor sammankopplas denna lins ofta med den manliga kraften och makten att avbilda och definiera sitt objekt. Bakom detta tänkesätt ligger Laura Mulveys på freudiansk psykoanalys baserade tolkning av blicken som ett redskap för det maskulina makt och välbehag. Enligt Mulvey är den manliga aktiva blicken ett viktigt medel att skapa representationer och objektifiera kvinnan. Därför är den blick som anvisats betraktaren sammanbunden med representationernas manliga karaktärsers kodade blickar (Mulvey [1975] 1998). Den nutida forskningen som fokuserar på visuell kultur har sökt efter medel att «återbörda» blicken till kvinnorna, det vill säga spåra en aktiv kvinnlig blick i den visuella kulturen som stöder sig på den patriarkala maktordningen och förklara den sociokulturella kontexten hos blicken, betraktandet och i att vara betraktad (se till exempel Stacey 1994, Koivunen 1995, Rossi 2003).

Mediernas kvinnobilder och damtidningarna är vanliga forskningsobjekt i den angloamerikanska och europeiska forskningen, men de ryska damtidningarna utgör ett ännu relativt outforskat

område. Innehållet i sovjettidens kvinnotidningar har än så länge undersökts bara i fråga om de första åren av sovjetepoken (Attwood 1999, Dasjkova 2001, Tolstikova 2004) och Stalintiden (Attwood 1999, Tolstikova 2004).

Den sovjetiska damtidningen

Under Sovjetunionens historia utkom endast två kvinnotidningar som var riktade till den stora publiken, nämligen *Rabotnitsa* (Arbetarkvinnan) och *Krestjanka* (Bondkvinnan). Dessa tidningar var riktade uttryckligen till den vanliga arbetande kvinnan, som vid tidpunkten för tidningarnas grundande ansågs utgöra nationens mest obildade skikt. *Rabotnitsa* började ges ut som revolutionär propagandapamflett år 1914, redan innan bolsjevikerna tog makten, medan *Krestjanka* etablerades år 1922 (Attwood 1999: 25–26, Dasjkova 2001). För bolsjevikerna var kvinnotidningen som separat institution en borgerlig och därför förkastlig produkt. Ursprungligen var idén med kvinnotidskrifterna därför att kvinnorna den vägen skulle bildas och mobiliseras till samhällsaktivitet tills tidningarna gjort sig obehövliga och kvinnorna var färdiga att läsa de nationella tidningarna *Trud* (Arbete) och *Pravda* (Sanningen) (Attwood 1999: 26). *Rabotnitsa* och *Krestjanka* etablerade dock sin ställning och fortsatte utkomma igenom hela Sovjetunionens historia, och deras innehållsliga utveckling speglade förändringarna i historien och samhället.

Även om så gott som all forskning på sovjetiska damtidningar behandlar «kvinnobilden», är det övervägande utgående från texterna framom bildmaterialet. Detta är naturligt i fråga om det äldre materialet, eftersom tidningarna till en början innehöll väldigt få bilder. I de äldre tidningarna har kvinnobilden analyserats utgående från omslagsbilden, och dessa verkar också på ett effektivt sätt tydliggöra och framhäva de budskap som finns i textinnehållet (Attwood 1999, Tolstikova 2004).¹ Även i Sovjetunionen speglade förändringarna i kvinnotidningarnas omslagsbilder de politiska och sociala förändringarna i samhället: från att ha varit en androgyn revolutionssoldat under tiden kring bolsjevikrevolutionen förvandlades kvinnobilden under påverkan av andra världskriget till en livsuppehållande modersfigur (*ibid.*).

1 Om innebörderna hos tidskrifters omslagsbilder, se även Kitsch (2001) och Koskinen (1998).

Rysk mediekultur och damtidningen *Krestjanka*

Förändringarna som ägt rum inom ryska medier efter Sovjetunionens sönderfall har vänt upp och ner på såväl marknaden som på läsarvanorna. Efter att marknaden avreglerades år 1992 har förändringen vad gäller medieinnehåll och mediernas bildgods varit enorm (Vartanova 2001: 22–40, Zassurskij 2001). Enligt Paul W. Goldschmidt låg både politiska och ekonomiska drivkrafter bakom sovjetkulturens «sexuella revolution» under perestrojkan. Glasnostpolitiken som initierades av landets dåvarande ledare Michail Gorbatsjov medförde att censuren lättade på sitt grepp om den tryckta litteraturen och medierna, och släppte fram i offentligheten sådana fenomen som tidigare varit marginella, inklusive pornografi och explicita nakenbilder. Marknadsekonomin å sin sida gjorde de ryska konsumenterna bekanta med utländska populärkulturprodukter som filmer och tidskrifter (Goldschmidt 1999: 321–23).

Den kvinnobild, och de bilder av kvinnor, som i dag förs fram i populärkulturen kan ses som en antites till den bild som skapades och upprätthölls av sovjetkulturen: i den postsovjetiska kulturen fungerar bilden av kvinnan som en yta, ett kulturellt fält där sovjettidens minnen dekonstrueras och nya ideal omfamnas. Vissa forskare anser att «den vackra ryska kvinnan» i och med den kulturella utveckling som skett efter sovjettiden blivit en symbol för den hedonism som associeras med landets ännu unga konsumtionskultur och i synnerhet utmärker de nyrikas livsstil (Vainshtein 1996: 72–73, Vartanova 2008: 28). Den förvandling som den ryska kvinnotidningsinstitutionen genomgått på några årtionden – en metamorfos från att ha varit det kvinnliga språkröret för den socialistiska ideologin och kommunistpartiet till att vara en arena för kommodifierad exponering, voyeurism och fotomodellestetik enligt västerländsk modell – har inneburit ett paradigmskifte inom denna massmediesektor (Roginskaja 2004).

Både *Rabotnitsa* och *Krestjanka* utkommer än i dag. Förändringarna på mediemarknaden och uppkomsten av talrika konkurrenter har dock lett till att upplagesiffrorna för dessa två veteraner har rasat. *Rabotnitsas* upplaga är numera nere i 130 000 exemplar jämfört med en upplaga på 25 miljoner år 1991. *Krestjankas* upplaga var något mindre än *Rabotnitsas* under sovjettiden men nu säljer de ungefär jämnt, även om *Krestjanka* numera är ett synligare varumärke på lösnummermarknaden (Attwood 1999: 15–16). Samtidigt har «bondkvinnan» i och med förändringen också blivit en glamorös, socialt tillvänd och annonsdriven tidning. Den riktar sig till vuxna, urbana medelklasskvinnor som inte förväntas gräva i myllan annat

än när de på sin fritid sköter trädgården på datjan eller planterar om sina krukväxter.

Blickfång

Under de tre senaste åren har tidningen *Krestjankas* omslagsbild allt som oftast föreställt den i respektive nummers «stilfrågor» intervjuade hjältinnan, varav kan utläsas att «Tio stilfrågor» spelar en viktig roll för tidningen.² År 2006 hade till exempel tio nummer av tolv kolumnens intervjuobjekt på omslaget. Stilfrågorna är placerade i slutet av tidningen, i ett avsnitt som behandlar mode och stilar från runt om i världen och som inleds med bilder på det nyaste inom *haute couture*. Stilfrågorna är det sista inslaget, och bär underrubriken «Mode – privat». Omslagsbilden på en damtidning har en viktig uppgift som blickfång för läsaren. Bilden lyfter fram något väsentligt, viktigt och säljande element ur innehållet. Första numret ur 2006 års årgång har till exempel en bild av den redan tidigare omnämnda sångerskan Varvara på omslaget, med följande text tryckt på hennes bröst: «Varvara: tio stiliga svar». På så sätt börjar artikeln redan i och med omslaget trots att den egentligen kommer först på sidorna 108–12.

Inne i tidningen inleds artikeln med en bild på sångerskan Varvara. Bilden är så stor att den nästan upptar ett helt uppslag. Artikeln är fem sidor lång och sammanlagt upptar bilderna mera utrymme än texten. I varje bild poserar den intervjuade sångerskan i olika kläder. Bilderna är studiobilder tagna mot en ljus fond. I de övriga numren har bilderna även tagits i en omgivning som passar den intervjuades yrke eller väsen: konståkaren Marija Butyrskaja har avbildats i en ishall, och skådespelerskan Olga Kabo poserar i en nattklubb, där scenen och den röda ridån stödjer bilden av hennes arbete inom scenkonsten. De intervjuade poserar i kroppsställningar där deras utstyrsel kommer maximalt till sin rätt. I den sista bilden i artikeln om Varvara (bild 1) är sångerskan klädd i en tigerrandig silkesklänning med vida ärmar och böljande kjol. Med sin vänstra hand håller hon upp klänningsfällan så att kjoltyget ska bölja, och avslöjar samtidigt ett stövelklätt ben.

Bilderna är försedda med en bildtext som i allmänhet presenterar klädtillverkaren och karakteriserar den intervjuades stil som helhet, till exempel så här: «Blus Miguel Palacio, stövlar Yohji

2 Kolumnen har hört till tidningens fasta inslag sedan år 2002.

ПЛАТЬЕ ИЗ ЛЕЯЩЕГО ШЕЛКА
РАСПИСАНО И СШИТО
ПО МОЕЙ ЗАДУМКЕ.
У НЕГО ЕСТЬ СЕКРЕТ — РАЗРЕЗ
ПОЧТИ ДО ВЕРХА ЮБКИ.
А ШЕЛКОВЫЕ САПОГИ VESINI
ИДЕАЛЬНО ОБЛЕГАЮТ НОГУ

Bild 1. Varvaras klädstil karakteriseras som «etnoglamour» (*Krestjanka* 1/2006: 112).

Yamamoto, kjol Cavalli. Så här skapas zigenarromantik» (*Krestjanka* 1/2006: 111). Ibland förklaras bilden via en personlig åsikt: «Jag avgudar grönt» (*ibid.*: 110). Den egentliga brödtexten består av tio frågor med svar. Texten har inte redigerats till en enhetlig berättelse där strukturen skapas av mellanrubrikerna som utgår från innehållet i den intervjuades svar. Likaså har frågorna som fungerar som styckeindelare inte tagits med alls, utan de har reducerats till rubriker på några få ord, till exempel «shoppandets regler», «favoritfärg», «nödvändiga och onödiga prylar», och så vidare. Formen antyder en situation där journalisten går igenom ett färdigt frågeformulär med den intervjuade. Denna metod gör att svaren i de olika numren också påminner mycket om varandra.

Utgående från den helhet som utgörs av texten och bilderna är det tydligt att läsarens uppmärksamhet styrs in på de trender, stilar, kläder och accessoarer som den intervjuade tycker om. Utöver detta tillfrågas de intervjuade om sina förebilder och personer vars stil de beundrar. Varvara uppger Madonna som en av sina förebilder, och hennes favoritkläddesigner är Vivienne Westwood. Andra modeikoner som ofta nämns är Nicole Kidman, Audrey Hepburn och den ryska skådespelerskan Renata Litvinova. På detta sätt lyfter artikeln fram kanoniserade modeikoner, förebilder och modeller.

Å andra sidan tar textavsnitten upp mycket annat än bara stilar och varumärken, även om kläder och skönhetsvård naturligt nog ges företräde. Svaren tangerar teman som hör ihop med den intervjuades arbete, fritid, människorelationer och viktiga skeden i livet. Av Varvaras svar får vi veta att hon inte är enbart en estradartist, utan också en mor och en kvinna vars make kan glädjas tillsammans med henne över de goda stunderna i livet (också då när hon har köpt något vackert). Det är inte enbart den egna stilen, utan även de stunder som klädseln förknippas med som gör den intervjuades dräkter till något eget, privat och individuellt. Varvaras val av kläder föranleds till exempel av hemmakvällar vid brasan och vänternas besök på sommarstället. Avlagda kläder ger hon vidare till släktingar. På detta sätt presenteras, bland svaren om mode och stil, liksom obemärkt och med små medel en människa och hennes livsmiljö. Läsaren får uppfattningen att det handlar om en individ och hennes livsstil.

Blicken och att vara den betraktade

Vad är det då som bestämmer den blick som en känd rysk kvinna «fångar» redan på omslaget? Även om ett av målen för bilden i

damtidningen är att fungera som spegel för den kvinna som betraktar och konsumerar den (Koskinen 1998: 91, McCracken 1993) är blicken som representeras i tidningen inte nödvändigtvis hennes egen. Många av vår kulturs kvinnobilder förutsätter en delad, «schizofren» betraktarposition, i synnerhet av kvinnliga betraktare (Williamson [1978] 1988: 59).

I stilfrågorna får klädseln mångahanda betydelser. Kläderna behandlas närmast via frågorna «hur ser plagget ut» och «hur känns plagget». Men kläder framställs också som ett verktyg för att skapa det egna jaget och (yrkes)identiteten. Till exempel kallar Marija Butyrskaja sin stil för «sportigt klassisk» (*sportivno-klassitjeskij*) och tv-redaktören och före detta modellen Masja Grigoreva beskriver sin egen stil som «glamouröst affärsmässig» (*glamurno-delovoj*). Starkt närvarande är också det välbehag som förknippas med att vara föremål för andras blickar och med relationen mellan män och kvinnor.

Presentationen av den intervjuades stil blir meningsfull genom den uppställning av betraktare–betraktad (subjekt–objekt) som konstrueras i text och bild. Det medges att utseendet och imagen hör till verktygsuppsättningen för offentliga personer.³ Men av texten framgår även ett annat område för blicken, ett område som hör till det privata och till begärsekonomin och uppges påverka hur kvinnan klär sig. «Jag vill att mina nära och kära ska se mig som vacker,» säger Varvara i sin intervju (*Krestjanka* 1/2006: 110). Man kunde med fog säga att den grundläggande drivfjädern för en kolumn som *Krestjankas* «Tio stilfrågor» är närvaron av en utomstående betraktare och i synnerhet av «den manliga blicken» (jfr Rossi 2003). Detta står tydligt att utläsa i den nionde frågan i kolumnen, som lyder: «Vad lägger mannen först märke till hos en kvinna?» Denna fråga och dess svar går rakt in på blicken och på föremålen för blicken och är intressant med tanke på analysen av kolumnens representation av blicken och hur utgångsantagandet om «ett maskulint blickens subjekt–ett feminint objekt» antingen kan förstärkas eller försvagas.

Även om frågan är rakt på sak, svarar inte de intervjuade alltid lika direkt, utan kommenterar det utgångsläge som frågan konnoterar, i vilket kvinnan är föremål för en annans blick. Svaren kan indelas i tre olika kategorier av argument. I den första kategorin tar den intervjuade upp – i samråd med och utgående från frågans

3 Å andra sidan beskrivs kläder av intervjuade som har ett offentligt yrke också som ett skydd, rentav som en täckande mask (jfr mars och juni månads nummer).

antagande om det maskulina som subjekt – sådana detaljer och fragment av kvinnans utseende som hon tror fångar den manliga blicken. Det sker antingen på en allmän nivå eller med hänvisning till den egna kroppen: den intervjuade räknar då upp saker som en man märker hos henne själv. Allra vanligast är ansiktet, ögonen och «silhuetten». I den andra kategorin förnekar den intervjuade att yttre faktorer skulle inverka och för fram att andliga egenskaper är det som fångar uppmärksamheten: intelligens och så kallad inre skönhet vinner över det yttre. I den tredje och sista kategorin vänder den intervjuade upp och ner på frågans subjekt och objekt, och berättar vad hon själv lägger märke till hos en annan människa. På så sätt tar hon åtminstone på någon nivå blicken i besittning och övertar rollen som subjekt i stället för den objektroll som frågeställningen föreslår. Som objekt fungerar nu antingen en annan kvinna (som även kan vara den implicita läsaren) eller en man.

I augusti månads nummer intervjuas tv-programledaren Tatjana Vedeneva. Hennes svar domineras av kvinnlighetens stereotyper, representerade av olika kroppsdelar som fångar blicken. Enligt Vedeneva varierar vad män tittar först på hos kvinnor: «I Amerika är det bröstet, i Brasilien höfterna – ju större dess bättre. Hos oss är det ansiktet, så vill jag åtminstone tro, fast först reagerar de troligtvis på benen» (*Krestjanka* 8/2006: 88).

Vedenevas svar bygger till stor del på att skapa skillnad mellan könen (se Rojola 1996). Hon nämner också de kroppsdelar som ofta till exempel i reklambilder används som betecknare för kvinnan och som blir områden som ska bearbetas, nämligen ansiktet och benen (McCracken 1993: 125). Höfterna och bröstet, som i svaret framför allt syftar på skillnaden mellan manligt och kvinnligt, beskrivs som mera «realistiska» blickfång än ansiktet och benen. Hon tvivlar inte på deras kraft, medan ansiktet och benen representerar antingen ett idealt eller förmodat blickfång. Hon *önskar* att männen skulle lägga märke till ansiktet, men *misstänker* att benen nog är ett säkrare blickfång. Därmed presenterar hon sin egen position i termer av reell/ideal; hon är oförmögen att styra blicken men definierar trots det ett blickens ideal. Den intervjuade förknippar också på ett intressant sätt kvinnans olika kroppsdelar med vissa kulturer. I den manliga blickens geografi har kvinnans kropp styckats och delarna spritts ut över världskartan. Även denna geografi baserar sig på stereotyper. Det är anmärkningsvärt att bröstet och höfterna som säkra blickfång förknippas med kulturer och världsdelar som är långt borta från den intervjuades eget hemland.

I ett och samma svar på frågan om mannens blick kan det förekomma argument från flera kategorier, dock så att en kategori klart dominerar. Oftast presenterar den intervjuade först sin egen syn på vad männen i första hand tittar på, och övergår sedan till det hon själv tycker är viktigast eller tycker bäst om hos sig själv. Skådespelerskan Emilija Spivak antar att mannen först ser på helheten, och fortsätter med att säga att hennes bästa knep för att fånga mannens uppmärksamhet är «förmågan att skjuta med blicken» (*Krestjanka* 9/2006: 110), medan radiojournalisten och skådespelerskan Anna Dovlatova menar att kroppen är viktigare än ansiktet när det gäller att fånga uppmärksamhet. I fråga om sitt eget utseende säger hon dock att männen alltid minns färgen på hennes ögon och formen på hennes läppar (*Krestjanka* 11/2006: 110). Ett annat sätt att föra fram sin egen syn på frågan är att fortsätta sitt svar med att betona betydelsen av så kallad inre skönhet. Den unga skådespelerskan Nastja Tsvetajeva som figurerar i mars månads nummer medger det manliga betraktarsubjektet, men fortsätter med att moralisera över den uppställning som frågan för fram och över dem som medvetet vill behaga detta manliga betraktarsubjekt genom att exponera vissa delar av sin kropp. För Tsvetajeva är ansiktet den enda legitima delen av kroppen som har betydelse som blickfång. Hon sammanlänkar också intelligens och förförelse:

Jag tror att människor allra först ser varandra i ansiktet. Efter ansiktet har alla sitt eget favoritställe de tittar på. Själv blottar jag aldrig medvetet något ställe bara för att fånga mannens uppmärksamhet. Jag tror att intelligensen är det viktigaste redskapet när det gäller att förföra någon. Dessutom kan man inte bygga upp ett seriöst förhållande på en uringning (*Krestjanka* 3/2006: 112).

Även ur detta svar är det möjligt att utläsa att den intervjuade anser bröstet vara ett reellt blickfång vid sidan av ansiktet. I sitt svar vill dock Tsvetajeva ifrågasätta den världsbild som frågan representerar: Hon påminner oss om att ett förhållande bestående av betraktare och betraktad, som bygger på den andras blick, inte är samma sak som en mänsklig relation.

De mest problematiska svaren i mitt material utgörs av det fåtal tillfällen (tre stycken) i vilka de intervjuade på eget initiativ vände upp och ner på frågeställningen och räknade upp saker de själva brukar lägga märke till då de träffar en människa. Tv-journalisten Jelena Teplitskaja «skulle aldrig fästa uppmärksamhet vid en flicka som går klädd i svart» (*Krestjanka* 4/2006: 110). Skådespelerskan Olga Kabo, som intervjuas i juni månads nummer, säger sig alltid

titta först på en människas händer, eftersom händerna «berättar objektivt vad en människa är för ras» (*Krestjanka* 6/2006: 110, min kursivering). Med «ras» (*poroda*) hänvisas här knappast till en persons etniska bakgrund, utan jag tolkar svaret så att den intervjuade menar att en persons händer berättar om personens sociala bakgrund, ekonomi, hygien och sinne för estetik. Händerna säger därmed något om människan som helhet. Svar av detta slag vittnar i mitt tycke allra tydligast om den schizofrena relationen mellan «den andras blick», kvinnan och betraktandet. Det förblir en tolkningsfråga vilken position kvinnan tittar från: huruvida hon är föremål för blicken eller om hon lever in sig i kulturens och samhällets ideal. Man kunde tolka det så att den intervjuade samtidigt betraktar sig själv och andra utifrån, genom en kulturell blick; att den intervjuade samtidigt är både subjekt och objekt.

En intressant och för kolumnen ovanlig dynamik skapas i december månads artikel. I stället för en ensam kvinna figurerar det unga skådespelarparet Marija Kulikova och Denis Matrosov. När även en man deltar i diskussionen om stilfrågor skapas en ny struktur i text och bilder. Nu är det samtidigt både intervju och dialog. I inledningen sägs också att fotograferingen försiggått på ett ovanligt sätt eftersom «de unga tu framförde ett helt skådespel» (*Krestjanka* 12/2006: 110). I brödtexten presenteras systematiskt bådars svar på varje fråga. I texten får vi veta att de inte följer modetrender och att Marija på grund av det tunga skådespelandet sällan orkar klä sig i besvärliga aftonklänningar eller högklackat på fritiden. Båda säger sig trivas bäst i jeans och t-shirt. Jämfört med de andra kvinnorna i artikelserien ger texten en icke-typisk bild av Marija eftersom hon flera gånger betonar att kläder inte är viktiga för henne. Å andra sidan skapas en för damtidningar typisk bild av kvinnan då det är hustrun som köper familjens kläder – Denis säger att han hatar att shoppa.

I ljuset av texten verkar bilderna faktiskt framföra ett skådespel. I synnerhet Marija poserar i sådana kläder som hon i texten säger sig undvika: aftonklänningar och högklackade skor. På bilderna förevisar paret inte bara olika kläder utan även potentiella möten mellan män och kvinnor under rubriken

Bild 2. Skådespelarna och makarna Marija Kulikova och Denis Matrosov (*Krestjanka* 12/2006: 115).

nyårsfirande. I en bild väntar mannen på kvinnan vid foten av en trappa och visar på sitt armbandsur, i en annan serverar kvinnan en drink till mannen som sitter vid en bardisk och ser handfallen ut. Det performativa i denna senare bild (bild 2) framhävs av kvinnans onaturliga kroppsställning, onaturlig i synnerhet för en servitris. Hon har lyft upp sitt ena knä på barstolen och vänt överkroppen mot läsaren. Kvinnan har uppenbart sexuell makt över mannen, och makten verkar hänga ihop med bilden av kvinnan. En sådan mångbottnad bild kan samtidigt både försvaga och förstärka textens budskap om den manliga blickens logik.

Bilden framställer på ett humoristiskt sätt den uppställning som även Anna Dovlatova talar om i sin intervju, att kvinnor har möjlighet att framhäva de detaljer de vill hos sig själva och därmed få övertaget över mannens blick: «Allmänt taget tittar männen dit vi styr deras blick. Den ena framhäver bröstet, den andra benen, och på så sätt får vi dem dit vi vill!» (*Krestjanka* 11/2006: 110). Ur bilden av paret vid bardisken kan man i mitt tycke läsa ett humoristiskt försök att kommentera detta antagande om mannens blick «som kan ledas vart man vill», ett antagande som baserar sig på tanken om blicken som framför allt betecknare av heterosexuellt välbehag. I bilden kan ses en referens till reality-tv-serien *Beauty and the Geek*, i vilken «intelligenta nördar» paras ihop med «vackra bimbon». Denis, utklädd till nörd, ser handfallen mot läsaren, som ville han fråga om han ska titta på menyn, på den vackra kvinnan bredvid honom eller ingendera. I denna bild fixerar han blicken framför allt på läsaren, och läsaren ska å hans vägnar avgöra vilket av «den manliga blickens blickfång» i Marijas uppenbarelse som ska framhävas och vart mannens blickar ska styras.

Å andra sidan står Denis tankar att utläsa genom att kombinera budskapen i text och bilder. Marijas obekväma pose för fram det redan tidigare nämnda blickfånget, benet, i hela sin längd, tillsammans med den accessoar som väcker passionerade reaktioner i så gott som varje artikel i serien, nämligen den högklackade skon. På grund av Marijas kroppsställning verkar hennes ben dessutom både börja och sluta med en sko. I texten om Denis och Marija blir klackskon kanske det mest väsentliga tecknet på kvinnlighet, och det föremål som skapar mest oenighet mellan makarna. Denis säger så här om sitt förhållande till högklackat:

Vid den tiden då vi nyss hade träffats använde Masja inte så ofta högklackade skor. Nu har hennes vanor ändrats. Möjligtvis kan detta bero på mitt inflytande. Jag är van vid att tänka att kvinnor och högklackat

bildar en helhet. Min mor gick i högklackat livet ut. Jag förstår också Masja. Hon måste ju gå i högklackat hela tiden på jobbet och det är tröttsamt. Högklackade skor är underbara, men jag kan inte tvinga min hustru att använda dem... (*Krestjanka* 12/2006: 114).

I denna replik förenas högklackat, kvinnlighet och moderskap på ett intressant sätt; en kommentar av detta slag är möjlig endast i en artikel av sådan typ som «Tio stilfrågor». I ljuset av frågorna kunde man tolka det så att bilderna föreställer Marija inte enbart i färd med att fira nyår utan även såsom hennes man vill att hon ska se ut. I ett vidare perspektiv bekräftar bild och text här att den kulturella blicken hänför sig till en manlig begärsekonomi, men till området för det imaginära, till fantasins sfär.

Du sköna nyryska konsument

Genom att framföra den manliga blicken som drivfjäder för kvinnors val av kläder och skönhetsvård placerar «Tio stilfrågor» sig innanför de i damtidningssammanhang traditionella ramarna som skapats av det heterosexuella parförhållandets ideal. Trots detta måste den roll som spelas av den kvinnliga läsaren och den kvinnliga blicken också beaktas i analysen av mitt material. Kolumnens centrala budskap, som betonar friheten att skapa och definiera en egen stil, det vill säga «vara sig själv», är också viktig för den kvinnliga läsarens identifikation. I mitt material kan konsumtion ses som ett positivt medel att uttrycka sig själv. Enligt Anna Kortelainen är den västerländska konsumtionskulturen och till exempel uppkomsten av varuhus en betydelsefull faktor i hur kvinnans frigörelse och självuttryck utvecklades. I sin studie «En dag i kvinnornas paradiset» (*Päivä naisten paratiisissa*, 2005) för Kortelainen fram att varuhuset i synnerhet i sitt tidigaste utvecklingsskede vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet var ett speciellt rum som till skillnad från den övriga stadskulturen var viktigt för kvinnor, pengar, begär och konsumtion, ett rum där kvinnan kunde vara en som går fritt, en flanör, en *betraktare*:

Varuhuset kunde återupprättas som skådeplats för kvinnans blick och begär. Det är en kommersiell fantasi, men likväl en unik arena för kvinnor som begär och konsumerar. Där tolkades den manliga blickens, begärets och köpandets treenighet på ett nytt sätt, genom det kvinnliga begäret (Kortelainen 2005: 157–58).

Kortelainen knyter den blick som kvinnan kastar på olika konsumtionsvaror till sinnligt drömmeri, och anser att varuhusflanerande och

shoppande rentav är ett slags erotiskt tidsfördriv («autoerotik») och «en aning om ett lysande jag» (Kortelainen 2005: 155). Kortelainens tanke om varuhuset som drömmeriernas värld och exempelvis Anu Koivunens uppfattning om Hollywoodfilmerna som «en värld av konsumtion och överflöd» (Koivunen 1995: 34) kan kopplas till damtidningarnas sätt att glorifiera offentliga kvinnor bland annat genom att knyta dem till klädmärken och skönhetsprodukter. Konsumismen är en viktig del av stjärnkulten och konsumtionsvaror fungerar som en bro mellan kvinnoidealet och vardagsjaget. Enligt Mary Ann Doane, som teoretiserat kring kopplingarna mellan kvinnliga filmtittare och konsumtionskultur, är Hollywoodfilmerna, som bygger på stjärnkulten, ett slags skyltfönster och en spegel genom vilka föremålen framställs som begärliga fetischer (citerad i Koivunen 1995: 38). «Förbundet mellan film och konsumism uppmuntrar enligt Doane den kvinnliga tittaren—konsumenten till att både bevittna sin egen kommodifiering och narcissistiskt köpa sitt självporträtt» (*ibid.*). Sålunda är den konsumistiska blicken alltid i grund och botten narcissistisk «även då den riktar sig mot de föremål som omger filmens kvinnliga stjärnor» (*ibid.* 39–40).

Jackie Stacey kallar den kvinnliga tittarens förhållande till filmens stjärna för «ett intresse för den idealiserade andra» (Stacey 1994: 28). Enligt Stacey innehåller den kvinnliga narcissismen alltid en bild av den andra, och får därmed sin betydelse genom den starka koppling som skapats i vår kultur mellan bilden av kvinnan och den kulturella blicken (*ibid.*: 30).

Mot denna bakgrund kan man göra en tolkning av tidningen *Krestjankas* stilfrågor som en spegel: bilderna i mitt material kan fungera som en yta där läsaren kan hänge sig åt drömmar om konsumtion, i synnerhet att titta på saker och välja ut saker, och åt det «autoerotiska» välbehag som detta ger upphov till. Spegelmetaforen kan också tänkas beskriva läsarens *sätt* att titta på bilden i damtidningen. Med hjälp av olika tekniker styrs läsaren att titta på bilden av en annan kvinna som om hon skulle se på sig själv i spegeln. Denna spegeltittarteknik är framträdande i två omslagsbilder i mitt material. I juni månads nummer (bild 3) sitter skådespelerskan Olga Kabo på en hög med kuddar. Denna omslagsbild skiljer sig från de andra i materialet genom att modellen fotograferats i ett utrymme där hon omges av speglar, och inte mot en fond som i de övriga omslagsbilderna. Om hon vänder huvudet till vänster eller tittar över axeln, möts hon av en spegel och möjligheten att iaktta sig själv. På samma sätt möts läsaren i en damtidning så gott som på varje sida av en bild som hon kan betrakta och spegla sig själv i.

Bild 3. På omslaget skådespelerskan Olga Kabo (Krestjanka 6/2006).

Oktober månads nummer har skådespelerskan Marija Sorte i närbild. På bilden kan man se både de små rynkorna kring ögonen och retuscheringsarna som gjorts med bildbehandlingsprogrammet. Ansiktet är sminkat och färgtonen klar men ansiktsuttrycket är allvarligt och blicken dramatisk. Hennes läppar har målats över de naturliga gränserna. Ytterligare dramatik skapas av den svarta fonden som skapar en ihålig stämning i bilden. Koskinen (1998: 100) skriver att praktiken med att fotografera omslagsbildernas modeller hårt sminkade, framifrån och med starka ljuskontraster gör att modellens ansikte blir platt och påminner om en mask. Närbilder av ansikten beskriver hon som «suggestiva» och säger att de berättar om «intima möten». Koskinen associerar till tv-såpornas extrema närbilder av karaktärerna (*ibid.*: 101). Själv tolkar jag dessa platta ultranärbilder (i synnerhet då ansiktet avbildas mot en svart, ihålig fond) som en representation av speglandets och spegeltittandets ritual. En sådan bild är en uppvisning av ett intimt möte med en fantastisk kändis och också med «framtidens lysande jag».

Samtidigt tolkar jag vissa drag i förhållandet mellan konsumism och bilden av kvinnan i mitt material som ett försök att bearbeta den uppfattning om skönhet och konsumtion som rådde under sovjettiden. Även om de flesta texterna i mitt material knappt alls alluderar till sovjettiden, eller gör det endast mycket diskret, är det skäl att hålla det sovjetiska förflutna i minnet när «Tio stilfrågor» försöker skapa en bild av kvinnan som «fri konsument». Augusti-utgåven är exceptionell i detta avseende, för i den talar journalisten Tatjana Vedeneva öppet om hur annorlunda synen på kläder var under sovjettiden. När hon jobbade på tv under sovjettiden skulle man själv köpa eller sy de kläder man uppträdde i. Programledarnas kläder fick inte vara moderna utan måste vara «konservativa» i enlighet med den rådande ideologin som också hennes arbetsgivare (den statliga tv-kanalen) efterföljde. Bland annat förbjöds Vedeneva att bära franska designkläder när hon uppträdde i tv. Ändå var behovet att profilera sig och skapa en egen stil stort även då – man kunde variera sin look genom att med en och samma dräkt bära ett pärlhalsband eller olika slags «speciella scarfar». I texten nämns också detaljer som vittnar om förändringarna i konsumtionskulturen och yttre influensers inträde på marknaden; Vedeneva minns hur de första importerade tygerna kom år 1985 och hur hon vid ungefär den tiden också fick åka på en tjänsteresa till London. Från den resan berättar hon följande talande anekdot:

En petnoga redaktör frågade mig hur många aftonklänningar jag hade. Jag räknade efter och svarade stolt, «Fyra!» Redaktören sade, «Visste du att hos oss äger stjärnor av din kaliber minst fyrtio aftonklänningar?» Jag svarade, «Hos oss har vi en annan livsstil. Vi jobbar flitigt som myror, inte har vi tid att springa omkring i aftonklänning!» (*Krestjanka* 8/2006: 86).

Citatet illustrerar den ideologi som härskade i Sovjetunionen gentemot konsumtion. Eftersom sovjetmedborgaren hade vikt sitt liv åt att arbeta för sitt samhälle, var även de officiella uppfattningarna om skönhet bundna till arbetet. Måttlighet var a och o i fråga om att smycka sig själv och använda makeup. Även de sovjetiska damtidningarnas budskap följde den officiella linjen, och detta gjorde att av allt innehåll i de dåtida damtidningarna var artiklarna om kläder och skönhetsvård de mest motsägelsefulla (Vainshtein 1996, Azhgikhina & Goscilo 1996). *Krestjanka* och *Rabotnitsa* började så småningom efter andra världskriget införa sidor om kläder och mode som ett tecken på ett gladare och «vackrare» liv efter kriget (Attwood 1999: 163–65). Omtal av fabriksproducerad kosmetika förekom inte alls i damtidningarna, utan för hud- och hårvård erbjöds ännu under perestrojkan recept på olika slags ansiktsmasker, krämer och elixir som kunde beredas hemma med hjälp av olika naturingredienser (Azhgikhina & Goscilo 1996: 105). Måttlighet var nödvändigt inte bara av ideologiska skäl utan även av praktiska orsaker, eftersom konsumtionsvarorna ransonerades.

Trots att det har gått snart tjugo år sedan Sovjetunionens sönderfall, är den syn som också förs fram som en självklarhet i mitt material – nämligen att obegränsad tillgång till kläder och accessoarer, shoppingresor utomlands och framför allt konsumtion och «att köpa sig själv» är väsentliga delar av kvinnokulturen – ett tämligen nytt fenomen. Exemplet med Tatjana Vedeneva vittnar om att åtminstone en del av den läsande publiken fortfarande har den sovjetiska ideologin och praktiken i färskt minne. «Bristens och ransonerings ideologi» påverkar också hur den nutida ryska konsumtionskulturen byggs upp och i synnerhet hur man talar om den (jfr Oushakine 2000).

Mitt material genomsyras av en hyllning till utländska, internationellt kända och dyra klädmärken. Denna berättarstil är speciellt framträdande när det gäller skor. Till exempel berättar Nastja Tsvetajeva, som hör till en yngre generation än Vedeneva, följande: «Jag tycker att skor ska vara dyra och av hög kvalitet. Mest tycker jag om italienska stövlar och franska Marithé et François Girbauds

ovanliga modeller, och så den legendariska Manolo Blahnik förstås» (*Krestjanka* 3/2006: 112). På basis av hur frågan är utformad (stilfrågorna har en separat fråga om «klackar och väskor») och hur den besvaras verkar höga klackar och också väskor spela en viktig roll som symbol för kvinnligheten och den kvinnliga oavhängigheten. Den redan tidigare omnämnda Denis Matrosov anser att kvinnor och högklackat är en odelbar helhet trots att hans fru föredrar låga klackar. För skådespelerskan Olga Kabo är höga klackar ett även andligen upplyftande element: «Det känns som om en kvinna i högklackat kan se neråt på sina egna problem uppifrån» (*Krestjanka* 6/2006). I mitt material representerar skorna det fria obegränsade konsumerandet. Till exempel beskriver Marija Sorte sitt förhållande till skor så här:

Skor är min hobby! Jag kompletterar ständigt min samling på 450 par skor med nya par från olika länder. Jag äger festskor och andra moderiktiga småskor, hemmaskor och eleganta, bekväma promenadskor (*Krestjanka* 10/2006: 109).

Stilfrågornas utformning skapar en läsarens identifikation med ett kvinnligt ideal och med kvinnlig konsumism, och bedriver samtidigt en konsumtionsrelaterad diskurs som Serguei Oushakine kallar för en typiskt postsovjetisk «imaginär konsumtion» baserad på bristekonomi (*economy of shortages*). De ekonomiska omvälvningar som ägde rum efter Sovjetunionens sönderfall banade väg för en ny samhällsklass, de så kallade nyrika. Bilderna av «en överdriftens estetik» eller «en markerad konsumtion» (Vainshtein 1996: 71) som förknippas med livsstilen hos de nyrika (*novye russkie*) har blivit en sinnebild för den postsovjetiska konsumtionen. Enligt Oushakine (2000: 107) är det i den konsumtionsrelaterade diskursen inte viktigt att det som konsumeras är nytt (från att ha varit sovjetiskt till att vara postsovjetiskt), utan det är den accentuerade *mängden* varor som är viktig. I den postsovjetiska diskursen är «framgångens estetik och ideologi» lika med *en omåttlig mängd* konsumtionsvaror och olika statussymboler (*ibid.*).

Förutom replikerna som beskriver *mängden* skor och väskor innehar de utländska modehusens klädmärken en betydelsefull roll i kolumnen. Nästan undantagslöst räknar den intervjuade i något skede av intervjun upp en lång rad olika klädmärken och designers som hon uppger fungerar som grund för hennes stil. Efter att ha upprepats tillräckligt ofta börjar märkesharangen kännas nästan som ett mantra eller en besvärjelse som när den uttalas transporterar talaren (och läsaren) till konsumtionens upphöjda och hämningslösa

värld. Med andra ord är nämmandet av kända modehus ett försök att göra en känd rysk person till en del av en internationell stjärnkult på samma sätt som Jacqueline Kennedy förknippas med Chanel's rosa dräkt eller Audrey Hepburn med Givenchys svarta aftonklänning.

Varorna presenteras som en öppen resurs och ägandet förknippas med en känsla av välbehag. Marija Butyrskaja säger så här: «Det händer att jag tröttnar på en sak efter tre dagar. Ändå skänker denna sak mig så mycket vällust under dessa tre dagar!» (*Krestjanka* 7/2006: 108). «En sak» eller «den här saken» säger inte mycket om kvaliteten på den vällust den skänker, utan välbehaget består helt enkelt i att det *finns* saker och att man alltid kan skaffa sig mera. Butyrskajas replik och uppräkningsen av utländska designmärken kunde också vara ett tecken på den postsovetjetiska konsumtionskulturens «symboliska brist» (Oushakine 2000: 112), med andra ord på att konsumtionen traditionellt (i Sovjetunionen) varit åtskild från kulturskapandet. Sålunda kan det hända att budskapets ihållighet, reducerat till ett välbehag över «den här saken» och uppräkningsen av olika märken vittnar om att – åtminstone utgående från *Krestjankas* representationer – *konsumtion* och *kultur* inte ännu har mötts utan konsumtion ses som ett rituellt presterande med vilken man skapar imagen av den nya ryska kvinnan. Konsumtionskulturens symboler (till exempel modeikoner och internationella modeskapare) flyter snarare fortfarande på textens yta som om de väntade på att något hos dem skulle ankra i den ryska kvinnan som står i kolumnens centrum.

Slutord

Artiklarna i kolumnen «Tio stilfrågor» är motsägelsefulla i och med att vikten av en egen stil och personlighet betonas samtidigt som artiklarnas struktur och innehåll upprepar sig själv. Artiklarna fungerar likt reklam emedan de förlitar sig på människors förmåga att identifiera sig. I dem skapas en föreställning om ett liv som delvis kan utformas själv med hjälp av konsumtionsartiklar, kläder och stilar, och kolumnen söker sälja såväl konkreta varor som ideal till den ryska publiken. Genom «Tio stilfrågor» naturaliseras utländskt mode med hjälp av en inhemsk offentlig person.

Eftersom syftet med intervjuerna är att presentera stjärnornas åsikter i fråga om kläder, smycken och kosmetik blir blicken, och tematiken kring betraktandet och att vara synlig, en mycket betydande faktor, och detta skrivs också ut i texterna. Den andras blick, skapad av historien och kulturen och endast implicit närvarande i bilderna, kläs i ord i artiklarnas texter. I texten verbaliseras kvin-

nans blick på sig själv och andra kvinnor via den «spegel» som damtidningen konstruerar samt den manliga blick som kvinnan är föremål för. En positiv spegel i fråga om stil och klädsel utgörs av de förebilder som lyfts upp till idoler och representerar damtidningens hegemoniska världsbild. Dessa förebilder återfinns närmast bland utländska och inhemska artister.

Det kanske mest iögonfallande draget hos «Tio stilfrågor» är framhävandet av mängd och överskott. *Krestjanka* vill betona «den nya ryska kvinnans» möjlighet till fri konsumtion genom att koppla kvinnan på omslaget till uppräkningsartiklar av olika konsumtionsartiklar och reklamfraser om nyheter inom modevärlden. Kolumnen skapar en föreställning hos läsaren om ett ideal där prylen är betecknaren för den framgångsrika, beundransvärda kvinnan. Även om det i texten går att utläsa ett försök att tränga under den konstgjorda ytan, ligger tyngdpunkten i bild och text, helt i enlighet med rubriken, på de kännetecken som bygger upp den moderna och framgångsrika ryska («icke-sovjetiska») kvinnans image. Trots att de intervjuade uppnått yrkesframgång och kändisskap, och därmed har möjlighet att påverka läsarnas åsikter, stannar det vid att «köpa sig själv».

Litteratur

- Attwood, Lynne (1999) *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female Identity 1922–53*. London: Macmillan Press.
- Azhgikhina, Nadezhda & Helena Goscilo (1996) «Getting Under Their Skin: The Beauty Salon in Russian Women's Lives» i Helena Goscilo & Beth Holmgren (red.) *Russia–Women–Culture*. Bloomington, IN: Indiana University Press (94–121).
- Ballaster, Ros, Elizabeth Frazer & Sandra Herbon (1991) *Women's Worlds. Ideology, Femininity and the Women's Magazine*. Houndsmill: Macmillan Press.
- Dasjkova, Tatjana (2001) «Rabotnitsu – v massy»: Politika sotsialnogo modelirovaniia v sovetskikh zjenskikh zjurnalach 1930-ch godov. *Novoe literaturnoe obozrenie* 50: 184–92.
- Goldschmidt, Paul W. (1999) «Pornography in Russia» i Adele Maria Barker (red.) *Consuming Russia. Popular Culture, Sex and Society since Gorbachev*. Durham: Duke University Press (318–38).
- Kitsch, Carolyn (2001) *The Girl on the Magazine Cover. The Origins of Visual Stereotypes in American Mass Media*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Koivunen, Anu (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvot*. Åbo: Sällskapet för filmforskning i Finland.
- Koivunen, Anu (2006) «Queer-feministinen katse elokuvaan» i Anna Mäkelä, Liina Puustinen & Iris Ruoho (red.) *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*. Helsingfors: Gaudeamus (80–106).
- Kortelainen, Anna (2005) *Päivä naisten paratiisissa*. Helsingfors: WSOY.
- Koskinen, Taava (1998) «Anna-lehden kannet ajan ja ikuisuuden ikoneina. Wendeliläisen Suomi-neidon lyhyt pitkä historia» i Taava Koskinen (red.) *Kurtisaaneista kunnon naisiin. Näkökulmia Huora-akatemiasta*. Helsingfors: Yliopistopaino (89–128).
- McCracken, Ellen (1993) *Decoding Women's Magazines: From Mademoiselle to Ms*. London: Macmillan Press.
- Mulvey, Laura ([1975] 1998) «Visual Pleasure and Narrative Cinema» i Lizbeth Goodman & Jane de Gay (red.) *The Routledge Reader in Gender and Performance*. New York, NY: Routledge (270–75).
- Oushakine, Serguei (2000) The Quantity of Style. Imaginary Consumption in the New Russia. *Theory, Culture & Society* 17 (5): 97–120.
- Roginskaja, Olga (2004) Gljantsevoe «Ja»: zjenskie zjurnaly i krizis avtobiografisma. *Zjurnalnyj zal* (<http://magazines.russ.ru/km/2004/1/rog14.html>).
- Rojola, Lea (1996) «Ero». *Avaivsanat 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tammerfors: Vastapaino (159–78).
- Rossi, Leena-Maija (2003) *Heterotehdas: Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsingfors: Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija (2005) «Halukasta & mukautuvaa katumainonta arjen heteroseksualisoijana» i Kaarina Nikunen, Susanna Paasonen & Laura Saarenmaa (red.) *Jokapäiväinen pornomme media, seksuaalisuus ja populaarikulttuuri*. Tammerfors: Vastapaino (86–112).
- Stacey, Jackie (1994) *Star Gazing: Hollywood Cinema and Female Spectatorship*. New York, NY: Routledge.
- Tolstikova, Natasha (2004) Rabotnitsa: the Paradoxical Success of a Soviet

- Women's Magazine. *Journalism History* 30 (3): 131–40.
- Vainshtein, Ol'ga (1996) «Female Fashion, Soviet Style: Bodies of Ideology» i Helena Goscilo & Beth Holmgren (red.) *Russia–Women–Culture*. Bloomington, IN: Indiana University Press (64–93).
- Vartanova, Elena (2001) «Media Structures: Changed and Unchanged» i Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky (red.) *Russian Media Challenge*. Helsingfors: Kikimora Publications (21–72).
- Vartanova, Elena (2008) «Zjensjtjiny v brendinge natsij. Obraz rossijanok i finok kak element obraza strany» i E.L. Vartanova, M.M. Pavlikova & O.L. Krjazjeva (red.) *Obraz zjensjtjiny v kulture i mass-media. Vzgljad iz severnoj Evropy i Rossii*. Tammerfors: Tampere University Press (13–29).
- Williamson, Judith ([1978] 1988) *Decoding Advertisements Ideology and Meaning in Advertising*. London: Boyars.
- Zassurskij, Ivan (2001) *Rekonstruktsija Rossii. Mass media i politika v 90-e*. Moskva: Izdatelstvo MGU.

Essay

Boris Jeltsin – fra apparatjik til demokrat

Thomas Petersen
universitetslektor em.,
tidligere leder af Slavisk
Institut, Aarhus Universitet

Vi husker ham fra utallige pudsige situationer. Fra stribevis af tv-billeder, der har brændt sig fast på vores nethinde. Vi husker ham som præsidenten, der pludselig under et officielt besøg i Tyskland greb taktstokken for dernæst i overrislet tilstand at dirigere et militærorkester. Eller, som midt under valgkampen og i realiteten alvorligt syg kastede sig ud i en vild dans på den Røde Plads, akkompagneret af rockmusik. Vi husker en præsident, der i forbifarten kunne finde på at knibe bestyrte sekretærer bagi. Eller, som holdt tale på en måde, så gæsten, præsident Bill Clinton, måtte støtte sig til værten – for ikke at dø af grin. Vi husker ham som en varm fortaler for demokrati og markedsøkonomi. Men også som den evindelige overlever og måske opportunist. De korte og fyndige, men gennemgående tomme slagord har efter hans død føjet gennem luften. Men nu, da røgen efter nekrologers og andre velmenende plusord har lagt sig, kan det være på sin plads at se på hans virke og resultater i et lidt mere nøgternt lys.

Det handler naturligvis om Boris Jeltsin (1931–2007), Ruslands første folkevalgte præsident i perioden 1991–99. Mindeordene hæfter sig naturligt ved det opgør med sovjetkommunismen og det økonomiske planlægningssystem, som Jeltsin tog i årtusindets sidste årti. Og da begge disse begreber i nutidens verden hører til de absolutte minusord samt finder anvendelse på et udelukkende negativt system, bliver Jeltsins opgør med dem naturligvis tilsvarende positivt. Demokrati hører i dag til verdens absolutte plus- og dermed allermest misbrugte ord. Ingen ved sine fulde fem kunne finde på offentligt at erklære sig som modstander af demokrati.

Begrebet bliver således forvandlet til et intetsigende plusord – på linje med reklamesprogets tomme slagord.

Dagens tilbud på og misbrug af demokratibegrebet er legio. Irak og Afghanistan er nærliggende eksempler, men lad mig begrænse dem til det postsovjetiske rum. En Karimov i Usbekistan, en Nijasov i Turkmenistan eller en Nasarbajev i Kasakhstan – alle forvandlede de sig bogstavelig talt over natten fra at være højtstående funktionærer i deres respektive kommunistiske partier til at erklære sig som fuldblods demokrater og blive folkevalgte præsidenter. Vi ved også, hvilke demokratier Karimov og Nasarbajev i dag bestyrer – præget, som de er, af mangel på den mest elementære individbeskyttelse, presse- og ytringsfrihed. Også Vladimir Putin, Jeltsins eftertræder, hævdede som præsident at bestyre et demokrati – «et suverænt demokrati»: Rusland skulle nok selv suverænt bestemme, hvad der forstås ved begrebet demokrati. Putin meldte sig derved som medlem af den klub, der mener, at der ikke eksisterer et objektivt demokratibegreb, der kan bruges universelt.

Der er ingen tvivl om, at Jeltsin – på trods af sin baggrund som typisk apparatjik – gerne ville være en god demokrat. Der er heller ingen tvivl om, at det demokrati, han bestyrede, var lysår fra det, ovennævnte præsidentkumpaner bestyrer i Centralasien. Vi ved ikke præcist, hvilket indhold Jeltsin lagde i begrebet demokrati. Han ville næppe have bestået en eksamen i demokratiets basale teoretiske aspekter. Men et gæt på hans definition kunne være valg af politiske ledere, økonomisk mangfoldighed og vidtstrakt ytringsfrihed. Problemet er bare, at respekt for valgte ledere ikke harmonerer med bombardement af et af folket valgt parlament. Økonomisk mangfoldighed harmonerer ikke med forarmelse af størstedelen af befolkningen, tyveri af statslig ejendom, mafiatilstande, manglende sikkerhed på offentlige steder eller med en urimelig berigelse af et meget lille udsnit af befolkningen. Og endelig blev Jeltsins forhold til ytringsfriheden og andre af de basale borgerlige rettigheder i realiteten aldrig testet: Den betydende del af den offentlige mening i form af skrevne og elektroniske medier var nemlig aldrig uenig med præsidenten. Om det blot var af gammel vane, om det var, fordi medierne så ham som deres eneste beskytter, eller der var tale om et mix af begge dele, kan være vanskeligt at afgøre. Det ganske forunderlige ved Jeltsin er imidlertid, at han i pressede situationer altid valgte det rigtige – i hvert fald set med vore vestlige øjne og af det lille lag af russere, der deler vore værdier. Mere om det senere.

I virkelighedens verden kunne den lille Boris være død allerede som spæd. Han fortæller selv hvorfor i den første udgave af sine

erindringer med titlen *Mod strømmen. Mit åbenhjertige svar til historien*. Det var ulykkelige år for kirken omkring 1930. Det erklæret ateistiske sovjetstyre profanerede og lukkede kirkebygninger på stribe eller omdannede dem til andre verdslige formål, deres inventar blev enten plyndret, ødelagt eller solgt, og præster blev dræbt eller interneret i lejre. Men i Butka, Jeltsin-familiens landsby ved foden af Ural-bjergene, nær storbyen Sverdlovsk, havde man stadig en præst. De var dog nødt til at dele ham med andre landsbyer. Derfor skulle præsten betjene flere kirker. Og da der var mange børn og kun dåb den ene gang om måneden, han kom forbi, var der kø. Dåbsfadet var en træbalje, og barnet skulle efter ortodoks praksis helt under. Efter skik og brug bragte forældrene et glas vodka eller hjemmebrygget øl med til præsten, som træt og tørstig af anstrengelserne naturligvis drak det med det samme. Klokken blev over middag, før turen kom til Jeltsin-familien, og præsten havde af gode grunde nu efterhånden svært ved at holde balancen. Barnet blev overrakt ham og lagt ned i baljens hellige vand. Men præsten glemte i sin tilstand at hive ham op igen. Det skete først, da moderen ganske naturligt blev urolig. Og præstens lakoniske kommentar var: «Hvis knægten kan klare sådan en prøvelse, må han være utrolig stærk og derfor skal han bære navnet Boris.»

Nøjagtig 60 år efter, at han forkommen og gispende var blevet hevet op af dåbsbaljen af en bedugget præst, blev Boris Jeltsin den 12. juni 1991 af folket valgt til præsident. Årtiet fra 1990 til 2000 kom for Rusland til at stå i hans tegn. Jeltsin var de hurtige og resolute handlingers, men ikke de store visioners mand. Han kunne skaffe brød på bordet, men det var ikke ham, der opfandt brødet. En episode fra hans meget unge år, fortalt af ham selv, illustrerer på udmærket vis handlingsmennesket Jeltsin: Som 16-årig var han med sit volleyballhold på vej fra hjemegnen omkring Sverdlovsk til unionsmesterskaberne i Tbilisi i Georgien. Det var en fire døgns tur med tog. Undervejs provianterede de unge mennesker på stationerne, og da det blev Boris' tur til at skaffe mad, vendte han mærkværdigvis ikke tilbage til togets afgang. Han var blevet tilbage på en vildtfremmed station – uden sin billet og uden sine ting i øvrigt. Et par dage efter togets ankomst til Tbilisi dukkede vor unge helt imidlertid op, omtumlet, udmattet og indsmurt i sod – men med det lovede brød under armen. Ved en fejltagelse var han kommet ind i et modkørende tog, og da han ingen billet havde, måtte han tilbringe et par dage ovenpå togvognen, kun om natten havde han vovet sig ned på forperronen. Men brød havde han skaffet til sine kammerater.

Bagtæppe: sovjetideologiens sammenbrud

Efter min mening er ideologien skyld i det hele. I begyndelsen var ideologien, og den var Gud. I febrilsk venten på verdensrevolutionen har den gennemsyret alle livets områder, og ethvert produkt af åndeligt eller fysisk arbejde har skullet bære et mystisk skær, et tegn på troskab mod det endelige mål. Alt! Fra bøger til knapper, fra kraftværker til kartofler.

Sådan indledte den abkhasisk-iransk fødte, men russiskskrivende og i Moskva boende forfatter Fasil Iskander i 1990 en karakteristik af det ideologiserede sovjetiske samfund, «hvor værdien af et hus ikke bestemtes af det arbejde, der var investeret i det, men af den troskab mod ideologien, der var indkalkuleret i prisen. Og hvor de intellektuelle lærte folket at trøste sig med politiske anekdoter, mens folket lærte de intellektuelle at drikke uden at spise til». Hvad nu, spørger Iskander. «Jo, nu gaber der et stort hul der, hvor ideologien var. Og ud af det blæser en foruroligende kosmisk kulde. I dag gyser ikke bare de, der snyltede på ideologien, men også de, der forholdt sig særdeles kritisk til den.»

En af dem, der gyste over det politiske klima omkring 1990, var litteraten og kritikeren Viktor Laksjin. Efter at have beskrevet, hvordan grænserne for ytringsfriheden var blevet flyttet, hvordan tilhørere var blevet til talere og læsere til forfattere, og efter at have sagt farvel til det skælmske ordspil, der var god tone tidligere: Hvad du tænker, skal du ikke sige; det, du siger, skal du ikke skrive; det, du skriver, skal du ikke lade trykke; hvis du alligevel har ladet det trykke, så tag benene på nakken og se at komme af sted – efter at have taget afsked med alt det fortidige, udbrød en forskrækket Laksjin alligevel:

Stands! Hele den romantiske beruselse af politiske møder med ekstremistiske taler og demonstrationer, der er i stand til at bryde ud i vold, løftede knyttnæver, ødelæggelse og eksplosioner har ofte kun ført til et – til forvirring, blod, diktatur og lejrenes pigtråd.

Ovennævnte Fasil Iskander blev ved årsskiftet 1995/96 spurgt, hvad han som det første ville gøre, hvis han blev præsident i Rusland. «Jeg ville afskaffe miraklet, hemmelighedskræmmeriet og autoriteten, og jeg ville indføre gennemskuelighed, gennemskuelighed og gennemskuelighed,» var hans lakoniske svar. Iskander er af natur en spøgefugl, men alligevel er der i alt, hvad han skriver og siger en vidunderlig kerne af sandhed. Og kernen i ovenstående udsagn er naturligvis hans påpegning af, at der stadig i midten af 1990'erne i

Ruslands politiske liv fandtes rester af fortidens arv, hvad enten den så stammede fra det imperiale Rusland eller fra sovjettiden. Troen på miraklet, der med et slag kunne ændre alt til det bedre, spøjte stadig. «Det bliver bedre til næste år,» var også et gennemgående tema i samtlige af Jeltsins henvendelser til befolkningen siden 1992.

Ytringsfrihed og demokrati

Pressefriheden var stor i 1990ernes Rusland, og den var naturligvis et gode, som både vi og langt hen ad vejen også den russiske befolkning tilsyneladende satte pris på. Måske mere vi end flertallet af russere. Der var russere, der tog afstand fra den pornografi og det politiske frispog, som også fulgte med pressefriheden. Der var også russere, der vanskeligt kunne finde rundt i det mylder af meninger, der fulgte med de nye tider. Det kunne vel ikke alt sammen være rigtigt på en gang?

Den politiske censur og den politisk bestemte selvcensur var i princippet borte. Men alligevel var arven fra fortiden overvintret i den journalistiske kultur. Den viste sig i mange former og afarter. Afstanden mellem politiker og journalist var og er enorm. Nordiske journalisters overdrevent frie omgangsform med det politiske establishment kendes overhovedet ikke. Der står ikke en hoben journalister klar med nærgående spørgsmål, når en politiker kommer ud fra et vigtigt møde. Journalister optrådte og optræder stadig primært som pæne og ærbødige mikrofonholdere, når de endelig kommer igennem alle sluser og får hul igennem. Mange russiske journalister forekommer i vore øjne gammeldags i deres interview-teknik. Dertil følgagtige og imponerede, ikke mindst i forholdet til politikere på højt niveau. Måske er de også tilbageholdende med at afsløre for meget, belært af erfaringen bange for at komme til at røbe hemmeligheder – og efterfølgende risikere at blive draget til ansvar for deres historier. På baggrund af mystiske dødsfald, åbenlyse lejermord og likvideringer, forgiftninger, voldelige overfald og chikanerier må det konstateres, at journalisterhvervet er farligt i Rusland, og at det ofte udøves med livet som indsats.

Lad mig citere fra en russisk journalist, der betalte med sit liv for sin kritiske journalistik. Det drejer sig om Anna Politkovskaja, som i oktober 2006 blev likvideret af ukendte gerningsmænd – sandsynligvis med baggrund i hendes meget kritiske artikler om og kommentarer til enten den russiske krigsførelse i Tjetjenien eller præsident Putin. I sin bog *Russisk dagbog* (dansk udgave 2007) skriver Politkovskaja om russisk journalistik blandt andet:

Det er et tilbagevendende problem i Ruslands historie: Folk, der får deres gang i Kreml, får svært ved at sige nej og har det med at blive meget mindre kræsne. Og det ved de godt i Kremls inderste gemakker. Hvor mange har der ikke allerede været, som Kreml har kælet til tavshed? De trykker dem blot let og kærligt til deres bryst. I Rusland er det den mest effektive måde at omvende selv de mest stædige på, ikke med penge, men ved at hente os ind fra kulden og i første omgang at holde os ud i strakt arm, ligesom når man plantede et pionerkys på nogens kind.

Den russiske befolkning har hverken praktisk eller teoretisk fået demokratiet ind med modernismen. De få praktiske eksempler, som den russiske historie kan fremvise på udøvelse af en form for demokrati, forblev halvgjorte og kortvarige. Også teoretisk mangler russisk åndshistorie en pendant til en John Locke eller en Charles-Louis Montesquieu. Tværtimod domineres den helt af udtrykte modstandere af demokratiet som styreform – fra det yderste højre til det yderste venstre i det politiske spektrum. Det gælder såvel den religiøst orienterede, den statslig-konservative som den revolutionære statstænkning i 1800-tallet. En Dostojevskij, en Pobedonoscev og en Lenin var alle arge modstandere af det parlamentariske demokrati, som de oven i købet kun havde foragt og spot tilovers for. Lad mig som illustration af den litterære og historiske bagage, russere har med fra deres fortid, citere fra Dostojevskij. Han skriver i en kommentar 1860 for eksempel følgende:

Alle russere, som fulgte Peter [den Store] har erkendt Europa, er blevet fortrolige med den europæiske levevis, men europæere blev de ikke. – Vi ved nu, at vi slet ikke kan blive europæere, at vi slet ikke er i stand til at presse os ind i nogen af de vestlige livsformer, som Europa har skabt ud af sit eget nationale grundlag, men som er os fremmed, og som er os imod – ligesom det ville være os umuligt at bære en fremmed dragt, som ikke er lavet efter vores mål.

Det Danske Institut lod omkring 1990 den danske teolog og højskolemand Hal Kochs lille bog *Hvad er demokrati?* (1945) oversætte til russisk med henblik på uddeling blandt de russere, instituttet kom i berøring med. Et udmærket og oplagt initiativ. Min arbejdsplads, Slavisk Institut på Aarhus Universitet, anskaffede straks et antal eksemplarer af oversættelsen – til uddeling blandt vore hyppige russiske gæster. Men det er mit klare indtryk, at de russere, der læste bogen, ganske vist syntes, at dens synspunkter var sympatiske, men at de intet havde at gøre med eller kunne anvendes i en russisk

virkelighed. Koch var i den givne sammenhæng totalt uinteresset i demokratiets institutioner og spilleregler – hans interesse var demokratisk adfærd og kultur. Hans understregning af samtalen, kompromisset og mindretalsbeskyttelsen som demokratiets nøglebegreber var derfor rene raffinementer, der stort set gik hen over hovedet på russiske læsere.

Demokrati forstås i en russisk sammenhæng oftest som flertallets ubeskårne ret til at herske over mindretallet. Derfor kan man i Rusland heller ikke forstå, hvorfor Vesten altid foretrækker at lytte til og forstå det, som et højtråbende mindretal af intelligentsiamedlemmer giver udtryk for, i stedet for at lytte til det, som det store flertal lytter til, er optaget af og accepterer. Begreber som ytrings- og pressefrihed, der for os primært er mindretallets eller den svage parts værn mod magtapparatet og dets overgreb, fortolkes i Rusland mere som en ret for det flertal, der har valgt magthaverne. Jeg tvivler på, om Jeltsin i sin præsidentperiode – eller for så vidt både før og efter den – overhovedet har spekuleret over demokratibegrebets finere nuancer.

Vi skal imidlertid i vores selvglæde og tilfredshed heller ikke glemme, at demokratiet så sent som i tiden før Anden Verdenskrig i vor del af verden absolut ikke var en alment accepteret styreform. I store dele af de europæiske befolkninger og politiske partier var det endog en foragtet størrelse, der mere var til kævl og strid end til at tage beslutninger. Demokratiet var i 1930'erne kun en blandt flere mulige regeringsformer og derfor ikke en selvfølgelig styreform. Tværtimod blev begrebet oftest brugt sammen med tillægsord som «svagt», «ubeslutsomt» og «vattet». Det er først efter 1945, at demokratiet og menneskerettighederne i lyset af den nyligt afsluttede verdenskrigs uhyrligheder og i forbindelse med FNs tilblivelse blev gjort til en universelt attråværdig og alment accepteret måde at indrette samfundet på. Nogle vil sige, at det var det rige Vestens normer, som derved blev gjort til rettesnor for resten af verden.

Jeltsin gør entre

Som landspolitiker fødtes Jeltsin den 26. februar 1986, da han fra talerstolen på partiets 27. kongres udtalte:

At man ikke siger autoriteterne imod, at lederen er ufejlbarlig, hele denne «dobbeltmoral» er under de nuværende betingelser utålelig og utilstedelig. I delegerede kan spørge mig: Hvorfor sagde han ikke det, da han talte på den 26. partikongres? Jeg vil svare, og jeg vil svare oprigtigt: Den gang manglede jeg mod og politisk erfaring.

Ved således at erkende, at han var medskyldig i tingenes tilstand, og at han tidligere ikke havde turdet indrømme det, opnåede Jeltsin en vældig moralsk opbakning fra millioner af ganske almindelige mennesker, der tørstede efter at høre om et personligt, og ikke blot som vanligt om et kollektivt ansvar for, hvad der var sket. Det gav ham en enorm kreditkonto for moralsk lederskab, som stort set holdt 1990erne ud. På trods af det økonomiske kaos, krigen i Tjetjenien, den stigende kriminalitet, gadernes usikkerhed, forarmelsen af den brede befolkning, tyveriet af statsejendom, ophobningen af ufattelige rigdomme hos en lille gruppe af nyrige oligarker og den generelle nedslidning af såvel samfundets moral som dets materielle basis. Alle disse faktorer trak imidlertid så store veksler på Jeltsins konto af velvilje, at den ved årtusindskiftet hastigt nærmede sig nulpunktet. Dertil kom præsidentens tiltagende svagelighed, hans alkoholforbrug og de stadig oftere internationale skandaler – hvad enten det drejede sig om mere eller mindre humoristiske brud på etiketten eller de mere alvorlige som for eksempel en sove-rusen-ud-søvn i præsidentflyet, mens officielle statsmodtagelser på landjorden forgæves ventede på den celebre gæst.

Den nyvalgte generalsekretær Mikhail Gorbatsjov havde allerede i 1985 hentet den iltre og tilsyneladende effektive praktiker Jeltsin fra Sverdlovsk for at arbejde i partiets centralkomite i Moskva. Han havde her i en stor provinshovedstad og industricentrum vist initiativ og resultater, der havde bragt ham i generalsekretærens søgelys. Kort efter avancerede Jeltsin yderligere ved at blive udpeget til førstesekretær i hovedstadens partikomité – en post, der nærmest pr. automatik medførte medlemskab i partiets virkelige toporgan, Politbureauet. I sandhed en hurtig og imponerende karriere.

Jeltsin befriede som partisekretær i Moskva almindelige mennesker for den enorme respekt og ærefrygt, som de altid havde følt i forhold til deres politiske ledere. Han afslørede det hemmelighedskræmmeri, der omgav dem, som hult. Han afslørede med sine ord, at den politiske ledelse bestod af ganske almindelige mennesker, der kunne være uenige, som kunne skændes, tage fejl, være usikre og optaget af rene bagateller. I sin egen adfærd som hovedstadens partiboss trådte Jeltsin ned fra Olympen. Han kørte med sporvogn eller i små biler, han gav afkald på frynsegoder, han indskrev sig i en almindelig offentlig lægeklinik – og glemte aldrig at gøre offentligheden opmærksom på det. Så længe det var muligt uden at blive genkendt, havde Jeltsin for vane at stille sig op i en almindelig kø for at se, hvad der skete. Han kunne også finde på at gå bag disken og ud i baglokalet og der måske finde de varer, han lige havde

fået beskrevet som udsolgt. Han optrådte på masse møder, ikke fra ophøjede podier eller med svulstige taler og erklæringer, men først og fremmest med svar på de hundreder af almindelige dagligdags spørgsmål, som manden på gaden stillede ham.

Jeltsin kunne få folk til at tro på, at hans skæbne også var nøje forbundet med deres ønsker og vilkår. Han berørte emner og problemer, der optog ganske almindelige mennesker. Det gjaldt, hvad enten han talte med husmødre, kulminearbejdere eller religiøst troende. Emnerne var boligproblemer, fødevarerangel, social uretfærdighed, kirkeåbninger, kriminalitet – det sidste ikke mindst i distributionssystemet. Det var sjældent de langtrækkende problemer eller løsningsmuligheder, der optog ham.

Jeltsins udtræden af Partiet, effektivt meddelt og arrangeret for åben tv-skærm på den 28. partikongres i juli 1990, kunne kun forstærke fornemmelsen af, at han for alvor havde til hensigt at bryde med det gamle system. Herefter blev han for alvor opfattet som almindelige menneskers talerør og ikke blot som et anonymt partiapparats mand. Hans udtræden af Partiet blev også afrundingen på det image, hvor han, ganske vist skolet og skabt af samme parti, også havde udviklet sig til dets stærkeste kritiker.

Men sideløbende med dette image opbyggede Jeltsin også et andet. Nemlig som en politisk leder, der brat blev styrtet fra partiets top, men som en tumling formåede at rejse sig igen. Som følge af sin til tider uhemmede kritik, manglende situationsfornemmelse og heftige angreb på navngivne partikolleger blev han i oktober 1987 fyret som Moskvas førstesekretær. Og fyringen blev ledsaget af faderfiguren Gorbatsjovs forsikring om aldrig igen at lukke Jeltsin ind i politik. Alt sammen efter normalt gældende praksis. Men netop den samme Gorbatsjovs reformering og demokratisering af det politiske system gav den forsmåede Jeltsin mulighed for at vende tilbage og oven i købet blive politisk rehabiliteret allerede i levende live – et hidtil ganske uset fænomen i Sovjetunionens historie. I sin nye rolle som parlamentariker gjorde Jeltsin hurtigt karriere – først i perestrojka-Sovjetunionens nye politiske organer og dernæst i ditto russiske: Den 26. marts 1990 blev Jeltsin som bannerfører for de demokratiske kræfter valgt til formand for Ruslands øverste sovjet, og i juni samme år ved direkte valg til Ruslands første folkevalgte præsident.

Jeltsin tager magten

Jeltsins politiske stjernestunder kulminerede et par måneder senere. Sovjetunionens præsident Gorbatsjov havde endelig i august 1991

– efter lange og seje forhandlinger med republikkerne – fået nedfældet en formulering til en ny unionstraktat. Et udkast, der ville have givet dem vidtrækkende beføjelser og selvstyre, og som i høj grad bar Jeltsins fingeraftryk. Nu manglede blot den formelle ceremoni, hvor de 15 republikkers ledere skulle sætte deres underskrift. Ceremonien var planlagt til at finde sted den 20. august. Gorbatsjov var efter de svære forhandlinger taget på en tiltrængt ferie på Krim. Den 19. august forvandlede hans ferie sig imidlertid til stuearrest og politisk isolation. En «statslig undtagelseskomite», bestående af nogle af den sovjetiske præsidents nærmeste medarbejdere, internerede ham på Krim, forhindrede ham i at kommunikere med omverdenen og indførte undtagelsestilstand i hele landet. Angiveligt, fordi den nye unionstraktat efter deres mening i urimelig grad ville begunstige unionsrepublikkerne og derfor svække det centrale magtapparat. Uofficielt, fordi kupmagerne ønskede at bremse hele reformprocessen.

De følgende dage blev hektiske og i historiens lys skæbnesvangre. Kupforsøget brød hurtigt sammen og kupmagerne blev arresteret. Det brød sammen som følge af en amatøragtig planlægning og udførelse, kupmagernes mangel på beslutsomhed, den folkelige modstand i Moskva og ikke mindst som følge af lydighedsnægtelse hos de tropper, der skulle have sat republikken Ruslands regeringsbygning ud af spillet. De ledende officerer trodsede deres politiske chefer, indenrigs- og forsvarsministeren. Sidst og helt centralt brød kupforsøget sammen som følge af Jeltsins resolute og handlekraftige optræden i de afgørende timer. Praktikerer slog atter til i det rette øjeblik. Vi husker alle hans brandtale mod kupmagerne – stående på en kampvogn foran parlamentsbygningen. Det var beslutsomhed og risikovillighed på allerhøjeste plan.

Jeltsins stjernestund nummer to kom blot et par dage senere. Gorbatsjov var vendt tilbage til Moskva – tydeligvis som en knækket mand. Vi husker hans besværede gang ned af flytrappen, støttende sig til hustruen Raisa. Hans nærmeste medarbejdere havde svigtet og ribbet ham for autoritet. Nu var det Rusland og dets præsident, der selvsikkert og scenevant svingede taktstokken. Ikke blot havde Jeltsin afværget kupforsøget og dermed reddet Gorbatsjov i første omgang, han var også i stand til kun et par dage senere i parlamentet og for åben tv-skærm kynisk at udnytte sin nyerhvervede magt til at ydmyge sin rival – ved at tvinge ham til at oplæse dokumenter, der viste Gorbatsjovs allernærmeste medarbejders usmykkede andel i kupforsøget. Ved den lejlighed må Jeltsin have vidst, at han derved beseglede Sovjetunionens skæbne. I løbet af efteråret 1991

endte Gorbatsjov med at opleve sig selv som præsident uden land – i takt med, at republik efter republik erklærede sig selvstændig og suveræn. Sovjetunionen blev i praksis opløst den 8. december 1991 på Jeltsins initiativ og uden Gorbatsjovs deltagelse eller viden. Det skete ved et møde mellem de tre slaviske republikkers – Rusland, Ukraine og Hvideruslands – præsidenter. Unionen blev afløst af et løst statsforbund, SNG. Nogle republikker valgte at se SNG som et organ, der hurtigst muligt skulle afvikle det tilbageværende fællesskab, mens andre så det som den institution, der skulle redde så meget som muligt af fællesskabet. Jeltsins Rusland valgte sidstnævnte vej.

Jeltsins adfærd under kupforsøget viste også hans opportunistiske side. Han kunne have valgt at støtte Gorbatsjov også efter, at kupforsøget var slået fejl. Og på den måde måske have undgået Sovjetunionens opløsning. Under kupforsøget valgte imidlertid Vesten med USA i spidsen at flytte sin støtte fra Gorbatsjov og hans perestrojka-politik til Jeltsin – naturligvis fordi Sovjetunionens opløsning øjnedes som en mulighed, og dermed også fjernelsen af «ondskabens imperium» og en strategisk modstander. Set i bakspejlet ville den langsomme reformering af Sovjetunionen, som Gorbatsjov havde startet, have været en bedre vej. I dag erklærer Putin åbent sin beklagelse af opløsningen, og han har ifølge flere meningsmålinger flertallet af Ruslands befolkning bag sig i dette standpunkt. På mange punkter forsøger han i dag at føre Rusland tilbage på den reformkurs, som Gorbatsjov måtte opgive. Og dermed – set i det lys – bliver Jeltsin-epoken en parentes. En meningsmåling fra december 2006 viste, at 70 % af russerne anså den for mere skadelig end gavnlig for landet.

Mindre end et halvt år efter kupforsøget satte Jeltsin med ét slag priserne fri af planlægningens åg. Det skete den 2. januar 1992. Chokterapi er processen blevet kaldt, hvor et antal Harvard-uddannede skrivebordsøkonomer fik mulighed for at praktisere deres teorier – ikke på en tænkt model, men på levende mennesker, der boede i rigtige huse, og som nærede kærlighed og omsorg for hinanden. Derved kastedes samfundets stabilitet ud i et frit fald. Hvor et fåtal, der hurtigt fik tilnavnet oligarker, via forbindelser, deres kendskab til systemet og dets ressourcer, kombineret med almindelig frækhed, blev i stand til at berige sig. Og hvor det store flertal kastedes ud i arbejdsløshed og påfølgende forarmelse, som vi kan have svært ved at forestille os omfanget af. Røverkapitalisme er processen med rette blevet kaldt. Og langt hen ad vejen var berigelsen og tyveriet ikke en gang ulovlig, fordi den lovgivning,

der skulle regulere prisernes himmelflugt og salget af den statslige ejendom, simpelthen manglede. Givet er det i hvert fald, at der var tale om den mest primitive og uregulerede kapitalisme, der blev sluppet løs.

Det er rimeligt at spørge, om valget af strategi i omlægningen af det økonomiske system fra socialisme til kapitalisme var prisen værd. Om mål og omkostninger stod i et rimeligt forhold til hinanden. Der kunne svares med et modspørgsmål. Har omkostninger nogensinde i Ruslands historie været stillet op som et cost-benefit forhold? Har omkostningerne nogensinde været rimelige i forhold til det tilstræbte og opnåede mål? Har problemet overhovedet nogensinde været relevant eller stillet op på den måde? Var det tilfældet, da Peter den Store besluttede at anlægge en ny og europæisk by, Skt. Petersborg, på et sted, der bedre egnede sig som bjørnehi? Eller da Nikolaj 1. beordrede jernbanen mellem Moskva og Skt. Petersborg anlagt i midten af 1800-tallet? Var omkostningerne målet værd, da Stalin ønskede Hvidehavskanalen bygget i 1930'erne? Eller, da han ødelagde det russiske landbrug til fordel for det politiske mål at omdanne alle sovjetborgere til proletarer? Og man kunne blive ved med at stille lignende spørgsmål. Målet var altid prisen værd – uanset størrelse.

Der findes dog et parameter, der er vanskelig at måle, men som gang på gang har haft betydning i russisk historie. Det er befolkningens umådelige tålmodighed og grundlæggende overbærenhed med, hvad deres politikere foretager sig og beslutter. Et par eksempler til illustration. En Moskva-arkitekt havde i september 1998 følgende reaktion på den øjeblikkelige økonomiske krisesituation: «Krise? Kalder De dette en krise? Når der ikke er mad i Moskva, når det fryser 40 grader, og de har lukket for varmen, når du skal hente vand fra Moskva-floden ved at hugge et hul i isen, og når fjenden står fem kilometer udenfor byen, så kan du tale om en krise. Vi skal nok komme igennem det, det er ikke noget problem.» En kvindes reaktion lød kort og kontant: «Hele vor historie er ligesom dette her. Krig, sult og idiotiske politikere.» Og reaktionen faldt efter, at befolkningen havde fået mulighed for selv at vælge sine politikere.

Konflikter med regioner og Den øverste Sovjet

Da nogle republikker inden for Rusland viste tendens til at ville revoltet mod centralregeringen i Moskva – ud fra Jeltsins tidligere afgivne opfordring til delrepublikkerne om at sluge så meget selvstændighed som muligt – kom han dem i møde. Han sluttede

specialkontrakter med de økonomisk tunge blandt dem, og de faldt til ro. Undtagen en fattig og ubetydelig republik – Tjetjenien i det nordlige Kaukasus.

Tjetjenien og dets befolkning havde i over 200 år nægtet at være en del af Rusland. Republikkens indbyggere, tjetjenerne, var blevet gjort til parier i såvel det imperiale Rusland som i dets efterfølgerstat Sovjetunionen. Stalin beskyldte dem uretmæssigt og en bloc for landsforræderi og deporterede 1944 hele befolkningen – sammen med andre kaukasiske nationaliteter – til Centralasien. I 1957 fik de lov til at vende tilbage – mange for blot at opdage, at andre havde bosat sig på deres territorium. Med de nye vinde omkring 1990 så tjetjenerne en mulighed for endelig at blive anerkendt og få en aftale med centralregeringen. Men nej, tjetjenerne oplevede tværtimod, at præsidenten slet ikke ville mødes med deres repræsentanter. Konsekvent blev de – igen en bloc – beskyldt for at være banditter og kriminelle. Et møde i Kreml, et håndtryk fra Ruslands præsident og en særaftale kunne endelig have givet tjetjenerne accept og anerkendelse. Og verden kunne måske have været en modbydelig, blodig og forrående krig mindre. Jeltsin havde nøglen til en løsning, men han ønskede ikke at bruge den.

Sommeren 1993 trak det op til en afgørende konflikt mellem parlament og præsident. Stridspunktet var, hvordan det nye Ruslands forfatning skulle udformes. Den gældende forfatning stammede i sin kerne fra 1977 – rimeligt nok, at den derfor trængte til fornyelse, ikke mindst på baggrund af Sovjetunionens opløsning i 1991 og Jeltsins opgør med sovjetkommunismen. Det siddende parlament, Den øverste Sovjet, var blevet valgt i 1989, det vil sige i sovjettiden, men det havde faktisk i løbet af 1991 godkendt det økonomiske reformprogram, populært kaldet chokterapien. Sommeren 1993 handlede det imidlertid om en ny forfatning. Det afgørende problem var, om det nye Rusland skulle være præsidentstyret eller parlamentsstyret. Om præsidentens magt skulle være reel som i Frankrig eller formel som i Tyskland – for at sige det lidt forenklet. Ikke overraskende gik Jeltsin ind for Frankrigsmodellen, mens parlamentet gik ind for Tysklandsmodellen.

Den 14. september 1993 tabte Jeltsin tålmodigheden og begik veritabelt statskup. Ved dekret opløste han parlamentet og tillagde sig selv ekstraordinære beføjelser, blandt andet retten til at regere ved hjælp af dekreter. Desuden varslede han et snarligt udkast til ny forfatning og efterfølgende folkeafstemning om den samt valg til et nyt parlament efter denne forfatning. Begge valg blev udskrevet til den 10. december 1993. Store dele af det siddende

parlament nægtede at rette sig efter 14. september-dekretet. De barrikaderede sig i Det hvide Hus, som parlamentsbygningen populært kaldtes. Tre ugers intens nervekrig fulgte – indtil Jeltsin den 4. oktober beordrede de opstillede kampvogne til at bombardere parlamentet for på den måde at ryge de barrikaderede medlemmer ud. Forsvarsministeren og den øverste hærledelse valgte at følge præsidentens ordre om at åbne ild. Kuppet lykkedes, og de ulydige parlamentarikere blev fængslet. Helt symbolsk blev der omkring den sønderbombede parlamentsbygning opført en solid betonmur. Ruslands spæde og primitive tilløb til en parlamentarisk udvikling blev i bogstaveligste forstand kapslet ind.

De fleste kommentatorer i såvel Rusland som Vesten konstaterede med en vis tilfredshed, at banen nu var ryddet for den endelige indførelse af demokrati. Statskuppet kunne retfærdiggøres under henvisning til, at det var det ultimative opgør med kommunismen. De færreste gjorde stilfærdigt opmærksom på det betænkelige i at indføre demokrati med udemokratiske midler som bombing af parlamentet. Indrømmes skal det, at den politiske proces, der foregik i dette parlament, ikke udmærkede sig ved en særlig høj parlamentarisk kultur eller villighed til at finde kompromisser. Men det var en politisk proces, der udfoldede sig – hvor primitiv den end måtte forekomme. Og for første gang i Ruslands historie oplevede vi en folkevalgt og lovgivende forsamling sætte sig op mod den udøvende magt – det vil sige mod præsidenten og hans bureaukrati. Desuden står det fast, at denne lovgivende forsamling den 12. juni 1990 havde valgt Jeltsin som sin formand. Endvidere havde den på Jeltsins forslag vedtaget de forfatningsændringer, der muliggjorde, at han året efter af befolkningen blev valgt til præsident. Og endelig står det fast, at parlamentet i oktober 1991 med overvældende flertal vedtog det økonomiske reformprogram, som under regeringschefen Jegor Gajdars ledelse blev sat i værk den 2. januar 1992.

«Alt det har vi haft før,» var forfatteren og litteraturforskeren Andrej Sinjavskijs (1925–97) bitre kommentar til de blodige oktoberdage i 1993. Og han fortsatte: «Folket har det parlament, som det fortjener. Der findes demokratier uden præsidenter, men der findes intet demokrati uden parlament.» Og hvem er da denne Sinjavskij? I september 1965 sad han sammen med kollegaen Jurij Daniel på anklagebænken for under pseudonymet Abram Terts i Vesten at have publiceret bidende og surrealistiske satirer over det sovjetiske samfund. For denne antisovjetiske virksomhed blev Sinjavskij idømt syv års fængsel. I 1993, hvor han sad som professor ved Sorbonne, svarede han de intellektuelle venner hjemme

i Rusland, der forsøgte at berolige ham med, at det hele bare var midlertidigt – at oppositionen blot skulle undertrykkes, og så ville demokratiet kunne begynde: «Så vidt jeg husker, lukkede også Lenin aviserne midlertidigt, men der er intet så varigt som provisoriske konstruktioner.»

Den internationale verden accepterede dog som nævnt stort set Jeltsins angreb på parlamentet og roste endog den beslutsomhed, han havde udvist. Militæret havde talt på knapperne og valgte at følge præsidenten. Aktionen blev af Jeltsin tolket som et forsøg på at undgå borgerkrig og som et opgør med den kommunistiske og sovjetiske fortid. Omverdenen accepterede denne tolkning. Begge parter valgte altså at se kuppet som et opgør mellem en ond fortid og en god nutid – et synspunkt, de mente retfærdiggjorde de anvendte metoder. Det er et synspunkt, som kun historien endeligt kan dømme om. Men demokratisk kan Jeltsins handlemåde næppe kaldes – al den stund, han faktisk tidligere forholdsvis smertefrit havde samarbejdet med dette «onde» parlament.

Det første presidentvalg

I juni 1996 skulle der efter den nye forfatning være presidentvalg. Jeltsins opinionstal var i bund. I marts måned, det vil sige tre måneder før valget, viste de, at kommunistlederen Gennadij Sjiganov ville få dobbelt så mange stemmer som Jeltsin. Krigen i Tjetjenien havde nu raset i halvandet år, og såvel den internationale som den hjemlige modstand mod den var voksende. Præsidenten viste desuden alle tegn på dårligt helbred. Meget tyder på, at Jeltsin var under stærkt pres fra den absolutte inderkreds i magtapparatet for at annullere valget og derefter at udnytte forfatningens nødretsparagraffer, der gav præsidenten ekstraordinære beføjelser, blandt andet retten til at regere ved hjælp af dekreter. «Han havde rod i partieliten, og det naturlige havde været at handle inden for rammerne af den kultur. Men hver gang, Jeltsin skulle vælge mellem frihed og ufrihed, lykkedes det ham på forunderlig vis at vælge til fordel for friheden.» Sådan kommenterede den Moskva-baserede radio Ekhos chefredaktør dagen efter Jeltsins død begivenhedsforløbet i 1996. Præsidentens reaktion på opfordringen til at bruge nødretsparagraffen var: «Lad os gennemføre valget. Hvis jeg taber, så er det folkets beslutning.»

I valgkampens sidste fase greb Jeltsin den mulighed, der kunne sikre sejren. Han blåstemplede de stenrige oligarker, der groft havde profiteret på privatiseringen af statens ejendom, ved at gå i forbund

med dem. Til gengæld finansierede de hans valgkampagne – uskøn blev den, men ført med amerikansk målrettethed og effektivitet. Valgsejren over Sjuganov var en realitet. Og en genvalgt, men skrantende præsident trak sig tilbage – bort fra offentlighedens søgelys. Livet i Rusland gik sin skæve gang – uden dirigent. «Han arbejder med dokumenter,» var det officielle lakoniske svar, når der blev spurgt til, hvad præsidenten lavede.

Først i februar 1997 vendte Jeltsin tilbage efter en kompliceret femdobbel by-pass operation. I princippet havde han kun under selve operationen formelt opgivet at passe embedet – uagtet han i et halvt års tid havde været borte fra offentligheden. Men nu vendte han tilbage med brask og bram for at dokumentere sit genvundne helbred. Når en russisk godsejer vendte tilbage efter en lang rejse, startede han med at give sine undergivne bønder og tjenestefolk en ordentlig overhaling – bare for at minde dem om, at han nu var kommet hjem og hvem, der var herre. Sådan lyder et russisk mundheld – og det er givet, at Jeltsin kendte det. Kort efter sin tilbagekomst rettede han bebrejdelser mod regeringen for dens embedsførelse, og i det årlige budskab til nationen i marts måned blev kritikken uddybet og rettet mod alt og alle. «Den udøvende magt har vist sig ude af stand til at arbejde uden præsidentens skældud. Det er magten, der skal styre landet og ikke omstændighederne. Det er på tide at indføre orden. Først og fremmest i magten. Og jeg skal nok indføre den.»

Stilfærdigt kunne man måske tilføje, at livet i Rusland i præsidentens fravær såmænd havde fortsat sin skæve gang – på samme måde, som livet i Sovjetunionen var gået videre på trods af en Bresjnevs mangel på åndeligt nærvær i regeringsprocessen eller på trods af en Andropovs alvorlige sygdom og en Tjernenkos åbenlyse senilitet. Rusland havde under Jeltsins sygefravær blot endnu en gang vist, at det i sit apparat, nomenklatur eller bureaukrati rummer noget, som man efter temperament kan kalde landets tilsyneladende iboende stabilitet eller træghed.

Jeltsins udfald mod den udøvende magt rejste imidlertid et principielt problem. Det handlede grundlæggende om 1993-forfatningen. En forfatning, der på den ene side gør præsidenten ansvarlig for det politiske system og dets funktionsduelighed, og på den anden side gør ham til en del af samme system. Ret beset kritiserede præsidenten gennem sit angreb også sig selv, men konteksten viste tydeligt, at det ikke var selvkritik, han udøvede. Der er næppe tvivl om, at Jeltsin i mange af sine handlinger viste, at han – som direkte af folket valgt – følte sig hævet over forfatningen.

Augustkrakket 1998

De politiske storme kom tidligt til Moskva i 1998. Deres sæson havde i det nye Rusland ellers normalt været efteråret. Men allerede i august 1998 sendte stormen en betydelig del af befolkningen ud i køerne foran banker og pengeautomater. Valuta-, obligations- og aktiekurserne var af et vanvittigt spekulationsboom blevet sendt ud i et frit fald. Den 17. august gav regeringen op og erklærede betalingsstandsning – landet var kort sagt gået fallit. Mange af de russere, der stod i kø foran bankerne, erfarede imidlertid, at de samme banker, der havde været en del af spekulationsvanviddet, nu hyttede deres eget skind ved enten at holde lukket eller melde udsolgt i rubler og dollars. Denne gruppe russere oplevede ved den lejlighed en af kapitalismens negative sider – økonomisk opgang pludselig afløst af nedtur.

Langt den største del af befolkningen stod imidlertid ikke i kø. Den var mere optaget af, hvordan kartoffelhøsten ville blive. Det var den af to grunde: For det første, fordi vinteren nærmede sig, og for det andet, fordi de ingen penge havde i banken. Hvis de havde nogen penge overhovedet, var de for længst omsat i «de grønne», det vil sige i dollars, og anbragt i madrasser eller andre gemmesteder. Så var de også fri for at følge med i dette nymodens pjat som rente- og kursudvikling, som tilsyneladende blot førte til ruin. På den måde var russerne efter 17. august-krakket splittet op på en meget lille kreds af kursdyrkere og en tilsvarende stor flok kartoffelavlere. Men i den store sammenhæng blev krakket til fordel for den hjemlige økonomi. Det lugede ud blandt de usunde og spekulationsprægede brancher – hvad enten de var kontrolleret af udenlandske eller hjemlige interesser. I læ af august-krakket fik den russiske industri mulighed for at konsolidere sig og sammen med de gunstige energipriser på eksportmarkedet lægge grunden til den økonomiske fremgang, der har præget Ruslands økonomi frem til i dag.

Forholdet til omverdenen – og optakten til regime-skifte

På det udenrigspolitiske område forfulgte Jeltsin indtil midten af 1990'erne de samme mål, som Gorbatsjov havde gjort – størst mulig offentlighed og international afspænding. Rusland blev optaget i Europarådets pæne selskab, tillidsskabende aftaler med NATO, der blandt andet indebar inspektion af hinandens manøvrer, samt økonomiske aftaler med EU blev indgået. Men i det sidste femår

op mod årtusindskiftet viste der sig storpolitiske småskyer, der truede med at udvikle sig til regulære uvejrsskyer. Der var NATO og EUs udvidelsesplaner mod øst, der truede med at gøre indhug – også i kredsen af postsovjetiske, men nu suveræne lande. Der var endvidere den voksende vestlige kritik af krigsførelsen og den tilsyneladende fastlåste situation i Tjetjenien. Der var konfrontationen mellem NATO og Rusland vedrørende Serbien og Kosovo, og der var endelig fra vestlig side en voksende usikkerhed over for tiden efter Jeltsin.

I sine sidste år som præsident viste Jeltsin tydelige tegn på alderdomssvækkelse. På en pressekonference i forbindelse med præsident Clintons besøg i Moskva i 1997 stammede han sig igen med floskler og meningsløsheder. Og der var flere signaler om præsidentens svigtende helbred og dømmekraft. Midt under sin ferie samme år besluttede han at ville besøge Novgorod. Ved den lejlighed viste han flere gange, at han ikke forstod de stillede spørgsmål og derfor heller ikke kunne svare på dem. Tilsyneladende befandt han sig i en helt anden verden. I det ene øjeblik erklærede han, at det ikke hastede med at vende tilbage til Kreml, og i det næste kunne det ikke gå hurtigt nok med at vende tilbage fra ferien. Fordi, som han sagde: «Alle spørger: Hvor er Boris? Snart er Washington i telefonen, og snart er det Japan.» En begyndende senilitet var en nærliggende konklusion på denne adfærd.

Det store spørgsmål blandt iagttagere i det gamle årtusinds sidste år var, hvordan Rusland ville klare overgangen til en ny præsident. Blandt de andre postsovjetiske stater havde Ukraine foreløbig klaret det smertefrit. Ville Rusland også kunne gøre det? Forfatningen åbnede kun mulighed for et genvalg – altså skulle der være nyvalg til præsidentembedet i 2000. Men igen overraskede Jeltsin – hans sans for timing skulle atter en gang vise sig intakt. Den sidste dag i årtusindet præsenterede han sit valg af efterfølger – den ukendte efterretningsofficer Vladimir Putin.

Putin og Jeltsin-arven

Putin kom fra posten som chef for sikkerhedstjenesten, og der er næppe tvivl om, at når valget faldt på netop ham – først som statsminister og dernæst som præsident – var det, fordi han ansås for den bedst egnede til at få bugt med den oprørske tjetjenske republik. I sine otte år ved magten viste Putin imidlertid også andre talenter. Befolkningen har oplevet en overvældende stor velstandsfremgang, der var finansieret af ikke blot de høje internationale energipriser,

men også af en reel økonomisk fremgang i samfundet. Endvidere var Putins forsøgsvisse opgør med Jeltsin-tidens oligarker, og hans succes med at skabe en relativ ro og orden i gaderne, væsentlige brikker i hans succes. Ligeledes hans – mestendels verbale – forsøg på at genrejse Ruslands storhed og betydning på den internationale arena. Drømmen om at genvinde det tabte imperium og den tabte stormagtsstatus er i dag ikke blot noget, der udtrykkes af en fusentast som Sjirinovskij. Det er en integreret del af så godt som alle politiske partiers programmer. Inklusive magtens parti – det vil sige det af Putin skabte og understøttede Forenet Rusland (*Jedinaja Rossija*), der hersker over et rent flertal i Statsdumaen.

Af mindre betydning for den russiske befolkning, men derimod overordentlig væsentlig – i negativ retning – for os, er Putins nostalgiske bemærkninger om sovjettiden, hans indskrænkning af frihedsrettighederne og hans konsolidering af den politiske magt i et enormt præsidentielt administrationsapparat, der på mange måder fremstår som en parallel til statsapparatet. Med rette er der i den forbindelse blevet peget på ligheden med sovjettidens partiapparat hvad gælder statsadministrationen. Parlamentsvalgene har givet de præsidentvenlige og præsidentstyrede partier et komfortabelt flertal, der har gjort de lovgivende forsamlinger mere til gummistemppler, der godkender præsidentens forslag, end til kritiske og selvstændige instanser i forhold til statsoverhovedet. Som nævnt indledningsvis, har Putin også taget til orde for «suverænt demokrati». Meningen med dette er næppe til at tage fejl af: Der skal ikke komme nogen udefra – det være sig EU eller USA – og trække et eller andet designerdemokrati ned over hovedet på russerne. Det kan lade sig gøre i Georgien eller i Estland, men det lader sig ikke gøre med Rusland. Her skal demokratiet udvikles af det folk, som det skal tjene. Et selvbestaltet og såkaldt «civiliseret og demokratisk internationalt samfund» skal ikke bestemme, hvad Rusland forstår ved civilisation og demokrati.

I realiteten er der i denne holdning tale om et frontalt opgør med ideen om en globaliseret og internationaliseret verden, styret af et i princippet ens sæt af værdier, som har præget USA og store dele af den europæiske offentlighed siden Murens fald i 1989. Set i det lys er der ingen tvivl om, hvordan dommen over Jeltsins ti år ved magten vil lyde. Det er en periode, hvor mere eller mindre teoretiske og derfor urussiske modeller og konstruktioner blev afprøvet på en totalt uforberedt befolkning. Hvor Rusland i den store omverden var ydmyget og betragtet som et parialand – at sammenligne med sydamerikanske eller afrikanske lande. Hvor vestligt

dominerede organisationer som Den internationale Valutafond og Verdensbanken ønskede at spille første violin i indretningen af det postkommunistiske samfund. Hvor udenlandske ideer, varer og organisationer vältede ind over Ruslands pivåbne grænser, mens russisk industri og landbrug gispede efter vejret. Hvor agenter og spioner fra den vestlige verden under dække af velgørende og barmhjertige organisationer, NGO'er, alskens kirker og religiøse sekter samt andre ikke-statslige og derfor ukontrollable institutioner havde rig lejlighed til at etablere sig og udføre deres skændige handlinger. Det er ikke afgørende, om disse udsagn kan klare en sandhedstest – det afgørende er det billede, som den russiske offentlighed har dannet sig. I den brede russiske befolkning blev demokratibegrebet i 1990erne ensbetydende med ustabilitet, usikkerhed, kaotiske tilstande, en dramatisk forringet levestandard, lovløshed, lejemord og en mængde andre negativt ladede definitioner.

Men 1990erne er også en periode, hvor grundlaget til den tredjedel af befolkningen, som i dag kalder sig middelklasse, blev lagt. Rusland oplevede noget, som man kan kalde en «pengenes revolution», som er fortsat, og som ikke kan stoppes. Denne revolution har givet mange russere en konkret individuel frihed, som i øjeblikket vurderes højere end en abstrakt politisk frihed. Russerne kan i dag købe og sælge ejendom, de kan, såfremt de har råd, rejse rundt i verden og til alskens dyre feriesteder og der måle og blande sig med mennesker fra alverdens lande. De kan deltage i den globale forbrugsfest, køre i internationale bilmærker, rejse til internationale kongresser og messer – i det hele taget føle sig som borgere, der på lige vilkår kan nyde den individuelle frihed. Hele denne palet af friheder blev startet forsigtigt og famlende af Gorbatsjov i midten af 1980erne, fortsat under Jeltsin i 1990erne og foreløbig fastholdt af Putin og Medvedev. Først når denne individuelle frihed kommer i konflikt med indskrænkningerne i den politiske frihed, kan man forestille sig en bredere mobilisering, der indbefatter større samfundsgrupper end de sædvanlige miniput-grupper af små, men højtråbende intellektuelle kredse i Moskva og Skt. Petersborg, der ofte af vestlige medier fejlagtigt bliver opfattet som Ruslands sande stemme og samvittighed, men som ingen numerisk opbakning har i befolkningen.

Velkommen til Internett

Russland og NATO

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Forholdet mellom Russland og NATO er et av de viktigste sikkerhetspolitiske forhold i dagens Europa. Etter Sovjetunionens oppløsning i 1991 trodde mange at NATOs dager også var talte. NATOs viktigste *raison d'être* hadde vært trusselen Sovjetunionen utgjorde for USAs europeiske allierte. Når denne trusselen nå var blitt historie, var det ikke lenger grunnlag for et slikt tett sikkerhetspolitisk samarbeid. Men ikke bare overlevde NATO Sovjetunionens kollaps – alliansen har i løpet av det siste tiåret utvidet både sitt geografiske og sikkerhetspolitiske nedslagsfelt.

Russland har siden Sovjetunionens sammenbrudd hatt et turbulent forhold til NATO. I russisk debatt har NATO blitt fremstilt både som en trussel, levning etter den kalde krigen og et amerikansk instrument, men også som en samarbeidspartner og strategisk alliert i kampen mot terror – alt etter hvordan de politiske vindene har blåst i Moskva. Det var særlig NATOs utvidelse mot øst og *out of area*-operasjoner, som intervensjonen i Kosovo, som vakte motreaksjoner og harme i Moskva.

Denne utgaven av internettspalten skal handle om utviklingen av forholdet mellom Russland og NATO. Den begynner med en kort presentasjon av offisielle russiske og vestlige ressurser som er sentrale for forståelsen av dette forholdet. Deretter følger noen tips om hvordan man kan holde seg oppdatert om utviklingen av disse relasjonene mer i et dag til dag-perspektiv: hvordan finne relevant stoff i tilgjengelige elektroniske bibliotekskataloger og i viktige russiske aviser, tidsskrifter og nyhetsbyråer. Deretter vil vi presentere surveydata fra russiske opinionsmålinger om NATO, og til slutt ser vi litt nærmere på et spørsmål som har vært svært aktuelt i høst, debatten om ukrainsk NATO-medlemskap.

Offisiell informasjon om Russland og NATO

En oversikt over Russlands relasjoner med NATO finnes på serveren til det russiske utenriksministeriet på adressen

www.mid.ru/ns-dos.nsf/dosnato

NATOs offisielle informasjon om relasjonene til Russland er tilgjengelig på NATOs nettsted:

www.nato.int/issues/nato-russia/index.html

Dette nettstedet har informasjon på en rekke språk, herunder russisk:

www.nato.int/home-ru.htm

Siden 2002 har de bilaterale relasjonene mellom NATO og Russland blitt håndtert i NATO–Russland-rådet (NRC):

www.nato-russia-council.info/htm/EN/index.shtml

NATO–Russland-rådet (NRC) ble etablert på toppmøtet mellom Russland og NATO i Roma i 2002 og erstattet Det permanente felles råd (PJC) fra 1997. På toppmøtet staket man ut kursen for videre samarbeid mellom Russland og NATO med utgangspunkt i Russlands og president Putins signal om støtte til NATOs og USAs kamp mot internasjonal terror. Mer informasjon om dette historiske toppmøtet finner man på disse to adressene:

www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/0205-rome.htm

www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/rome-eng.pdf

NATO har åpnet et eget informasjonskontor i Moskva. Informasjon om kontorets virksomhet finner man på adressen

www.nato.int/nio/index.html

På russisk side samordnes relasjonene til NATO av Dmitrij Rogozin, tidligere politiker, leder av det nasjonalistiske

partiet Moderlandet og nå permanent representant til NATO. Mer informasjon om Rogozins bakgrunn og synspunkter kan man finne på

<http://lenta.ru/lib/14159797>

En oversikt over Rogozins viktigste artikler og uttalelser finner man på adressen

www.viperson.ru/wind.php?ID=1044

Analyser av forholdet mellom Russland og NATO

For å få en bedre forståelse av det bilaterale forholdet mellom Russland og NATO kan vi gå til nylig publiserte analyser. En oversikt over aktuell litteratur får man ved å søke på «Russia NATO» i tilgjengelige bakkataloger. Et godt sted å begynne er Amazon.com, selv om det her anbefales å foreta et mer avansert søk for å avgrense til nyere publikasjoner:

www.amazon.com/Advanced-Search-Books/b/ref=sv_b_0?ie=UTF8&node=241582011

For norske brukere er Bibsys et godt alternativ:

www.bibsys.no/wps/wcm/connect/BIBSYS+Nettsted

Den mest omfattende katalogen er å finne hos Library of Congress, tilgjengelig på adressen

<http://catalog.loc.gov/>

Også det russiske nasjonalbibliotek har en online-katalog over sine ressurser:

http://aleph.rsl.ru/F/?func=file&file_name=find-a

I tillegg har NATOs informasjonskontor i Moskva oversikt over russisk-språklig litteratur om NATO. Adressen for denne oversikten er www.nato.int/nio/docu/2008/Consolidated%20bibliography.pdf

En annen måte å skaffe seg oversikt over hva som er publisert på dette området, er å gå til referansene i nylig publiserte analyser av forholdet mellom Russland og NATO. Her vil vi spesielt anbefale Julianne Smiths *The Russia–NATO Relationship. Defining Moment or Déjà Vu* (2008): www.csis.org/media/isis/pubs/081110_smith_natorussia_web.pdf

og Hannes Adomeits artikkel *Innside or Outside? Russia's Policies towards NATO* (2007): www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=3570

I tillegg kan man følge debatten i russiske tidsskrifter og aviser. De viktigste av disse er *Russia in Global Affairs* (søk på nøkkelordet «NATO»): <http://eng.globalaffairs.ru/search.html?keyword=NATO>

Nezavisimaja gazeta (nøkkelordet «NATO»): www.ng.ru/tag/nato/

Nezavisimaja gazeta har også en «tagg» på «Rogozin»: www.ng.ru/tag/rogozin/

Hos *Rossijskaja gazeta* kan man søke på nøkkelordet «geopolitika» under temaet politikk: www.rg.ru/tema/politika/geo/index.html

«NATO» finner vi her under søkestrengen «Organisasjoner» og videre «Internasjonale organisasjoner»: www.rg.ru/org/international/nato/index.html

For «NATO-utvidelse» (*razsjirenije NATO*) og «Russland og NATO» hos *Rossijskaja gazeta*, se www.rg.ru/sujet/810.html og www.rg.ru/sujet/3393.html

Rossijskaja gazeta har også en engelskspråklig utgave, *Russia behind the Headlines*, som formidler offisielle russiske synspunkter til et engelskspråklig publikum. For en oversikt over dekningen av forholdet mellom Russland og NATO kan man for eksempel søke på «NATO» på *Russia behind the Headlines*' søkemotor: <http://rbth.ru/about.html>

En annen engelskspråklig russisk kilde er tv-kanalen *Russia Today*. På kanalens hjemmeside finnes en god oversikt over kanalens dekning av NATO-relaterte problemstillinger (søk på «NATO»): www.russiastoday.com/en

Det russiske nyhetsbyrået Regnum.ru har tilrettelagt informasjon om NATO og Russland på sine hjemmesider. Ved å gå til adressene under får man en rask oversikt over følgende temaer:

NATO: www.regnum.ru/look/cdc0d2ce/
Økt spenning i forholdet mellom Russland og NATO: www.regnum.ru/dossier/1491.html

Ukrainsk og georgisk medlemskap i NATO:

www.regnum.ru/dossier/662.html

Russiske holdninger til NATO

Det russiske publikum har sterke meninger om NATO. Et godt utgangspunkt for å finne ut mer om dette er SOFIST. Dette er en felles satsing av en rekke russiske meningsmålings- og forskningsinstitutter, og her kan man finne hundrevis av meningsmålinger:

<http://sofist.socpol.ru/>

Det er mange måter å finne den ønskede informasjonen her. Man kan gå til «Søk på nøkkelord» (*Poisk po kljutsjevym slovam*) og velge nøkkelord fra en lang liste, for eksempel «NATO». Søkefunksjonen finnes på

<http://sofist.socpol.ru/kluch.shtml?en=0>

Man kan også søke i teksten (*Poisk po tekstu*), skrive NATO (på russisk) og få oversikt over relevante spørsmålsformuleringer og ditto resultater. Denne funksjonen finnes på

<http://sofist.socpol.ru/deform.shtml?en=0>

I tillegg til den russiske versjonen finnes det også en engelskspråklig versjon med samme søkemuligheter. Dit kommer man ved å klikke på lenken «English» i den venstre margin eller ved å gå inn på følgende adresse:

<http://sofist.socpol.ru/index.shtml?en=1>

Hvis man i stedet ønsker å gå rett til meningsmålingsinstituttene, kan vi starte med VTsIOM:

www.wciom.ru

Det finnes to måter å komme frem til resultatene av VTsIOMs meningsmålinger om forholdet til NATO. Enten kan man klikke på overskriften «*Vnesjnaja politika. Dalnee zarubezje*» i venstre marg og deretter velge «NATO». Da får man oversikt over meningsmålingsresultater og publikasjoner viet dette temaet:

<http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/vneshnjaja-politika-dalnee-zarubezhe/nato.html>

Alternativt kan man også velge lenken «*Razsjirenyj poisk*» og under «*Rubrika*» velge «*Vnesjnaja politika: Dalnee zarubezje: NATO*». Etter å ha klikket på «*Poisk*» får man en omvendt kronologisk oversikt over relevante publikasjoner:

http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/poisk.html?no_cache=1

Et annet viktig russisk meningsmålingsinstitutt er Levada-senteret. Oversikt over meningsmålinger gjennomført av dette instituttet finnes på denne adressen:

www.levada.ru

Den beste måten å undersøke hvordan russiske holdninger til NATO har endret seg gjennom de siste årene, er kanskje ved å laste ned den siste engelske utgaven av Levada-senterets årlige survey. Gå til hjemmesiden og klikk på lenken

«English version is also available».

Dokumentet kan leses online eller lagres på disk til senere bruk. For å finne ut for eksempel hvordan respondentene forholdt seg til NATO i 2007, velger man «Find» på pdf-menyen, skriver «NATO» og trykker på «Open Full Reader Search». På denne måten får man en rask oversikt over NATO-relaterte undersøkelser gjennomført i 2007.

Det tredje viktige meningsmålingsinstituttet er Fondet for offentlig mening (Fond obsjtsjestvennogo mnenija, FOM). Hjemmesiden har adressen www.fom.ru/

Den enkleste måten å skaffe seg oversikt over FOMs studier på er å skrive NATO (på russisk) i søkefeltet og klikke på «Najti»-knappen. Søkeresultatene kan enten ordnes kronologisk (med de nyeste på toppen) eller etter relevans. For å gå videre til enkelte studier klikker man på den respektive lenken.

Man kan også finne den samme informasjonen ved å benytte den tematiske oversikten over undersøkelser (*Tematitsjeskij katalog*). Gå først til «Internasjonale relasjoner» (*Mezjdunarodnyje otnosjenija*), deretter til «Blokker og internasjonale organisasjoner» (*Bloki i mezjdunarodnyje organizatsii*) og klikk på «NATO». Da får man oversikt over alle undersøkelser der blant annet holdninger til NATO er kartlagt. Direkte lenke til denne siden finnes på følgende adresse:

http://bd.fom.ru/cat/inter_pol/block_intorg/NATO

NATO og Ukraina

Til slutt skal vi se litt på den aktuelle problemstillingen om forholdet mellom Ukraina og NATO og muligheten for ukrainsk NATO-medlemskap. Fra NATOs side finnes en oversikt over forholdet til Ukraina på

www.nato.int/issues/nato-ukraine/index.html

En ukrainskspråklig versjon er å finne på

www.nato.int/issues/nato-ukraine/index-ukr.html

Samme side finnes i tillegg på russisk:

www.nato.int/issues/nato-ukraine/index-ru.html

NATOs informasjonssenter i Ukraina har følgende adresse:

www.nato.int/docu/other/ukr/ukraine.htm

En av de beste kildene for informasjon om ukrainske holdninger og politikk overfor NATO finner man på nettstedet til Razumkov-senteret i Kiev:

www.uceps.org

Razumkov-senteret utgir blant annet det engelskspråklige tidsskriftet *National Security and Defence*, som finnes nedlastbart i fulltekst på adressen

www.uceps.org/journal.php

Enkelte utgaver av tidsskriftet er mer spesifikt viet Ukrainas relasjoner med NATO. Blant annet finnes det en omfattende gjennomgang av januarnummeret i 2008 (nr 1/08):

*[www.uceps.org/files/category_journal/
NSD95_eng.pdf](http://www.uceps.org/files/category_journal/NSD95_eng.pdf)*

Også en utgave fra høsten 2006 (nr 9/06) inneholder mange analyser av relasjonene mellom Ukraina og NATO. Denne finnes på *[www.uceps.org/files/category_journal/
NSD81_eng.pdf](http://www.uceps.org/files/category_journal/NSD81_eng.pdf)*

Nummer 5/06 er derimot i sin helhet viet forholdet mellom Ukraina og Russland og hvordan NATOs utvidelsesplaner mot øst eventuelt kan skade disse relasjonene. Dette nummeret finnes på adressen *[www.uceps.org/files/category_journal/
NSD77_eng.pdf](http://www.uceps.org/files/category_journal/NSD77_eng.pdf)*

Bokomtaler

Kampen om den Kolde Krig. Festskrift til Bent Jensen

Lars Hedegaard (red.)

København: Gyldendal 2008

400 s., ISBN 9788702070569

Recenserad av **Klas-Göran Karlsson** [professor i historia vid Lunds universitet]

I samband med sin sjuttioårsdag 2008 förärades professor Bent Jensen en festskrift. Den har han förtjänat. I många år, alltsedan han 1979 publicerade sin doktorsavhandling om den danska politiken gentemot Ryssland och Sovjetunionen 1917–24, har han varit en framträdande representant för den nordiska sovjetforskningen. Redan då lade han i sitt förord fast en vetenskaplig kurs som han sedan dess följt med stor övertygelse och konsekvens. Nyckelbegreppet är «intet kompromis», vilket enligt Jensen skall förstås på följande sätt: «Spørgsmålet om sandhedens hensigtsmæssighed er irrelevant, ja blasfemisk for den fri og uafhængige forskning. Og forskeren kender kun forpligtelsen overfor sandheden for dennes egen skyld» (*Danmark og det russiske spørgsmål 1917–1924*, 1979: 12). I festskriftens biografiska inledningskapitel heter det i samma andemening att Jensen aldrig har bidragit till att «hyggeliggøre» historien (s. 27).

I Danmark förskaffade fasthållandet vid denna kompromisslöshet Jensen många fiender. Mer konkret har han gång efter annan anklagats för att i sin analys bortse från den goda kommunismen, den som tillhör idealvärlden och inte historien. Med *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* (1984), en frän uppgörelse med den danska vänsterns hållning till kommunismen och sovjetsamhället, i Jensens väldokumenterade tolkning präglad av allt från aningslöshet till rent medlöperi, blev han lovligt byte i en samhällsdebatt där få intellektuella stod på Jensens sida. Det riktiga erkännandet har

inte kommit honom till del förrän med storverket *Gulag og glemsel* (2002), en både empiriskt välgrundad och moraliskt laddad analys av den sovjetiska tragedin och «Vestens hukommelsestab». Boken, grundad i en totalitarismteoretisk föreställning om att terrorn kom uppifrån, från Lenin och Stalin och de institutioner de för ändamålet skapade, kan ses som krönet på Jensens forskargärning, även om den har följts av nya verk. I en positiv recension i (dansk) *Historisk Tidsskrift* jämför Kristian Gerner boken med *Kommunismens svarta bok* (*Historisk Tidsskrift* 104 (2): 523).

Festskrifter är en svår genre att recensera, eftersom innehållet ofta är både disparat och personligt. Jensens festskrift skiljer sig inte från mängden, trots att redaktören gjort en ansträngning att indela kapitlen i olika tematiska avdelningar. Ofrånkomligt är boken skriven av festföremålets beundrare och anhängare. I vissa stycken är den närmast hagiografisk i sin strävan att skapa och förstärka en berättelse om Bent Jensen som den lidande sanningssökaren i en värld av konspirationer och andra onda anslag. En av skribenterna kallar denna berättelse om «hvordan historieprofessor, folkeoplyser og debattør Bent Jensen er blevet behandlet og modtaget af intelligentsiaen og det såkaldte kulturliv i Danmark de seneste 25 år» för en absurd teater (s. 141).

Med all respekt för Jensens sanningslidelse hade det för läsaren varit intressant att få mindre av bekräftelse på berättelsens korrekthet, och mer av reflexion om varför hans lidelse och åsikter kunde väcka sådant intellektuellt avståndstagande. Varför uppstod denna absurda teater när så många välutbildade människor under så lång tid hade så uppenbara svårigheter att förvandla informationer till kunskap om sovjetsamhället? Är huvudförklaringen intentionell eller funktionell? Det är förstås frågor som har räckvidd långt utöver Danmarks gränser. I en av bokens bästa texter vidgas analysramen på ett fruktbart sätt till att omfatta 1930- och 1940-talets amerikanska Stalinfascination. Till skillnad från i Danmark slog den positiva sovjetbilden i USA inte i första hand rot bland «kulturpersonligheter som mest levde i opposition till det bestående samhället» (s. 299), utan i regeringskretsarna kring president Franklin D. Roosevelt. Det betydde att den prosovjetiska hållningen i USA i hög grad var beroende av den sittande politiska makten, och av mandatperioder. När Harry S. Truman trädde in på den politiska arenan, först 1944 som Roosevelts vicepresident, förvandlades snabbt Sovjetunionen från vän till fiende, från krigsallierad till kallakrigsmotståndare.

Till festskriften mest läsvärda delar hör ett antal kapitel som inte i första hand tar avstamp i den danska debatten om vänsterns skuld,

utan i den sovjetiska historiska verkligheten. Det vetenskapligt allra tyngsta bidraget är Kirsten Algreen-Ussings och Kurt Jacobsens semiotiskt orienterade studie av konstnären Isaak Brodskijs välkända målning från 1930 av en ensam och eftertänksam Lenin som sitter och skriver i sin lägenhet i Smolnyj. I en tom fätölj och en efterlämnad tidning, som ger bilden en påtagligt obalanserad komposition, läser författarna in den frånvarande Trotskij, som trots den närvarande Lenin blir till målningens egentlige huvudperson, och en kritik mot den diktatoriske Stalin. Det antyds att vad Lenin egentligen skriver är hans så kallade testamente, i vilket han ju varnade för den alltmer självrådige Stalin, och samtidigt pekade ut Trotskij som den mest dugliga personen i kommunistpartiets ledning. I en reell tresitssoffa i bakgrunden placeras de osynliga Bucharin, Kamenev och Zinovjev, medan en lika osynlig Stalin får hålla tillgodo med en befintlig pinnstol av trä i målningens absoluta utkant. Utifrån denna tolkning framstår det som en verklig historiens ironi att Brodskij blir en officiellt uppburen konstnär och direktör för Konstakademien under 1930-talet.

Michael Katznelson skriver på ett intresseväckande sätt om hur barnen till de kulaker som mördades eller tvångsdeporterades i samband med avkulakiseringen under åren kring 1930 klarade av sina livsprojekt efter barndomens trauman. Med hjälp av bland annat intervjuer kan han visa att dessa kulakbarn ofta kunde leva upp till det krassa råd som gavs dem när de bryskt miste kontakten med sina föräldrar: «Ingen har användning för dina tårar.» Katznelson drar slutsatsen att den sovjetiska avkulakiseringspolitiken i detta avseende var framgångsrik, eftersom de flesta individer som han talat med hade undertryckt sina minnen, förkastat den gamla familjetraditionen och gjort framgångsrika karriärer i Röda armén eller i den civila sovjetapparaten. Först med glasnostpolitiken tilläts tårarna och lidandet komma upp till ytan.

Camilla Schultz låter i sin text den sovjetiska hungersnöden under åren 1932–33 speglas genom danska diplomaters ögon och rapportering till Köpenhamn. Hon kan visa att byten på diplomatposterna fick omedelbara konsekvenser för hur hungersnöden framställdes och förklarades. En okunnig och från landsbygdens hungerverklighet effektivt distanserad diplomat kunde från våren 1931 föra danska beslutsfattare bakom ljust genom att i huvudsak vidarebefordra de sovjetiska myndigheternas egna verklighetsbeskrivningar och undvika att rapportera om de politiska dekret från Kreml som ytterligare kom att försvåra den ukrainska och nordkaukasiska landsbygdsbefolkningens redan utsatta situation. Att

hungersnöden skulle ha med kollektiviseringen av jordbruket att göra och vara medvetet framprovocerad eller åtminstone utnyttjad av sovjetmakten för «högre» syften, var ingen tolkning som danska diplomater förmedlade hem. De informationer som offentliggjordes från hungerområdena rörde brottsligheten i lokalsamhällena, slöseri och sabotage. När sovjetmakten apostroferades, var det som den övermakt som – rättmätigt – bestraffade dessa brott.

Schultz konstaterar att hungersnöden var ämnet på allas läppar i den sovjetiska huvudstaden, och att den ansvarige danske diplomaten knappast kunde ha varit omedveten om utvecklingen i svältområdena. Han förteg uppenbart hungersnöden av andra skäl. Som flertalet kapitel i denna bok handlar sålunda även hennes bidrag om danskt förtigande av den historiska sanningen. Eftersom hon nöjer sig med att granska hur en numera väl utforskad och kronologiskt väl avgränsad historisk verklighet återspeglas i ett specifikt källmaterial, den diplomatiska rapporteringen, blir hennes analys emellertid mer talande och effektiv än flertalet övriga. En analys av ett sovjetsamhälle präglad av svepande ideologiska utsagor och konspirationsteorier bör inte grundas på samma metodologi.

Kalla kriget

Björn Kumm

Lund: Historiska media 2006

368 s., ISBN 9789188930934

Recenserad av **Anders Blomqvist** [doktorand i historia, Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola]

Författaren och journalisten Björn Kumm kom 2006 ut med en omarbetad och utökad andra utgåva av boken *Kalla kriget* (första upplagan 1999). Boken behandlar de avgörande politiska händelserna under det kalla kriget från slutet av andra världskriget fram till upplösningen av Sovjetunionen 1991. Framställningen väver samman det storpolitiska spelet med ett aktörsperspektiv, som även inkluderar svenska kopplingar och händelser. Boken har en populärhistorisk ansats där hotet om ett tredje världskrig står i fokus. Kumm utgår ifrån andrahandskällor och litteratur och verkar inte ha bedrivit någon egen forskning inom området. Den övergripande frågan är vilka förklaringar som författaren ger till det kalla krigets uppkomst och avveckling.

Boken inleds med en kronologi över kalla kriget och efterföljs av många och korta kapitel över de viktigaste händelserna. Kapitlen är fokuserade på de politiska aktörerna och det storpolitiska spelet. Kumm använder sig av många citat och hämtar gärna beskrivningar från svenska samtida röster eller betraktare, vilket gör att boken har ett tydligt svenskt perspektiv på kalla kriget. Tydligaste exemplet på det är att frågan om svensk neutralitet behandlas som en explicit fråga. Även om svensk utrikespolitik behandlas tar dock Kumm inte upp kopplingarna till den svenska inrikespolitiken med IB-affären, kommunistregistreringen eller vänsterrörelserna.

Kalla kriget är en klassisk politisk historia fylld med aktörer i form av politiska ledare och deras handlingsutrymme. Kumm radat upp olika argument och händelser, men undviker oftast att ge definitiva slutsatser eller sammanfattande analyser. Förklaringarna ligger oftast implicita i närliggande händelser medan långsiktiga processer i det stora hela ges en undanskymd plats. När det gäller hur kalla kriget uppstod får läsaren själv dra sin slutsats utifrån det material som författaren lägger fram. Kumm pekar bland annat på Stalins order om att öststaterna inte fick ta emot ekonomiskt bistånd via Marshallhjälpen från USA som en central händelse. Även Churchills tal 1946 om järnridån och hur Central- och Östeuropas stater hade blivit underkastade sovjetiskt inflytande är något som författaren lyfter fram. Fördelen med det här framställningssättet är att läsaren får en mera komplex empiri att utgå ifrån, nackdelen är dock att författarens linje inte alltid blir lika tydlig då skeendena inte sammanfattas analytiskt.

En central fråga i det här sammanhanget är hur kommunisterna kunde ta makten i de olika öststaterna och hur Sovjetunionen kunde kontrollera dessa processer. Här fokuserar författaren på det tjeckoslovakiska fallet, som han benämner som den «bakvända kuppen i Prag». De övriga länderna behandlas summariskt. Kumm berör dock inte avgörande aspekter som hur kommunisterna alltid försökte få posten som inrikesminister och därmed kontrollen över säkerhetspolisen. Genom samarbete med Röda Armén och Moskva, utpressning och stöd från säkerhetspolisen kunde kommunisterna steg för steg göra sig av med oppositionen. Valen blev alltmera styrda och uppgjorda. Även erfarenheterna från mellankrigstiden spelade här en viktig roll: många av dem som gav sitt stöd åt vänstern hade förhoppningar om att den skulle undanröja de sociala och ekonomiska ojämlikheterna. Den här processen av maktövertagande förklaras inte riktigt, vilket jag anser vara en brist.

Ett annat exempel där författaren inte är tydlig är frågan om när

Raoul Wallenberg dog. Här presenterar Kumm en mängd alternativ utan att i slutändan sammanfatta vilken han själv tror är mest sannolik. På samma sätt beskrivs Ungernrevolten 1956 utifrån ett flertal intressanta och relevanta perspektiv. Ungarna själva anser att det hela bör betecknas som en revolution och inte revolt, som många utifrån anser. Skiljelinjen går på frågan om hur pass revolutionär och omdanande Imre Nagys andra regering egentligen var – den fick ju aldrig chansen att genomföra några fria val eftersom de sovjetiska trupperna gick in. De som menar att det var en revolt fokuserar mindre på folkligt stöd och mer på att omvälvningen som Nagy och hans regering planerade inte hade något stöd hos ledningen i Moskva.

Överlag innehåller framställningen lite av social och ekonomisk historia. Ibland skulle strukturella perspektiv kunna stödja analysen som till exempel när det gäller frågan om Östblockets upplösning, där det finns en mängd kortsiktiga och långsiktiga förklaringar som sammanfaller. Kumm beskriver och pekar i första hand på de kortsiktiga och tar upp Gorbatsjovs politik och dess betydelse. De långsiktiga ekonomiska problemen berörs, men Kumm pekar också på systemens enorma produktionskapacitet, vilket gör att bilden blir något splittrad. Enligt min mening blev emellertid till slut det kommunistiska systemets egna lögner ohållbara. Många olika försök hade gjorts för att höja tillväxten, men inget verkade fungera så länge maktmonopolet och planekonomin inte förändrades. Retoriken fortsatte fokusera på hur pass solidariskt och utvecklat det kommunistiska systemet var, men invånarna insåg att det var precis tvärtom. Länderna låg på en lägre ekonomisk nivå än länderna i väst, som både hade byggt upp sociala välfärdssystem och fått en högre genomsnittlig levnadsstandard.

Ett annat strukturellt problem var att försöket att ersätta de nationella identiteterna med en kommunistisk identitet misslyckades. Istället började några kommunistländer under 1980-talet använda nationalismen som en ideologisk maktresurs i ett försök att legitimera det kommunistiska systemet. Detta bidrog enligt min mening till systemets fall. Rumänien är ett exempel där Ceaușescus personlighetskult kopplad till nationalism drev landets största minoritet, ungrarna, att protestera mot regimen. Detta gjordes internationellt genom att Ungern fungerade som ombud, men även nationellt genom att den rumänska revolutionen 1989 inleddes med en protestaktion mot behandlingen av den ungerska prästen László Tóké (denne samlade inte bara ungrare utan även rumäner). Istället för att peka på sådana långverkande orsaker går författaren en säker väg och beskriver enbart själva händelseförloppet.

Sammanfattningsvis är boken utmärkt som en introduktion och

översikt till de viktigaste händelserna under det kalla kriget. Urvalet av händelser och beskrivningar är bra övervägt och ger en intressant bild, även om det kan bli lite för mycket faktaredogörelse ibland. Däremot saknar jag ett analytiskt djup i de avgörande händelserna och tydliga sammanfattningar av var författaren själv står.

Den store fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939–55

Niels Bo Poulsen

København: Høst & Søn 2007

440 s., ISBN 9788714298913

Recenserad av **Lennart Samuelson** [docent i ekonomisk historia vid Östekonomiska institutet på Handelshögskolan i Stockholm]

Niels Bo Poulsen har ett brett och spännande grepp när han skildrar krigshändelserna på östfronten under andra världskriget, särskilt i jämförelse med gängse militärhistoria. Han beskriver nämligen hur sovjetsamhället förändrades inför det förväntade storkriget, hur landet stod emot den nazityska invasionen och vilka konsekvenser för sovjetsystemet som det totala kriget på östfronten fick på längre sikt. Detta förklarar undertiteln kronologiska ramar 1939 till 1955. *Stora Fosterländska kriget* (*Velikaja otežestvennaja vojna*) lanserades i Sovjetunionen som begrepp först några år efter det nazityska anfallet i juni 1941, även om kriget från första början betecknades som Fosterländska kriget.

Kontrasten kunde knappast ha varit större mellan hur mycket som i Sovjetunionen och i Ryssland efter 1991 skrivits om Stora Fosterländska kriget 1941–45, å ena sidan, och den brist på elementär kunskap i Väst om vad som faktiskt utspelade sig under det tysk-ryska kriget, å andra sidan. Okunskapen har förstärkts av att historieskrivningen om Sovjetunionen, särskilt under det kalla kriget, var särdeles politiserad. Våra kunskaper begränsades av kommunistpartiets censur och bristen på tillgång till arkiv. Först på sommaren 2007 beslutade Rysslands nytilträdde försvarsminister att *samtliga* arkivhandlingar i Centrala Krigsarkivet (TsAMO) för tiden fram till 1945 må «avhemligas», i den mån de inte innehåller statshemligheter. Poulsen noterar på flera ställen i boken frågor som hittills inte belysts i den vetenskapliga litteraturen och pockar på grundforskning i arkiven.

Mycket förändrades i den egna ryska historieskrivningen om Stora Fosterländska kriget sedan censuren upphörde. Det blev efter glasnost möjligt att ta upp tidigare tabubelagda ämnen. Bland dessa fanns i första hand frågan om orsakerna till katastrofen 1941 då Sovjetunionens överlevnad som statsbildning hängde på en skör tråd. Likaså frågor om deserteringarnas omfattning och förekomsten av kollaborationism i de ockuperade delarna av Sovjetunionen.

Poulsens bok fyller emellertid ett stort tomrum i litteraturen på skandinaviska språk om andra världskriget. Han redogör föredömligt för själva krigshändelserna, från Röda arméns bristande beredskap 1941 genom de stora katastroferna 1941–42 till de framgångsrika strategiska offensiverna 1944 och slutstriderna 1945. Han lyfter fram betydelsen av de stora avgörande slagen 1943–45 på östfronten för hela världskrigets utgång. Partisankrigets karaktär och omfattning i de ockuperade områdena redovisas, liksom levnadsvillkoren för civilbefolkningen såväl i de ockuperade områdena som på den sovjetiska hemmafronten.

Huvuddelen av boken ägnas åt en beskrivning av hur samhället och olika grupper och klasser genomlevde krigsåren. Poulsen stöder sig på den rikhaltiga vetenskapliga litteraturen från Ryssland och Väst från de senaste åren. Därtill har han analyserat dokument ur främst före detta partiarkivet (idag RGASPI). Han inte bara beskriver hur statsledningen förändrades under krigsåren, utan ger många konkreta exempel på vilka personligheter som ledde armén och industrin. Det är värt att framhålla att vad gäller kvantifieringar – det må gälla produktion av krigsmateriel, antalet fångar i Gulag, förlustsiffror i strid, deserteringar, bestraffningar för kollaborationism eller annat – redovisar Poulsen noggrant forskningens senaste resultat (ibland med kompletterande noter om behovet av ytterligare undersökningar). På andra områden där särskilt ryska forskare de senaste 20 åren genomfört omfattande forskningsprojekt har Poulsen nöjt sig med att exemplifiera frågeställningarna. Som introduktion till stora ämnen må detta räcka. Det finns dock en risk med att alltför illustrativt framställa komplexa förhållanden. Läsaren lämnas i sticket om huruvida de anförda exemplen är representativa och återspeglar generella förhållanden.

I de flesta fall har Poulsen i sina fotnoter sorgfälligt redovisat dokumentens fullständiga beteckning eller proveniens, och därmed undvikit källkritiska fällor. Men i några sammanhang har han kolporterat mytbildningar eller förenklingar. Poulsen påstår exempelvis att Stalin den 19 augusti 1939 skulle förklarat för partiets politbyrå den förestående pakten med Nazityskland (s. 22). Han hänvisar

i not 13 (s. 392) endast till böcker av Albert Weeks och David Murphy. Dessa åberopar i sin tur en artikel av Tatjana Busjueva som refererar till det förmenta talet av Stalin som ett ryskspråkigt dokument i Ryska Statliga Krigsarkivet (RGVA). I själva verket är det sagda dokumentet i RGVA ett såkallat trofédokument från Paris, ett par sidor avfattade på franska språket (!) som nådde den franska underrättelsetjänsten någon gång under 1939. Busjueva har heller inte klargjort att det «återfunna talet av Stalin» faktiskt är ett franskspråkigt dokument med otaliga lingvistiska vändningar som skilde sig från kommunisternas språkbruk. Det rör sig med största säkerhet därför om ett fabricerat «dokument».

Poulsen beskriver civilbefolkningens lidande under den nazityska ockupationen, från massavrättningarna alltsedan juli 1941 av sovjetiska judar och politiska kommissarier fram till straffexpeditioner som innebar att hela byar i Ukraina och Vitryssland utplånades. Man lämnas dock ibland i sticket av författaren när frågor om nazityska respektive stalinistiska militära hänsyn till civilbefolkningen tas upp. Vid framryckningen mot Leningrad 1941 drev till exempel de tyska trupperna på några frontavsnitt hundratals kvinnor, åldringar och barn i täta led framför sig. De sovjetiska försvararna tvekade att bekämpa nazisternas framryckning med att beskjuta den «mänskliga skölden». Militärhistorikern Dmitrij Volkogonov var den som ur arkiven lyfte fram de telefonsamtal som 1941 utspans mellan högste överbefälhavaren Josef Stalin och general (sedermera marskalk) Georgij Zjukov. Hur skulle man kunna hålla sina försvarspositioner med sådana barbariska stridsmetoder från nazisternas sida? Poulsen återger ordagrant (s. 143) ett utdrag ur Stalins svar. «Den mänskliga skölden» fick offras, underströk Stalin, för att kunna försvara Leningrad. Volkogonov ansåg att detta var en exempellos grymhet. Som läsare frågar man sig dock onekligen vad Poulsen, liksom andra författare som utan egna förklaringar åberopar samma order av Stalin, skulle råda exempelvis officerare vid våra krigshögskolor att på ett annat och förmodat mer humant sätt lösa ett motsvarande taktiskt dilemma.

Poulsens *Den store fædrelandskrig* har lyft fram de många tvistämnen som alltjämt sysselsätter historikerna, inte minst vad gäller att förklara krigföringens brutalisering på östfronten. Hans framställning är resonerande och balanserad. Den ger en god uppfattning om skiljelinjer mellan ståndpunkter. Boken innehåller välbehövliga reservationer mot överdrifter och myter från propagandakriget på ömse håll under perioden före 1991. I andra frågor – ockupation och sovjetisering, kollaborationism och motståndsrörelser, Förintelsen,

etcetera – som på 2000-talet dominerar diskussionerna i Östeuropa, Baltikum, Ukraina och Ryssland om andra världskriget har boken likaledes tillfört mycket faktaunderlag.

Tankograd: Den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953

Lennart Samuelson

Stockholm: SNS Förlag 2007

368 s., ISBN 9789185355976

Omtalt af **Erik Kulavig** [lic.phil., centerleder, Center for koldkrigsstudier, Syddansk Universitet]

Den svenske historiker og Ruslandskyndige, Lennart Samuelson, er uden sammenligning den nordiske historiker, der har opholdt sig længst i centrale og lokale sovjetiske arkiver, der har med industri og især våbenproduktion at gøre, og som derfor ved mest om området. Det var derfor med stor interesse, at jeg tog fat på læsningen af hans seneste bog der præsenteres som et totalhistorisk værk om udviklingen af industribyen Tjeljabinsk i Uralbjergene 1917–53. Hovedvægten ligger på militariseringen af byens efterhånden omfattende sværindustri – særligt på den store traktorfabrik – men der er også løfter om udflugter til det politiske liv, til kulturlivet og sågar til mentaliteten. Værket bygger ikke bare på dokumenter fra de politiske og økonomiske arkiver, men også fra det hemmelige politis samlinger. Tjeljabinsk som et spejl på den sovjetiske historie. Det er gjort før. Jeg tænker her på Stephen Kotkins banebrydende værk fra firserne, *Magnetic Mountain* (1995). Dengang var arkiverne imidlertid for det meste lukkede, så Samuelson skulle kunne komme meget tættere på. Man kan dårligt vente med at komme i gang med læsningen!

Samuelson forstår den sovjetiske udvikling som en moderniseringsproces, hvor landet på to årtier udviklede sig til en militærmagt, som kunne vinde «verdenshistoriens største totalkrig». Ifølge forfatteren er der altså tale om en succeshistorie, og på den baggrund må statslig undertrykkelse, vold, tvang og menneskelig lidelse komme til at stå i skyggen af produktionstal og andre «hard facts.»

Samuelson skriver indledningsvis, at man roligt kan anvende de sovjetiske historikers resultater, for selv om de undlod at nævne bestemte personer og begivenheder, så nedlod de sig ikke til at

forvanske data. Det er der nok noget om, men ikke desto mindre er jeg bange for, at Samuelson i for høj grad har ladet sig påvirke af den grundtone, der løber igennem sovjetisk historieskrivning, og som søger en samklang med den rationalitet i det stalinske system, som efter min bedste overbevisning *ikke* var til stede.

I afsnittet om Tjeljabinsk under Den Anden Verdenskrig skriver forfatteren om den økonomiske politik: «Takket være streng centralisering undgik man at sprede ressourcerne til ingen nytte» (s. 217). Jeg tror ikke Samuelson har ret. Det er simpelt hen ikke sandsynligt, at centraliseringen gav øget produktivitet, og at den uhyrligt ineffektive planøkonomi med et blev effektiv eller økonomisk. Den sovjetiske mobilisering af ressourcer – menneskelige som naturlige – forblev ekstensiv, og den fremherskende grund til, at den sovjetiske maskine kunne fremstille flere kampvogne end den tyske var, at ressourcerne i kraft af systemets natur stort set var frie værdier.

Samuelson fokuserer på resultaterne: så og så mange fabrikker og produktionsanlæg, og så og så mange familier stuvet sammen i så og så få barakker, men der levnes ikke megen plads til den ufattelige lidelse store dele af befolkningen måtte gennemgå ikke mindst under krigen. Næsten intet om den folkelige modstand mod regimet – og når den nævnes er det forbitrede lejrfangere fra de baltiske lande (der i øvrigt betegnes som fascister) eller fra Ukraine – og meget lidt om det hemmelige politis tyranni. Om sidstnævnte hedder det i øvrigt, at man i trediverne førte en på mange måder begrundet kamp mod spioner og sabotører.

Forfatteren argumenterer overbevisende for, at arbejderne under krigen forstod at udnytte den store mangel på kvalificeret arbejdskraft i industrien. De var klar over, at direktøren risikerede dødsstraf, hvis hans fabrik ikke opfyldte planerne, og derfor vidste de også, at han hverken var interesseret i at melde dem for pjækkeri eller for uden tilladelse at skifte arbejdsplads. I populærlitteraturen – skriver Samuelson nedladende og uden henvisninger – hedder det, at arbejderne risikerede lejrstraf for at komme 20 minutter for sent, men det vil han gerne se dokumenteret. Det kan godt være, det ikke var mange, men ikke desto mindre sad der i titusindvis gode arbejdere i lejrene for forbrydelser, der var sammenlignelige. Rationalet var at arrestere og straffe med det ene formål at skræmme resten på plads.

Samuelson er klar over det sovjetiske systems umenneskelighed, og det kommer også frem på siderne i denne bog. Det er bare ikke det, der er hovedsagen. Hans maner fremgår for eksempel

i beskrivelsen af et kontingent straffefanger af overvejende tysk nationalitet, der havnede i en lejr ved Tjeljabinsk. Forfatteren beretter om overfyldte barakker omgivet af pigtråd og løbegårde til vagthunde, straffeceller, sult, sygdom og overdødelighed og NKVDs ubarmhjertige lov om, at planen stod over de menneskelige omkostninger. Så langt, så godt. Men så hedder det: «De opførte et stålværk til tiden.» Systemet virkede altså! Som om det ikke var nok, skal vi også høre, at de tvangsmobiliserede arbejdere «efterhånden fik en mere positiv indstilling til arbejdet». Samuelson gør opmærksom på, at han har det fra en indberetning fra NKVD, men han diskuterer ikke med den.

Tvangskollektiviseringen fylder ikke mange sider i bogen. Afsnittet indledes med en belæring om, at sætningen «Kulakkerne skal udryddes som klasse» aldrig har betydet at kulakkerne skulle udryddes, men blot, at det materielle grundlag for deres eksistens skulle fjernes. Det er sikkert rigtigt, men kunne det ikke være gjort uden at deportere hundrede tusinder af driftige bønder til den mere eller mindre sikre død i fjerne og ugæstfri egne? Kulakkerne betegnes i øvrigt mange steder fejlagtigt som «storbønder». Det var kun dækkende for ganske få, om nogen, i svensk og i dansk betydning.

Højdepunktet i Samuelsons rationaliseringsbestræbelser finder vi i afsnittet om «Den Store Terror». Den var, skriver han, ikke kun et produkt af Stalins magtsyge eller forfølgelsesvanvid, men havde anderledes rationelle årsager. For det første måtte Stalin sætte hårdt imod hårdt mod de regionale ledere. De havde slået sig op som små udgaver af Stalin, og dertil kom, at de var en trussel mod den økonomiske rationalitet, efter som de ragede til sig i stedet for at yde til det fælles bedste. Terroren mod ingeniører og store dele af den industrielle elite havde sin rod i det forhold, at der faktisk fandt en masse slendrian sted på de sovjetiske virksomheder, der medførte fejlproduktion og produktionsstop. Kilderne – ikke mindst indberetningerne fra det hemmelige politi – er fyldt af den slags. Noget er der sikkert om det, men det undrer mig, at forfatteren ikke har skænket det en tanke, at menneskelige fejl – bevidste som ubevidste – var det eneste man kunne forklare ulykker med i et system, der på alle måder var ufejlbarligt. Ifølge forfatteren var terrorens mål og rationale «opstramning og teknologisk disciplin inden for industrien» (s. 147).

Samuelson vil gøre op med den «populærvidenskabelige literaturs myte» om, at det sovjetiske samfund i trediveerne var gennemsyret af angst. Den myte er, skriver han, fremkommet «gennem fejlagtige generaliseringer, der bygger på en håndfuld memoarer af afhoppere og overlevende fra Stalins arbejdslejre». Det ville have

været spændende, hvis forfatteren kunne have overbevist mig om dette synspunkts gyldighed gennem solide empiriske undersøgelser af hverdagen i Tjeljabinsk. Det gør han imidlertid ikke. I stedet får vi en akademisk diskussion med andre forklaringer på terroren og frygten, som vi har set før, og til slut gøres Lavrentij Berija til den store rationaliseringsagent i det hemmelige politi. Fra og med Berija, hævdes det, tævede det hemmelige politi ikke længere tilståelser ud af uskyldige mennesker, nu skulle der foreligge beviser.

Mine store forventninger til Samuelsons bog blev altså ikke indfriet. Forklaringen er, at vi har et fundamentalt forskelligt syn på historikerens opgave, men der er også, om jeg så må sige, mere tungtvejende grunde. Samuelson vil for meget på de forholdsvis få sider: Han vil skrive «totalhistorie», han vil gennemdrive sit hovedsynspunkt om, at drivkraften bag Stalins politik først og sidst var industrialisering og militarisering af Sovjetunionen og han vil gøre op med traditionalisterne. Det sidste er næsten en fiks ide, der undertiden får forfatteren helt ud på overdrevet. Endelig havde jeg gerne set en lidt mere kritisk omgang med kilderne. Det er nemlig et velkendt fænomen, at selv tophemmelige indberetninger var fyldt med fejlinformation.

På trods af alle mine indvendinger og forbehold, vil jeg gerne understrege, at Samuelson fortjener stor respekt for den store arbejdsindsats og de afsavn, der må ligge bag et værk som dette. Vil man vide noget om tredivernes stalinisme til hverdag, er Kotkins bog dog stadig hovedværket.

Nikkel, jern og blod. Krigen i nord 1939–1945

Alf R. Jacobsen

Oslo: Aschehoug 2007

282 s., ISBN 9788203234842

Recenserad av **Marianne Junila** [fil dr, forskare vid Historiska institutionen, Uleåborgs universitet]

Alf R. Jacobsens föreliggande bok är den femte i en serie som handlar om händelserna i Norge och i norr under andra världskriget. Med hjälp av primärkällor syftar Jacobsen till en analys av kriget där inte bara de militära operationerna tas i beaktande, utan också krigets förhistoria och de involverade parternas tidigare intressen och mål i norra Europa.

Att leta efter förklaringar eller rötter tillbaka i tiden är alldeles för sällan använt i krigshistoria. Lika viktigt som att se tillräckligt långt tillbaka är dock att se tillräckligt långt framåt: kriget är inte slut när vapen tystnar och fredsavtal undertecknas. För ofta ser man också på frågor och problem endast ur en militär-politisk synvinkel och bortser från ekonomiska förbindelser eller civila sammanhang. Dessa brister lider Jacobsens bok inte av. Den går tillbaka i tiden till 1933 och Hitlers maktövertagande, och den påminner oss om att i kriget är det inte bara nickel, vapen och ammunition som räknas, utan fryst fisk också. Berättelsen är byggd på två olika tidsnivåer. Den ena är huvudkällans nivå, rättegången i Nürnberg efter kriget. Den andra bildas av krigstida operationer på ett otal platser: Berlin, London och framför allt Nord-Norge, norra Finland (Petsamo) och Litsa-fronten.

Jacobsens viktiga fråga är, av vem och på vilka grunder den slutgiltiga bokföringen av kriget sker. Hur bestäms vem som hör till segrarna och som ska belönas? Vem ska betala för skador? Är det möjligt att föra krig humant och rättvist? Svaren ändrar sig beroende på vem som bedömer och när det sker. Ett bra exempel är olika tolkningar om tyskarnas åtgärder under sin reträtt från Norge och Finland. Enligt Jacobsen var norrmän ganska entydiga om att Nord-Norges ödeläggelse var ren vandalism. I Finland däremot kan man delvis förstå att den brända jordens taktik var motiverad och riktad mot ryssarna som tyskarna väntade sig följa efter.

Med hjälp av Nürnbergrättegångarnas domstolsprotokoll lyfter Jacobsen fram en grupp som ganska sällan nämns som operatörer i krigshistoria, nämligen domstoler och jurister. Efter andra världskriget försökte man för första gången i en rättegång avgöra både vem som skulle straffas för lidanden, plågor och förluster kriget hade orsakat och hur de skulle bestraffas. Tidigare hade detta bestämts enbart vid bordet där fredsavtalet underskrevs och det var främst politikerna som ansvarade för slutresultaten. Nu var det personer med juridisk utbildning som hade att bedöma händelser ur juridisk – eller «rättvisans» – synvinkel. Enligt Jacobsen berodde resultaten mycket på hur skickliga och väl förberedda advokaterna var. Även om Nürnbergprocessens rättvisa och resultat efteråt diskuterades häftigt och de allierades samförstånd omvandlades till ett kallt krig, hävdar Jacobsen att processen inte var misslyckad eller onödig. Jag tror honom gärna.

Jacobsens bok fyller inte de krav som ställs för en vetenskaplig publikation. Källhänvisningarna är alldeles för oklara och obestämda. Jacobsen refererar till flera intressanta diskussioner utan

att ge några som helst källor utom den mera summariska listan på bokens sista sidor. Han överväger heller inte sina källors kompetens, pålitlighet eller tendens. Till exempel ifrågasätter han inte på något vis en sådan mycket svår och omtvistad grupp av källor som memoarer och intervjuer. En hel metodisk skola (*oral history*) har uppkommit för att lösa problemet om minnesbildernas pålitlighet. Men med tanke på läsaren är det dock bra att Jacobsen inte låtit vetenskapliga krav hindra sin penna: Bokens konstruktion liknar på många vis en deckare, inte minst därför att läsaren undrar när och hur alla olika intriger vävas ihop och hur Jacobsen når fram till sitt mål, som var analysen. Men på sista sidorna avslöjas alla kopplingar och alla trådarna binds ihop.

Vad gäller källmateriell är det förvånande att Jacobsen inte har använt Kalle Korpis ingående avhandling om tyskarnas operationer vid Ishavsfronten (*Tavoitteena Muurmanni*, 1996). En bra undersökning baserar sig på de förnämsta tidigare verken och på nya källor. Att använda en massa primärkällor på bekostnad av forskningslitteratur är att uppfinna hjulet på nytt. När det gäller krigshistoria, lider vi faktiskt ingen brist på publikationer och undersökningar.

Jag är också skeptisk till Jacobsens sätt att koppla samman händelser som inte har något annat gemensamt än att de antingen händer samtidigt på olika håll eller att händelse A här följs kronologiskt av händelse B där. Jag förstår nog att detta används som ett litterärt knep för att skapa stämning. Men även om det inte finns något kausalförhållande mellan angivna fenomen, börjar läsare att föreställa sig en sådan förbindelse, när fenomenen knyts ihop i samma sats. Ett likadant effektmedel är att ge noggranna uppgifter utan någon som helst information om varför det är viktigt att läsarna vet detta. Läsarna blir underrättade om en massa olika små detaljer som veckodag och vädret, och det är inte alltid tydligt om angivna angelägenheter har någon speciell betydelse eller om de berättas bara för att författaren råkar känna till dem. Å andra sidan är Jacobsens levande och detaljerade stil mycket medryckande.

Boken har en utmärkt personregister, vilket är nödvändigt med så många hjältar och figurer. Finlands specialsändebud i Moskva, senare statsminister och president Paasikivi, heter dock inte Juha utan Juho, vilket skulle ha varit lätt att kontrollera. För en finskspråkig läsare är detta ett mera lustigt förbiseende, för Juha låter mycket pojktiktigt och nutida, vilket faktiskt inte är den första associationen namnet Paasikivi skapar hos en. Den berömda restaurangen i Rovaniemi heter Pohjanhovi, alltså Nordens hov, inte Pohjanovi (Nordens dörr). Lapplands län räknade 150 000 invånare år 1944

(inte närmare 100 000). Dessa små inexaktheter kan anses vara bagateller, men i en bok där författaren ämnar ge precisa klockslag för händelserna, väntar läsaren att samma akkuratess gäller för namn och antal. Kartan över Petsamo på inre bokpärmens är berömvärd och till stor hjälp för en som vill orientera sig i skådeplatser. Det borde dock angetts att den härrör från Eugen Autere och Jaakko Liedes finskspråkiga verk *Petsamon nikkeli* (1989), varav Jacobsen har haft en översättning till hands. Det vore också mycket nyttigt att översätta minst en del namn på kartan (till exempel sammansatta ords senare del som -sjö, -fjäll och gästgiveri).

Jacobsen visar hur obefintliga de små staternas chans är att driva sin egen politik och fatta suveräna beslut i en internationell kris. Både Norge och Finland hade ursprungligen valt att stå utanför krisen, att inte delta i kriget och att behålla sin neutralitet. Norge försökte att nå sitt mål genom pacifism och därmed med en armé som enligt Jacobsen inte längre var kapabel att föra krig. Finland däremot satsade på armén och på att kriga. I Finland har man för länge sen övergett så kallad «drivvedsteori» som förklaring på landets deltagande i världskriget på tysk sida. Finland blev inte Hitlers vapenbror blott av brist på andra val utan mycket medvetet, med egen vilja och starka motiv. Efter nutida tolkningar var fortsättningskriget inget heligt krig, ingen patriotisk kamp för fosterlandets bästa, som vinterkriget hade varit. Efter kriget befann sig Norge och Finland i samma situation: de hade bibehållit – dyrt – sin självständighet och norra Norge och norra Finland hade blivit totalt förstörda. Men Norge hörde till dem som hade vunnit, Finland däremot var bland förlorarna.

Naturrikedomar är både en av krigets orsaker och en av dess förutsättningar. Nickelverket i Petsamo står kvar, men det är osannolikt att det skulle bli upphov till ett nytt krig. Det kommer enligt Jacobsen att föras om olja och gas, vilket betyder att Norge kommer att ha svårt att undvika att bli inblandat. Han har därför några råd att ge till Norges nutida, «naiva politiska elit», som sysslar med internationellt fredsarbete i stället för att förbereda sig för stormakternas nästa maktkamp.

Bjørnen vågner: Virksomhedsledelse og mennesker i USSR og Rusland 1990–1999

Kaj Ørnfeldt Clausen

København: Handelshøjskolens Forlag 2007

200 s., ISBN 9788762903388

Recenserad av **Pelle Åberg** [fil dr statsvetenskap, forskare vid Ersta Sköndal högskola, Stockholm]

Att få ta del av ögonvittnesskildringar av de olika processer och förändringar som karaktäriserat utvecklingen i Ryssland sedan början av 1990-talet är alltid intressant, inte minst när skildringarna kommer från personer som varit aktivt arbetande i Ryssland under en längre period. Det är detta vi får i Kaj Ørnfeldt Clausens bok *Bjørnen vågner*. Författaren är en av många västeuropéer som kom in och började verka på den ryska marknaden när möjligheten öppnade sig, och boken är en skildring av erfarenheter gjorda under ett decenniums verksamhet i Ryssland – och som han nu, snart ytterligare ett decennium senare, reflekterar över.

I fokus står frågor om verksamhetsledning och de utmaningar, problem och lösningar som färgade arbetet och företagen i Ryssland under 1990-talet. Boken är full av exempel från allehanda verksamhetstyper och av olika personligheter och är genom detta ett narrativ som i sig innehåller både komiska, tragikomiska, underhållande och tankvärda berättelser från den verklighet som mötte författaren på hans resor i Ryssland. Dessutom innehåller boken reflektioner kring jämförelser mellan olika länders ledningsstrategier och hur dessa fungerat i den ryska kontexten.

Clausen beskriver på ett levande sätt de olika svårigheter, konflikter och inte minst kulturkrockar som mötte många västerländska företag när de försökte ge sig in på den ryska marknaden. Dessa kopplas till dels kulturella skillnader, dels olika personlighetstyper och även, i slutet av boken, till olika typer av organisationsstrukturer. En bristande förståelse för detta och för den ryska kontexten är något som identifieras som klart försvårande omständigheter i samband med etableringen av verksamheter i Ryssland.

Som författaren uppfattar den ryska personligheten, åtminstone arbetslivspersonligheten, kännetecknas den bland annat av en vana vid maktcentrering, starka hierarkier, motstånd mot förändringar, en rädsla för att göra fel och för makten samt en ledning som mer vilat på denna rädsla än på försök att motivera arbetarna. Clausen menar att detta i en marknadsekonomi leder till svårigheter då de

flesta inte är villiga att ta initiativ. Som en följd av det historiska arvet från sovjettiden och dess planekonomi saknades samtidigt mycket kunskap om hur en marknadsekonomi fungerar, vikten av varors kvalitet, kopplingen mellan produkter och kunder, och så vidare. Inte minst bland de som skulle fungera som företagsledare var detta ett problem i 1990-talets Ryssland där västerländska managementbegrepp, föga förvånande, var mer eller mindre okända. Dock pekar författaren även på positiva sidor där aspekter som tillit, lojalitet och beredvillighet också betonas som kännetecknande för många ryssar. Mycket kraft läggs också på att diskutera just hur dels historien, dels inneboende karaktärsdrag hos det ryska folket påverkat förutsättningarna och utvecklingen bland företag och inom näringslivet sedan Sovjetunionens sammanbrott.

De ekonomiska problem som Ryssland stötte på under 1990-talet påverkade också vilken typ av västligt inflytande som dominerade. Författaren visar exempel på bland annat «joint ventures», biståndsorierade insatser från internationella organisationer och betydelsen av utländska banker för uppbyggnaden av en rysk marknadsekonomi, och diskuterar de olika situationer som kan uppstå beroende på vilka strategier aktörerna valt.

Det finns emellertid också en del svagheter med boken, till exempel bristen på belägg som ges i samband med redogörelser för historiska skeenden. En del kan möjligen ses som mer «allmänkunskap» men det blir problematiskt i några avseenden när det inte enbart rör ett återberättande av historisk kunskap utan tolkningar av skeenden och avsikter där det, på grund av avsaknaden av referenser, är svårt att värdera de påståenden som görs. Emellanåt kan man också uppleva en liknande problematik gällande de kopplingar som görs mellan författarens iakttagelser och olika personlighets- och/eller kulturdrag som identifieras.

En beskrivning av händelseförlopp i olika typer av verksamheter under de stora förändringsprocesser som var en del av Rysslands 1990-tal borgar förstås för intressant läsning, men ambitionen verkar vara att gå längre än så och förklara anledningarna till utveckling, eller brist på utveckling. En sådan ambition tarvar enligt min mening en mer klargörande teoretisering eller fördjupande analys för att övertyga läsaren om de samband författaren anser sig ha uppmärksammat. Inte minst blir det problematiskt när författaren talar om «den ryska själen» vilket kan leda tankarna till en deterministisk syn på möjligheterna till utveckling och förändring. Även här skulle fler kopplingar till tidigare forskning kunnat ge ökad tyngd till resonemangen.

Når det gjelder den mer teoretiske diskussionen som førs i bokens nionde kapitel, finns det også en del oklarheter såsom varför fokus lagts på just de infallsvinklar som valts. Eventuelle alternative förklaringar behandlas inte. Dock är det teoretiske avsnittet også interessant då det strävar efter att placera in de empiriske iakttagelser författaren gjort i typologier som använts i tidligere forskning (r  rende kulturelle skillnader, personlighetsdrag og skillnader i organisationsstruktur) samt att väva samman dessa för att tydeligg  re faktorer som författaren menar på avg  rende sätt påverkat f  ruts  tninger og resultat i den ryske utvekklingen. Clausen menar att hans erfaringer pekar på att många av de problem som exempliferas i boken kan förklaras med en kombination av kulturelle skillnader, skilde personlighetstyper og ulike organisationsstrukturer kombinert med de p  frestninger som en övergång från plan- til marknadsekonomi innebär.

Även om visse brister påpekats ovan förändrar inte det att *Bj  rnen vågner*   r en interessant bok, framförallt om den l  ses just som den   gonvittnesskildring den utger sig för att vara. Exempelen som ges   r illustrative og v  lskrivne; refleksionerna över både ulike personligheter som författaren kommit i kontakt med og över ulike utl  ndiske strategier som använts för att etablere verksamhet i Ryssland   r tankev  kkende. Boken lämnar også ett bidrag gjennom att vara skreven från perspektivet hos någon som praktisk arbeidat med ledningsfr  g  r i ulike ryske virksomheter under ett decennium av ständig förändring.

Energikontroll: Kreml, Gazprom og rysk energipolitikk

Robert L. Larsson

FOI-R-2445-SE

Stockholm: FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut 2008

112 s., ISSN 16501942

Omtalt av **Daniel Fj  rtoft** [forsker, Econ P  ry]

Med den foreløpig siste i en lang rekke hyppige utgivelser om russisk energipolitikk forsøker Robert Larsson denne gang    gi leseren en kjapp og presis gjennomgang av strukturelle endringer i russisk energisektor og energipolitikk i årene 2005–07. Hovedfokus ligger naturlig nok på økt statlig kontroll over energisektoren, hva slags form denne har tatt og hvilke konsekvenser dette har.

Siden rapporten kom ut tidligere i år, har det russiske presidentvalget reist spørsmålet om hvilken retning energipolitikken vil ta. Senere har krigen i Georgia ført til enda mer fokus på energisikkerhet blant energiimportører i Europa. Krigen i Georgia og dens konsekvenser kunne ikke forutsies, men presidentvalget var planlagt. De som leste rapporten da den først kom ut i januar, må ha savnet refleksjoner over hvorvidt kontrollstrukturen som beskrives kunne komme til å endres som følge av presidentvalget. Etter et halvt år med Medvedev i presidentstolen fungerer rapporten imidlertid som en betimelig påminnelse om russisk energipolitikkens utgangspunkt før Medvedev tiltrådte.

Larsson gjennomgår endringer i eierskap av viktige russiske energiselskap, blandingen av nasjonalisme og privatøkonomiske interesser i utformingen av energipolitikk samt Russlands pålitelighet som eksportør. Når det i tillegg er med et kapittel om eksportinfrastruktur, omfatter rapporten de mest sentrale spørsmål i russisk energipolitikk. For lesere med ønske om en rask innføring i eller en oversiktlig sammenfatning av disse temaene vil derfor rapporten ha nytteverdi. Samtidig kommer man ikke unna at rapportens spennvidde går på bekostning av dybden i analysen. For lesere med grunnleggende innsikt i temaet vil rapporten oppleves noe skuffende i sin mangel på ny informasjon og nye vinklinger. Rapporten svekkes også av raske overganger til tross for at argumentene gjennomgående lyder overbevisende.

Et eksempel på dette er gjennomgangen i kapittel fire av praksis med «dobbeltposteringer» av myndighetspersoner i styrene til kommersielle selskap med statlige eierandeler. Larsson dokumenterer omfanget og hevder at man gjennom denne praksisen bygger opp under en «politisk korrekt» markedsøkonomi. Men argumentasjonen er unnagjort med en påstand. Videre hevder han at dobbeltposteringene gir mulighet for privat økonomisk vinning og at minister- og viseministerposter kan kjøpes – igjen uten at leseren presenteres hvordan de to henger sammen.

Politikeres styredeltakelse som verktøy for implementering av en «politisk korrekt» markedsøkonomi er trolig et meget viktig tema for å forstå dagens russiske energipolitikk. Larsson overrasker derfor når han ikke utdyper diskusjonen av styredeltakelsens funksjon i utforming og gjennomføring av politikk. Hvorvidt ministerpostene kan kjøpes eller ikke er et spørsmål for seg, men relasjonen til styreverv fremstår som tvilsom når denne ikke utdypes nærmere. Dersom dette skyldes plasshensyn, kunne Larsson med hell droppet dette

punktet – mulighetene for privat vinning er nemlig engasjerende og overbevisende behandlet i påfølgende avsnitt.

Larsson konkluderer med at det er blitt mer statlig kontroll i russisk energipolitikk. Kontrollen utøves mer i form av eiendomsoverdragelser til statslojale selskap enn av overdragelser til staten selv. Denne konklusjonen er muligens gitt og kanskje også uunngåelig, men etter endt lesning vil nok enkelte lesere sitte igjen med en ubehagelig følelse. På den ene side fordi forfatteren har brukt 117 sider på å argumentere for noe «alle vet». Men på den annen side sitter man også igjen med en usikkerhet: i hvor stor grad underbygger egentlig argumentasjonsrekken konklusjonen?

Summen av hentydninger til mulig produksjonssvikt, personlig berikelse gjennom tvilsomme sveitsiske koblinger og inkonsekvent politikk som settes i sammenheng med maktkamp, bidrar til en følelse av at russisk energisektor i økende grad befinner seg *utenfor* kontroll. Konsekvensene av at den russiske makteliten er mer opptatt av egen lommebok enn sektorens utvikling er foruroligende med tanke på europeisk energisikkerhet. Larssons rapport hadde fortjent om ikke et dypdykk, så i hvert fall en dukkert ned i hvilken type kontroll som påvirker sektoren mest: sterk offentlig styring eller utidig kontroll over kontantstrømmene.

Innholdet i kapitlene om innenlandske forhold kunne også vært knyttet bedre opp mot kapitlene om internasjonale konsekvenser. Først får man inntrykk av at Kreml har tatt over de statslojale selskapene og styrer disse i overensstemmelse med innenriks- og utenrikspolitiske interesser. Senere likestilles avbruddet i gassleveranser til Hviterussland med leveransebrudd til andre land, som Ukraina og de baltiske statene, uten å problematisere Kremls behov for ikke å skyve fra seg Russlands siste allierte langs grensen til Europa. Larsson hopper dermed over muligheten for at dette kan tolkes som et eksempel på en interessekonflikt mellom Gazprom og staten, noe som har vært antydnet av andre forfattere. Slik forsterkes nok en gang inntrykket av at selve bindevevet i rapporten, dens analytiske bestanddel, er for grovmasket. Innledningsvis skriver Larsson at rapporten bygger på innholdet i flere foregående rapporter og at disse rapportenes tematiske bredde gjør et forsøk på sammenstilling til en utfordring. Men når et grundig bakgrunnsarbeid allerede er gjort, hadde leseren fortjent en like grundig fremstilling av det store bildet.

Rapportens styrke er som nevnt dens oversiktlige gjennomgang av det som synes å være de viktigste områdene innen russisk energipolitikk. Dette er også forfatterens hensikt. Man kan derfor

berømme måloppnåelsen, selv om man spør seg om ikke forfatteren burde satt seg et mer ambisiøst mål. For gruppen lesere som kun er interessert i en innføring, gjelder et annet forbehold: Gitt de raske konklusjonene burde rapportens begrensninger vært tydeligere understreket. Den som forventer en innføring i sammenhengene i russisk energipolitikk til bruk som grunnlag for egne vurderinger, kan feilaktig få inntrykk av at rapporten leverer dette.

Den interesserte leser og Larssons forskerkollegaer vil imidlertid ha stor glede av rapportens mangfold av referanser. Her er det bare å surfe i vei og forlyste seg. *Energikontroll: Kreml, Gazprom og rysk energipolitikk* er dermed et fint utgangspunkt for den som ønsker å fordype seg i emnet. Undertegnede kommer nok til å bruke rapporten til dette formålet. Samtidig vil jeg neppe referere til konklusjonene.

Russian Leverage on the CIS and the Baltic States

Jakob Hedenskog & Robert L. Larsson

FOI-R-2280-SE

Stockholm: FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut 2007

141 s., ISSN 16501942

Omtalt af **Flemming Splidsboel Hansen** [phd, forskningskoordinator, Forsvarsakademiet]

Jeg fikk denne publikasjon i hænderne netop som den korte krig mellom Russland og Georgien i august 2008 nådde sin afslutning, og den russiske ikkemilitære magt dermed igen skulle til at spille en større rolle. På den baggrund må timingen siges at have været nærmest perfekt. Ikke alene behandler bogen forskjellige typer af ikkemilitær magt, den trækker også i høj grad på erfaringer i forholdet mellem netop Russland og Georgien.

Det er meget godt at sige om bogen. Den diskuterer et vigtigt men også vanskelig emne, som kan være svært af få rigtig fat på. Dertil kommer, at den indeholder et væld af detaljer og informationer, som mange læsere vil finde nyttige i mange forskellige sammenhænge. Og endelig er den underbygget af et gedigent noteapparat, som klart illustrerer forfatterens store arbejde med emnet. Jeg kan derfor varmt anbefale bogen; den giver først og fremmest et godt indblik i flere af de pressionsmidler, som Russland råder over, men derudover giver den også anledning til, at læseren gør sig nogle

kritiske tanker om Rusland og om vores opfattelse af landet.

I starten af bogen redegør forfatterne således ganske fint for nogle af deres grundlæggende formodninger om emnet. En af formodningerne siger, at hvis «Russia takes a coercive policy line toward those states that are weak, there are serious threats also to stronger states if Russia's strength increases» (s. 15). Det leder til den «teaser», at Rusland i fremtiden kan vise sig at blive et stort problem for det noget mere velhavende og stærkere Vesten (og især Vesteuropa). Men er det en rimelig formodning? Skal vi forvente, at Ruslands politik over for SNG og Baltikum, en politik som jeg vil se på nedenfor, vil blive gentaget over for os? Vi ved det ærligt talt ikke – og mens det vil være dumt at ignorere den mulige trussel, vil det også være dumt at skubbe Rusland ind i et hjørne, hvor landet føler sig afvist og forkastet og begynder at definere sig selv som vores modsætning. Der står pludselig meget på spil i Ruslandsforskningen igen. Det er noget, som forpligter.

Hedenskog og Larssons grundlæggende formodninger kan omsættes til hypoteser, og de kan igen blive testet. Forfatterne synes dog nærmest fra starten indstillet på at *bekræfte* deres hypotese om den russiske trussel. Jeg er ikke nødvendigvis uenig med de to forfattere i deres konklusioner, men jeg savner forsøg på at finde et andet billede; et billede, hvor den russiske magtanvendelse sættes i en bredere sammenhæng, og hvor den problematiseres.

Et eksempel er de russiske energileverancer til SNG-landene. Der er ingen tvivl om, at energien bliver brugt politisk. Det er et redskab, som Rusland kan benytte til at belønne allierede og straffe modstandere. Blandt modstanderne har sågar også været styret i Belarus, som ville gå sine egne veje, og som derfor blev straffet med prisstigninger (s. 74).

Men en del af bagtæppet for denne politik har været en massiv russisk støtte, som har betydet, at f.eks. gaspriserne har ligget på omkring 20 % af priserne blandt EU-importørerne (s. 73). Det er naivt at tro, at den russiske «udviklingsstøtte» ville komme uden visse betingelser; hvor vi bruger vores udviklingsstøtte til bl.a. at få «dem» til at blive mere demokratiske og provestlige, bruger Rusland desværre generelt sin støtte til at få «dem» til at forblive udemokratiske og antivestlige. De to politikker har vidt forskellige konsekvenser, men i princippet er de ens.

Spørgsmålet er nu, hvorvidt Rusland direkte (og ikke blot indirekte) har afbrudt energileverancerne til en importør, som har betalt fuld markedspris? Den russiske regering siger selv nej. Jeg må straks indrømme, at jeg ikke har overblik over den sag, men

måske er der blandt læserne folk, som kan tage emnet op. Hvis den russiske regering faktisk har ret, ja så er det jo noget, som vil svække Hedenskog og Larssons hypotese.

Det samme finder jeg er tilfældet med udviklingen af *liquefied natural gas* (LNG) i Rusland. LNG giver både eksportører og importører af gas større handlefrihed, da de bliver løst fra rørledningerne. Prisen er, ja, prisen – LNG er dyrt. Men indtil videre har Rusland ikke satset på LNG. Landet har i stedet holdt fast i de traditionelle rørledninger, som også kræver omfattende investeringer, og som alene kan forrentes, hvis der faktisk strømmer gas igennem dem. Det tilsiger, at de russiske eksportører vil tænke sig godt om, inden de lukker for gassen til Vesteuropa. De kan simpelthen ikke sende den andre steder hen. Og på den måde er det også et forhold, som kan svække Hedenskog og Larssons hypotese om «den russiske trussel».

Bogen ser på fem forskellige typer af pressionsmidler: Politiske, menneskelige (f.eks. tildeling af statsborgerskab), energimæssige, økonomiske og handelsmæssige og endelig militære. Det kan naturligvis arrangeres på et væld af måder, men bogens valg fungerer fint. Jeg ser Ruslands normative magt eller evne til at definere «acceptable standarder» som et af de store emner for fremtiden, og det kunne have været spændende at få forfatterens vurdering af den. Det skal dog siges, at den normative oprustning bliver behandlet forskellige steder i bogen, f.eks. ved omtalen af Shanghai Samarbejdsorganisationen (s. 22) og SNG-valgobservatorierne (s. 26).

Som nævnt er der mange data i bogen. Det er svært ikke at glædes over de mange detaljer og informationer, men efter min mening går forfatterne for vidt enkelte gange. Et eksempel er oversigten over de russiske militærbaser i SNG-området (kap. 6). Det skulle have været behandlet på et mere abstrakt niveau – pladsen kunne i stedet have været brugt til at komme med nogle flere overordnede tanker om den russiske politik.

Bogen konkluderer, at Rusland ønsker at genetablere sin indflydelse i det postsovjetiske rum. Og at landet vil gøre dette med de midler, som situationen kræver. Forfatterne advarer i denne forbindelse om, at det vil have konsekvenser for Europa (s. 111). Som nævnt er jeg ikke nødvendigvis uenig, selvom jeg også ser tendenser, som peger i en anden retning. Men bogen er et godt indspark i den debat.

Som altid kan bøgerne fra Totalförsvarets forskningsinstitut bestilles eller downloades på www.foi.se

De krenkede. Historier fra Tsjetsjenia

Åsne Seierstad

Oslo: Cappelen Damm forlag 2007

385 s., ISBN 9788202278793

Recenserad av **Märta-Lisa Magnusson** [lektor, IMER, Malmö högskola]

När det första rysk-tjetjenska kriget bröt ut december 1994 bodde Åsne Seierstad i Moskva och livnärde sig som frilansjournalist. En dag blev hon uppringd av utlandsredaktionen på norska *Arbeiderbladet*, som bad henne förklara konfliktens bakgrund. Nyhetsrapporteringen i de ryska medierna var motsägelsefull och förvirrande. Seierstad bestämde sig för att åka till Tjetjenien och se med egna ögon vad som hände. Under de ett och ett halvt åren kriget varade rapporterade hon från Tjetjenien till *Arbeiderbladet* och det är anteckningar och minnen från den här tiden de första kapitlen i *De krenkede* bygger på. Tio år senare återvänder Seierstad till Ryssland och Tjetjenien. Resten av boken återger upplevelser och intryck från denna senare vistelse.

När Seierstad kommer tillbaka har ett nytt krig härjat i Tjetjenien. Det startade i oktober 1999 då Vladimir Putin, Rysslands nya premiärminister, beslutade att en gång för alla sätta stopp för den tjetjenska separatismen. Det andra kriget är inte slut ännu, även om man påstår så i Kreml. Men direkta krigshandlingar har stillnat av och den tjetjenska separatiströrelsens ledare är antingen dödade, har gått under jorden eller lever i exil.

Seierstad är en av få utländska journalister som täckt både första och andra kriget. Hon har således goda förutsättningar för att registrera såväl kontinuitet som skillnader mellan de två krigen. Hennes blick är skarp och det hon ser under andra kriget förtätas av intryck lagrade i minnet från det förra. Något av det första hon upplever är ändringar i journalisternas arbetsvillkor. Som hon skriver var det inte så förfärligt svårt att ta sig in i Tjetjenien under första kriget. Ryska och utländska journalister kunde också röra sig relativt fritt i området. Under andra kriget har journalister, forskare, NGOer och andra, som velat samla oberoende information, haft stora svårigheter. «Nå må jeg skjule meg for myndighetene,» skriver Seierstad. «Putin har forstått det Jeltsin aldri brydde seg om: Det frie ordets makt.» Utvalda journalister kan komma med på resor arrangerade av ryska myndigheter, men de blir «fotfulgt fra morgen til kveld», och intervjuerna är övervakade.

Seierstad vill inte resa till Tjetjenien under rysk uppsyn. Hon tar

sig dit i hemlighet, assisterad av en tjetjensk väninna. Men «etter å ha reist i det skjulte, møtt de fornedrede og krenkede, vil jeg gjerne møte dem som flyter oppå». Det går inte an utan papper med officiella stämplat. Med sådana i fickan följer hon med på en endagsresa, arrangerad av ryska utrikesministeriet för utländska journalister i samband med insättelsen av den nya, Kreml-utpekade tjetjenske presidenten, Ramzan Kadyrov. Gruppen av utländska toppjournalister sätter sig disciplinerat på anvisade platser i festsalen. Men Seierstad går sina egna vägar. I en lokal bakom festtribunen träffar hon Kadyrov och avtalar en intervju med honom. Den äger rum ett par månader senare då Seierstad igen är i Tjetjenien, «med alle papirer i orden». Intervjun med Kadyrov är en av bokens absoluta höjdpunkter. Med de frågor hon ställer sätter hon livet på spel. Kadyrovs förmåga att tänka är liten, men hans förmåga att slå ihjäl är stor.

Skillnaderna mellan första och andra kriget avspeglas inte bara i vad Seierstad ser och rapporterar om, men också i hur hon rapporterar. I den delen som avhandlar första kriget skildras verkligheten som den registreras och upplevs av Seierstad. Hon uppträder som intresserad men distanserad iakttagare. Största utrymmet ägnas åt «klassiska» upplevelser från krigskorrespondentens verklighet, som till exempel att hamna i korseld, bli stoppad av aggressiva vaktposter eller att känna lukten av lik i massgravar. Här finns också den för journalistiken klassiska «jakten på högvilt», det vill säga referat av mer eller mindre mödosamma försök på att få tillträde till politiska nyckelfigurer i särpräglade miljöer.

I avsnitten om andra kriget är Seierstad mindre upptagen av krigets yttre aspekter. Det hon fokuserar på är nu istället krigets psykologiska effekter, sårn i människornas själ, ångesten, hopplösheten, maktlösheten, «normaliseringen» av det outhärdliga och omänskliga. Seierstad själv träder i bakgrunden och låter i stigande grad personerna själva överta berättandet. Många av dem är barn.

I skildringen av andra kriget finns en central gestalt, Hadizat. Det är hon som är *Ängeln i Groznyj* (som boken heter på svenska). Hadizat har upprättat ett barnhem i Groznyj och det är här Seierstad bor under de perioder hon vistas i Tjetjenien utan lov. På barnhemmet får hon möjlighet att studera barnen. Hon leker med dem, läser läxor med dem och lyssnar till deras historier. Barnens berättelser ger inblick i en fasansfull verklighet. Det är barn som inte har upplevt annat än krig och elände, barn vars föräldrar släpats bort av soldater eller maskerade män och som sedan aldrig kommit tillbaka, barn som berövats sin barndom.

Seierstad möter också föräldrar som maktlösa ser sina barn

förvandlas under krigets perverterande inverkan. Hon talar bland annat med mamman till Miriam, en tjetjensk tonårsflicka som lät sig värvas som levande bomb för terroraktionen mot Dubrovkateatern i Moskva oktober 2002. Hon talar också med förtvivlade ryska föräldrar. I en rysk provinsstad träffar hon mamman till soldaten Nikolaj, som gått på en mina i Tjetjenien och blivit blind. Hon träffar föräldrarna till Aleksej, en rysk student som deltagit i ett rasistiskt överfall på en tjetjensk kvinna och hennes son i en park i Moskva.

I bokens första del skildras ett krig som skiljer sig på avgörande punkter från det som skildras i den andra. Under förra kriget var det tjetjener mot ryssar. I andra delen är ryssarna mindre synliga. Det som skildras nu är resultatet av Putins «tjetjeniseringsstrategi» som inleddes våren 2000. Kärnan i denna strategi har varit att upprätta samarbetsvilliga lokala maktorgan och överlåta grovjobbet med att hålla separatisterna nere till dem. «Ingen stoler på hverandre lenger, for Putin har gjort en genistrek; han har latt Ramzan Kadyrov gjøre det skitne arbeidet. Nå er det tsjetsjenere mot tsjetsjenere,» säger en tjetjensk kvinna till Seierstad, som tillfogar: «Mens det tidligere var de russiske styrkene som begikk de verste overgrepene, er det nå tsjetsjensk milits som holder kontroll i et samfunn som ligger radbrukket av frykt.»

Seierstad fördjupar sig inte i politiska analyser av den rysk-tjetjenska konflikten. Det gör heller inte så mycket, för de människoöden hon skildrar levandegör konfliktens centrala aspekter, underliggande dynamik och stora komplexitet. Miriam med bombbältet om magen illustrerar radikaliseringsen av delar av den tjetjenska separatiströrelsen och introduktionen av nya terrormetoder i kampen mot Ryssland. Hon är också uttryck för islamiseringen av den ursprungligen sekulära kampen för tjetjensk självständighet och för det nya rekryteringsgrundlag för fundamentalistiska strömningar som skapades av förra kriget.

Ramzan Kadyrov illustrerar klansystemet med dess förmoderna lojaliteter och betydelse som både sammansvetsande och splittrande faktor i det tjetjenska samhället. Kadyrovs karriär illustrerar också klansystemets roll som en faktor Kreml har kunnat utnyttja i syfte att splittra den tjetjenska separatiströrelsen. Barnhemspojken Zaur – och flera andra personers – berättelser ger inblick i «tjetjeniseringspolitikens» fasansfulla mekanismer.

Abdullas berättelse om Stalintidens deportation av hela den tjetjenska befolkningen till Centralasien 1944 förtydligar historiens betydelse i den tjetjenska självförståelsen. Den tjetjenska sepa-

ratismen hämtar näring både ur 1800-talets motståndskamp mot rysk kolonisering och sovjettidens förbrytelser mot den tjetjenska befolkningen.

Intervjuerna med representanter för den ryska sidan visar att primitiva stereotyper om tjetjenerna är utbredda och att de styrks både av den ensidiga officiella bilden av kriget som kamp mot internationell terrorism och av tjetjenska terroristers fasansfulla aktioner, som till exempel angreppet på Dubrovkateatern i Moskva oktober 2002 och skola nr 1 i den nordossetiska staden Beslan september 2004.

Seierstad har fått en del kritik för sitt sätt att skriva. Anmälare har påpekat att hon skildrar upplevelser hon inte själv har haft, att hon använder grepp som förekommer i skönlitteraturen, men som inte hör hemma i journalistiska genrer. Fiktivisering av journalistiska genrer är problematiskt principiellt. Men Seierstad använder metoden sparsamt och utan att äventyra trovärdigheten. De inre monologer hon framställer föregår i huvudet på människor hon själv har följt på mycket nära håll och lärt känna genom långa och intensiva samtal. Rent «litterära» grepp återfinns snarare i bokens komposition. *De krenkede* har huvud- och bipersoner, kronologiska förlopp varvas med flashbacks och inledningskapitlet «Ulveungen» och sista kapitlet «Ulveungen og røverjenta» skapar enhet och sammanhang, personerna är desamma i bägge.

Bilden som *De krenkede* tecknar av situationen i Tjetjenien idag ger inte grundlag för optimism vad gäller en politisk lösning av den rysk-tjetjenska konflikten. Seierstad själv diskuterar inte denna fråga. Men med sin bok, som är översatt till flera språk, bidrar hon till att fasthålla omvärldens uppmärksamhet på de omfattande kränkningar av människorättigheterna som fortfarande pågår i Tjetjenien. De som tar människorättigheterna på allvar och menar att de också gäller i Tjetjenien, har nu ännu ett dokument att referera till när de kräver räkenskap för vad europeiska utrikesministrar och diplomater gör för att få Ryssland att respektera dessa rättigheter och efterkomma normer som Ryssland själv förpliktat sig respektera.

Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet Life in Discourse and Practice

Natalia Baschmakoff, Paul Fryer & Mari Ristolainen (red.)

Aleksanteri Series 4/2007

Helsingfors: Kikimora Publications

170 s., ISBN 9789521040771

Recenserad av **Maria Engström** [fil dr, forskare och lärare vid Slaviska institutionen, Stockholms universitet]

Boken *Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet Life in Discourse and Practice* är en artikelsamling från konferensen «Post-Soviet Reading of Texts: Demystifying Russianness», som ägde rum i oktober 2005 vid Joensuu universitet. Trots sitt relativt lilla format är boken mycket intressant både vad gäller teoretiska och metodologiska perspektiv och i frågan om konkreta fallstudier. Konferensens fokus var temat «text och kontext», som är centralt inom poststrukturalismen och kulturemiotiken. Tolv artiklar belyser frågan om hur berättelserna formar den kollektiva identiteten och hur de formas av den. Finska och ryska forskare behandlar ämnet från olika synvinklar och discipliner: historien, litteraturvetenskapen, sociologin, etnografin och folkloristiken.

De två första artiklarna är av teoretisk karaktär. Natalia Baschmakoff, professor i ryska vid Joensuu universitet, utgår i sin artikel från koncepten «text» och «kontext» som de definieras av kulturemiotiken utvecklad av Moskva-Tartu skolan. Hon konstaterar att intresset för studier av den ryska periferin och så kallade marginella författare och marginella litteraturer ökat sedan Sovjetunionens kollaps. Detta beror på att postmoderniteten ifrågasätter begreppet «normen», omvärderar förhållandet mellan centrum och periferi och ser de perifera lokala samhällen som den plats där fruktsam dialog och nya meningar uppstår.

Mari Ristolainen diskuterar å sin sida olika forskningsmetoder kring frågan om det lokala samhällets texter – «narrativa gemenskaper och gemenskapsnarrativer». Den narrativa gemenskapen definieras som «en folkgrupp som delar liknande tankar och idéer» och består av «berättaren, förmedlaren och adressaten». Ristolainen accepterar litteraturteoretikern Tzvetan Todorovs idé om att det är läsaren och inte författaren som skapar meningar och att skönlitterära texter inte bara imiterar verkligheten utan även skapar den. Hon modifierar dock Todorovs tes och understryker förmedlarens (medias) roll i kommunikationsprocessen och formandet av nya meningar.

Därefter beger vi oss till fallstudierna. Tuulikki Kurku har studerat prosa och identitet i sovjetiska Karelen. Hon berättar om den finska prosans historia i Karelen från 1920-talet och fram till våra dagar och visar hur historiska noveller och episka poem skrivna på finska under sovjetperioden och deras reception formade den lokala karelska identiteten. Kurku analyserar dessutom mer ingående tre romaner av de mest kända finskspråkiga karelska författarna – Nikolaj Jaakkola, Antti Timonen och Ortjo Stepanov.

Simo Leistis material är sovjetiska representationer av historien – av Chrusjtjovs töväder och historieskrivningen om Stalin. I artikeln undersöks ideologiskt dekorum som en nödvändig förutsättning för publicering av forskarresultat. Leisti hänvisar till Arlen Blyums tes om att Sovjetunionen borde kallas *logocracy* istället för *ideocracy*, eftersom det inte var idéerna utan de rätta orden som gav makten och upprätthöll den. Historikernas texter, enligt Leisti, legitimerade det kommunistiska partiets makt och fungerade som ideologiska handlingar.

Mari Raami har undersökt texter författade av och för kvinnor under och efter Leningrads belägring. Hon analyserar texter både av etablerade författare (Olga Frejdenberg och Olga Berggolts), men även «vanliga» ryska kvinnors dikter, dagböcker och memoarer. Trots det faktum att stadens belägring var en fruktansvärd erfarenhet för både män och kvinnor, är det kvinnornas texter, enligt Raami, som formar den lokala gemenskapen och belägringens narrativ.

Redaktör Mari Ristolainen bidrar också själv med en fallstudie – en fältstudie om amatörkonsten i staden Novorzjev nära Pskov. Ristolainen visar övertygande och med många konkreta exempel hur amatörteatern, sången, poesin, konsten och fotografin i Novorzjev konstruerar det lokala samhällets narrativ.

Med Eine Alt är vi tillbaka i Karelen. Alt analyserar den nya etnokulturella undervisningen och pedagogiken i republiken. Undervisningen på karelska, finska och vepsiska var på frammarsch efter perestrojka men minskar för närvarande på grund av den demografiska utvecklingen i Karelen. Däremot finns det just nu ett starkt intresse för den etnokulturella pedagogiken, vars mål är att forma den lokala identiteten.

Även en av de andra redaktörerna, Paul Fryer, bidrar med en artikel: «'Indigenising' the Community through Oral Narrative: A Case from the Kola North». Fryer har undersökt två etniska minoriteter på Kolahalvön – invandrade komier och ursprungsbefolkningen samer. Basen för Fryers analys är den muntliga traditionen. Artikeln behandlar mest ingående komierna i det lilla samhället Lovozero

och deras berättelser om migrationen till Kolahalvön. Detta narrativ är den viktigaste källan till komiernas etniska och kulturella arv och grunden till den nya postsovjjetiska lokala identiteten.

Fyra artiklar i boken är på ryska. I artikeln «Begreppet 'vänskap' i pionjärsånger» analyserar Jelena Dusjetjkina begreppet «vänskaps» semantik och hur detta ord användes i barnsånger under sovjetperioden. Ordet «vänskap», enligt Dusjetjkina, fungerade som synonym till begreppet «kollektivism». Det användes även för att beskriva relationer mellan olika folkslag inom Sovjetunionen samt mellan sovjetiska folket och alla andra människor på jorden. Av dessa orsaker fick begreppet «vänskap» en mycket central plats i barnsånger, som hade en tydlig uppfostringsfunktion.

I Aleksandr Belousovs artikel står de baltiska gammaltroende i fokus. Belousov presenterar intressant faktamaterial om hur de gammaltroende i Baltikum definierar egen särart och deras berättelser om den ortodoxa kyrkan, patriarken Nikons kyrkoreform i mitten av 1600-talet och martyrerna för «den gamla tron».

I «Den socialistiska staden i invånarnas minne» analyserar Irina Razumova de lokala muntliga berättelserna om den lilla staden Kirovsk på Kolahalvön, deras innehåll och stil. Det visar sig att dessa berättelser är mycket likartade och innehåller samma komponenter, som till exempel konflikten mellan naturen och civilisationen, myterna om «Norr» och om den goda Stalintiden. Artiklen kompletteras av Olga Zmeevas artikel om hur man skapade identiteten i den lilla byn Titan, vars narrativ är formad i kontrast med grannstäderna Kirovsk och Apatity.

Boken presenterar mycket intressanta fakta och information om texter som konstituerar och formar de lokala identiteterna i Norra Ryssland och Karelen. Många bidrag, särskilt Natalia Baschmakoffs och Simo Leistis, har även värdefulla teoretiska inlägg om de specifika lokala diskursernas uppkomst och funktioner. Att fyra artiklar är på ryska begränsar dock läsarkretsen först och främst till slavister, vilket är synd, eftersom studierna kan vara av intresse även för de sociologer och statsvetare som forskar på de lokala identiteterna i det postsovjjetiska rummet.

Rysk identitet och självbild: Ryska medborgares syn på hot, sitt land och sin omvärld

Maria Löfstrand

FOI-R-2503-SE

Stockholm: FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut 2008

67 s., ISSN 16501942

Omtalt av **Pål Jostein Didriksen** [master i russlandsstudier fra Universitetet i Oslo]

Russernes tanker om eget land er tema for Maria Löfstrands rapport, utgitt på FOI. Rapporten favner et bredt spekter av temaer, idet den ikke begrenser seg til å drøfte russernes syn på interne og eksterne trusler, men også tar opp problemstillinger knyttet til demokrati, økonomi og ikke minst spørsmålet om Russlands posisjon mellom øst og vest. Alt dette er kjente temaer for russlandsinteresserte. Hvorvidt Russland hører hjemme i øst eller vest, eller rett og slett utgjør en sivilisasjon i seg selv, har for eksempel vært diskutert av filosofer og kulturhistorikere i årevis. Likeledes har forskere innen internasjonal politikk lenge fokusert på hvordan Russland skifter alliansepartnere og fiendebilder på den utenrikspolitiske arena. Det sentrale bidraget til den foreliggende rapporten ligger i at den tar disse spørsmålene ut av hendene til forskerne og filosofene, og i stedet spør om de oppfatningene vi gjerne har av Russland bekreftes eller avkreftes av russerne selv.

Rapporten bygger på resultater fra opinionsundersøkelser og kvalitative intervjuer. Löfstrand har selv gjort 38 kvalitative intervjuer i St. Petersburg og Novgorod. For å undersøke hvorvidt problemstillinger og meningsyttringer som kom fram i disse intervjuene kan generaliseres til å si noe om Russland som helhet, kompletterer hun materialet med resultater fra opinionsundersøkelser gjennomført av russiske meningsmålingsbyråer.

Löfstrand har tatt utgangspunkt i en studie Bo Petersson gjennomførte på 1990-tallet, publisert under tittelen *National Self-Images and Regional Identities in Russia* (2001). Petersson la opp til et analytisk rammeverk hvor hovedskillet gikk mellom den temporale og den romlige dimensjonen. Slik Löfstrand anvender dette rammeverket, hører synet på historien til i den temporale dimensjonen, mens oppfatningene av temaer som angår nåtid og framtid plasseres i den romlige dimensjonen. Dermed fungerer de to dimensjonene i Löfstrands rapport mer som en tematisk inndeling enn som et analytisk verktøy.

Det blir derfor interessant først og fremst å se på hvordan de to undersøkelsene kan vise til kontinuitet eller endring i russernes nasjonale selvbilde. Selv om det bare er gått et knapt tiår mellom Peterssøns og Løfstrands undersøkelser, har det vært et tiår med til dels store endringer i Russland. Peterssøns undersøkelser ble gjort mot slutten av Jeltsins presidentperiode, da den økonomiske usikkerheten og krigføringen i Tsjetsjenia preget virkeligheten til folk flest. Et tiår senere er det Putin som styrer landet. Terror og konflikter står fortsatt høyt på den politiske dagsordenen, men de fleste kommentatorer er enige om at Russland framstår med større stabilitet og selvsikkerhet enn på mange år. Hvordan har dette påvirket vanlige russeres syn på landet sitt? Løfstrand kunne med fordel ha utvidet sitt ganske korte kapittel om den temporale dimensjonen for å vise hvordan russerne evaluerer nåtiden sett i lys av den nære fortiden, ikke bare den noe fjernere sovjettiden. Riktignok har Løfstrand selv sagt at en sammenlikning med resultatene fra Peterssøns undersøkelse ikke er målet for hennes studie. Jeg skulle likevel ønske at hun hadde plukket opp denne tråden, i det minste kommentert dette i konklusjonen.

Et annet konsept Løfstrand viderefører fra Peterssøns studie er begrepet *nasjonalt selvbilde*. Her synes jeg Løfstrand har lykkes vesentlig bedre enn forgjengeren med å gi en lettfattelig definisjon av hva som menes med begrepet: Mens nasjonal identitet dreier seg om spørsmålet «Hvem er vi?», kan nasjonalt selvbilde ifølge Løfstrand forklares ved hjelp av spørsmålet «Hva er vårt land?».

Siden rapporten tar for seg en lang rekke større og mindre problemstillinger, er det vanskelig å sammenfatte den til noe som kan kalles undersøkelsens hovedkonklusjon. Hva man opplever som mest interessant vil avhenge av den enkelte leser. Personlig bet jeg meg merke i avsnittet om hvordan russerne ser på interne trusler. Løfstrand viser her til en stabilt sterk bekymring for økonomiske og sosiale problemer. Dette er interessant sett i forhold til Peterssøns undersøkelse, hvor terrorisme og andre sikkerhetsmessige utfordringer dominerer det interne trusselbildet. Et annet aktuelt funn handler om synet på eksterne venner og fiender. Her kommer det fram at det skjedde en kraftig forverring i synet på forholdet til Estland mellom 2006 og 2007. Hadde tallene vært fra 2008, er det vel ikke utenkelig at Georgia hadde klatret opp fra andreplassen landet holdt i 2007 på listen over land Russland hadde dårligst forhold til.

Samlet sett kan rapporten kanskje mer ses på som et lite oppslagsverk over interessant statistikk om russernes holdninger, der

man kan finne svar på spørsmål som «Hva mener russerne om EU?», «Oppfatter russerne nasjonalisme som et problem?» og «Hvor opptatt er russerne egentlig av demokrati?». Mange russlandsinteresserte sitter nok med en magefølelse for hva den russiske opinionen mener om disse spørsmålene, men denne rapporten gir et tallmateriale som kan styrke eller svekke inntrykket.

Rapporten er tilgjengelig online på www2.foi.se/rapp/foir2503.pdf

Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42

Tomislav Dulić

Studia Historica Upsaliensia 218

Uppsala: Uppsala University 2005

413 s., ISBN 9155463029

Recenserad av **Kenneth Nyström** [extern lektor vid Østeuropaafdelingen, ToRS – Institut for tværkulturelle og regionale studier, Københavns Universitet]

Bosnien var den region i Jugoslavien som drabbades hardest under andra världskriget, slår Tomislav Dulić fast i sin doktorsavhandling *Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42*. I inledningen och även senare framgår det att den ursprungliga avhandlingsplanen utgick från en longitudinell studie, där samma område skulle studeras både under andra världskriget och under 1990-talet. Av utrymmesskäl fick dock författaren i sin avhandling begränsa sig till den förra perioden.

I den inledande frågeställningen avgränsar Dulić avhandlingen till de två politiska aktörerna som startade massdödandet, ustaša och četnikerna. Därmed sker en begränsning av diskussionen om partisanernas eventuella roll i massdödandet. Det framgår inte explicit om det är arbetstekniska skäl eller «poor source criticism and highly biased accounts» hos de producerade verken som medför att denna del av massdödandet inte analyseras, även om delar av det omtalas, till exempel Bleiburg-massakern i maj 1945.

Som Dulić påpekar, har dock forskningen kommit ett stycke på väg, i det att kroatiska och serbiska forskare i dag kan nå ungefär samma tal i sina uppskattningar av antalet döda (jfr till exempel Bogoljub Kočović och Vladimir Žerjavić). Att en del av den nya

forskningen kan visa en överrepresentation av serbiska offer för četnikernas terror, visar på behovet av att verkligen ifrågasätta alla «självlklara» samband. Dulić menar dock att samtidigt som det har funnits ett visst ointresse i den internationella forskningen för att dra in utvecklingen i Jugoslavien i studierna av massdödandet, har de jugoslaviska forskarna varit ointresserade av en mer teoretisk och generell nivå. Definitionen av folkmord har varit under fortsatt diskussion, men bristen på fördjupade empiriska studier har lett till förenklade analyser.

I ett särskilt avsnitt söker Dulić att utveckla de parametrar enligt vilka han menar man kan beskriva/avgöra om det handlar om folkmord eller någon annan form av kollektiva övergrepp. Författaren utgår från tre begrepp: «intent», «systematics» och «magnitude». Efter att ha diskuterat begreppen var för sig, länkar han samman dem i en tredimensionell modell, där folkmord betecknas som institutionaliserat, allomfattande och totalt avsiktligt massmordande.

Efter detta teoretiska avsnitt fortsätter Dulić med en bakgrunds-teckning av den historiska utvecklingen i Bosnien, där han kort beskriver den politiska utvecklingen 1878–1918 i ljuset av den framväxande nationalismen. Han beskriver också ustašas framväxt och landreformerna i Bosnien. I ett kort kapitel för han sedan utvecklingen fram till krigsutbrottet.

I tre större avsnitt, som måste anses utgöra avhandlingens tyngdpunkt och motsvarar de tidigare framdiskuterade dimensionerna, låter författaren under begreppen «conceptualisation», «implementation» och «realisation» oss ta del av konkreta fall av massmord i Bosnien under andra världskriget.

I kapitlen om ustaša- respektive četnik-rörelsen, båda under begreppet «conceptualisation», genomgår de ideologiska förutsättningarna för massmorden. Författaren väljer att visa eventuella avsikter utifrån dokument som är producerade samtidigt eller i nära anslutning till händelserna, det vill säga i huvudsak under andra världskriget. Synen på «den andre» kan emellertid vara utvecklad över en längre tid. Det vore därför intressant att diskutera huruvida den syn, som den till exempel kommer till uttryck i Garašanin-planen (1844) eller andra måldokument, borde ingå i ett avsnitt om avsikter. Hur långt i förväg skapas förutsättningar på det mentala planet för massmord?

I översikten av konceptualiseringen saknar jag dessutom en diskussion av det memo som general Milutin Nedić skrev 1941, vilket bildade underlag för en hänvändelse från (brodern) general Milan Nedić till den tyske utrikesministern angående befolknings-

omflyttningar för att tillfredsställa serbiska behov. Detta dokument innehåller ett förslag (inkluderande Bosnien) till hur ett homogent Serbien (att jämföra med Stevan Moljević förslag från 1941) kunde inrättas och vilka andra förändringar av gränser och folk i Jugoslavien som så ville vara nödvändiga. Enligt Dulić, «the Chetniks (...) lacked any realistic and detailed plan on how such a policy was to become implemented on a Yugoslav-wide level» (s. 120). Realismen i förslaget från Nedić kan jag inte avgöra.

Efter en utförlig genomgång av massmördandet i östra Bosnien, där bland annat det omfattande samarbetet som från tid till annan existerade mellan de nationellt och politiskt oförenliga grupperna ustaša, četnik och partisaner belyses, diskuterar Dulić varför muslimerna misstrodde försäkringar om att ustašas åtgärder mot serber, judar och roma inte i nästa runda kom att riktas mot muslimerna. Dels såg muslimerna motsättningarna mellan proklamationerna om muslimerna som «blomman av vår stat» och vad som faktiskt hände i de NDH-kontrollerade områdena, dels hur slutmålet om en katolskdominerad stat inte gav utrymme för muslimerna. Olika grupper av muslimer antog därför resolutioner där man krävde religionsfrihet och plats för muslimerna. Andra grupper sökte stöd hos tyskarna och deltog i uppbyggandet av SS-divisionen Handžar, medan åter andra valde att gå in i partisanrörelsen.

Som avslutning på implementeringsavsnittet diskuteras Kozara och Jasenovac under rubriken «institutionalised destruction». Dulić menar att Jasenovac-lägrer trots de höga dödstalen snarare bör jämföras med Sachsenhausen än med Auschwitz eftersom det fungerade som resurs för arbetskraft. Men på grund av den höga andelen (till och med högre än Auschwitz) som dör i lägrer, konkluderar han att det ändå rör sig om ett «killing centre or a compound for institutionalised destruction».

I ett särskilt kapitel belyses både axelmakternas roll (ett tema som författaren i övrigt återkommer till gång på gång i andra avsnitt) och försöken att lösa förhållandet mellan ustaša och četniker. Den överenskommelse som nåddes i juni 1942 ses av samtida som en taktisk reträtt, medan NDH och serbernas strategiska mål kvarstod. I det fortsatta dödandet ser Dulić en förändring hos četnikerna, i det att motivet snarare blir politiskt (det vill säga partisaner och kommunistiska sympatisörer) än etnisk tillhörighet.

Den tredje dimensionen i författarens modell, «magnitude», bildar utgångspunkt för en statistisk analys, där Dulić visar att massmördandet speciellt i den första vågen verkade vara riktad mot (den manliga) eliten inom respektive grupp. Underlaget är begränsat

och han förespråkar själv en fördjupad analys innan man drar mer definitiva slutsatser om skillnaderna.

I undersökningsområdet syns tydligt effekterna på det lokala planet av massdödandet. Den alltför låga andelen offer i östra Hercegovina menar Dulić beror på att hela familjer utraderades där. Det fanns alltså 20 år senare ingen medlem kvar som kunde berätta för undersökningskommissionen om förhållandena. Kommissionens resultat grundades på att man enbart lyckades registrera 56–59 % av alla offren i Jugoslavien.

Frågan om folkmord är, som författaren mycket riktigt konstaterar, beroende av vilken definition som används. Med hänsyn till de undersökta områdena anser författaren att endast ustaša och axelmakterna uppfyller undersökningsmodellens definition av folkmord, medan četnikernas massmord räknas till etnocid, det vill säga etnisk rensning.

Dulić har lagt ner ett stort arbete vid uppspårandet och genomgången av källmaterialet. Han har med stor insikt i den tidigare litteraturen om såväl folkmord som Jugoslaviens historia modigt gett sig i kast med att utveckla en egen undersökningsmodell. Författaren kommer därför att spela en viktig roll i den fortsatta diskussionen om massmorden, där den möjliga jämförelsen med 1990-talet känns ännu angelägnare efter genomläsningen av *Utopias of Nation*.

Kampen mot «schamanismen». Sovjetisk religionspolitik gentemot inhemska religioner i Sibirien och norra Ryssland

Olle Sundström

Studier av inter-religiösa relationer 40

Uppsala: Swedish Science Press 2007

221 s., ISBN 9789189652330

Recenserad av **Jan Svanberg** [lektor i religionsvetenskap, Åbo Akademi]

Religionsvetaren Olle Sundström beskriver och analyserar i *Kampen mot «schamanismen». Sovjetisk religionspolitik gentemot inhemska religioner i Sibirien och norra Ryssland* en tematik som angår och berör såväl minoritetsaktivister, religiösa aktörer, forskare, som politiker. Självfallet kommer även specialistgruppen bestående av schamanismforskare att ha stor nytta av boken. Arkiv som relativt nyligen öppnats, forskarröster och lekmän som kommer till tals och nya, ibland växlande, politiska vindar bidrar alla till att vi nu får en

mera nyanserad kunskap om vad som ägde rum under sovjettiden visavi religionerna och minoriteterna. De nyanser och det fakta-underlag som jag upplevde mig sakna under kalla kriget präglad av livfulla berättelser återgivna av hemvändande bibelsmugglare, finlandisering, propaganda och antipropaganda blir nu tillfredsställt i Sundströms noggranna tolkning.

Styrkan i föreliggande arbete ligger sålunda, enligt min mening, i författarens ambitiösa urval, värdering och tolkning av källorna. Och trots att Sundström i sin hedervärda forskarförsiktighet i huvudsak säger sig fokusera på den officiella politikens följder, får jag som läsare också mycket kunskap om de konsekvenser som även rent ekonomiska skäl och personliga intressen i form av omedvetna, eller medvetna, tillämpningar och tolkningar av den officiella politiken medförde för de religionsutövare som drabbades.

Boken har två huvudsakliga delar. I den första avhandlas ismerna: hur de tunga namnen, Marx, Engels och Lenin, byggde upp sina samhälls- och religionsteorier, och hur Stalin stadfäster dialektisk materialism som partiets världsåskådning. Även här är Sundström mycket nyanserad och demaskerar några av de vanligaste klyschorna. Men omfånget och redogörelsen för den ideologiska bakgrunden kunde dock gärna ha bantats något. Läsare som inte har förkunskap om skillnaderna mellan exempelvis dialektisk materialism och historisk materialism kommer möjligtvis att avskräckas från vidare läsning av den något överdrivet teoribeskrivande redogörelsen. Samtidigt saknar jag ett fördjupande avsnitt om hur Tsarryssland med den rysk-ortodoxa kyrkan i spetsen handskades med de inhemska religionerna i norr, vilket med fördel kunde ha ersatt några av de något utdragna ideologidiskussionerna.

Den andra huvudsakliga delen av boken kommer sannolikt att fångsla desto flera läsare. Här får vi läsa om hur olika perioder präglades av olika inställningar gentemot folken i norr – allt från positiv särbehandling och försök att introducera självstyre till hårdföra repressalieåtgärder. Fram till och med år 1929 kan situationen till och med sägas ha varit fördelaktig för folken i norr. Men vi får också läsa om konsekvenserna av modernitetstilltron och antireligiositeten samt inte att förglömna hur enskilda personer kunde skapa sig makt och inflytande genom att tolka ideologiska manifest till sin egen fördel. Viktigt är att notera att i det vidsträckta område vi rör oss inom kunde politiken drabba olika beroende på personliga förhållanden och hur den ekonomiska och samhälleliga strukturen såg ut.

Folken i norr var dock inte enbart passiva offer för politiken:

även uppror och motstånd skildras. Sundström behandlar olika strategier enligt de tre benämningarna *konfrontation*, *integration* och *segregation*. Här finns en potential till fortsatt forskning.

Kännetecknande för Sundströms stringenta text är att han noga definierar de begrepp han använder och även lyckas hålla sig till de definitioner som han valt. Detta är särdeles viktigt med tanke på att boken behandlar en lång tidsperiod och ett enormt geografiskt område. Författaren gör vissa val och visar också samtidigt hur ideologiskt laddade de begrepp som användes – och används – är. «Schamanism» är självfallet ett sådant men även «kulak» och «inhemsk» används med olika politiska övertoner, beroende på användare och sammanhang. En karta skulle dock ha hjälpt mig som läsare att följa med de olika beskrivningarna av folken i norr. För att orientera mig geografiskt hade jag *Moder jord och andra mödrar. Föreställningar om verkligheten bland folken i norr och vår syn på den* (1999) av Kerstin Eidlitz Kuoljok uppslagen.

Den fråga som säkert många läsare ställer sig handlar om schamanismens presumtiva död som en följd av modernisering, utbildning, politik, repressalier, folkomflyttningar och så vidare, och schamanismens paradoxala synlighet idag. Denna fråga besvarar Sundström elegant, på ett sätt som jag endast summariskt kan sammanfatta här: «schamanismen» blir en samlande etnisk markör som bygger på rekonstruktionsförsök från äldre etnografi, på äldre personers hågkomster och kunskaper och på västerländska nyschamaners bidrag. Som läsare blir man påmind om att religionsstudier bör iaktta förändring och att statiska religionsförhållanden är sällsynta. För schamanismforskare som vill ha en ytterligare fördjupning i hur speciellt schamanismforskare, på olika sätt, bidrog till kampen mot schamanismen rekommenderar jag Andrei A. Znamenskis *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination* (2007).

Avslutningsvis vill jag understryka att den lärdom vi får tack vare *Kampen mot «schamanismen»* inte enbart består i en nyanserad historieskrivning och ett brett faktaunderlag. Vi lär oss också om hur vi som forskare bidrar till, accelererar, bromsar, värnar, styr, motarbetar och underkastar oss den politiska agendan. En lärdom som inte skall förglömmas, inte ens när demokratin, integritetsskydd och finansiering av forskning anses ske på bästa möjliga sätt.

Business Security and Russia. Security Considerations in the Development of Business Operation in Russia

Pekka Iivari

Series C 17

Rovaniemi: Rovaniemi University for Applied Sciences 2008

179 s., ISBN 9789525153675

Omtalt av **Lill Hilde Pedersen** [M.A. i russisk, rådgiver ved Nordområdesenteret for næringslivet ved Høgskolen i Bodø, daglig leder i Scandinavian Business Intelligence AS]

Boka *Business Security and Russia* er et resultat av prosjektet «Doing business safely in Russia», ett av flere prosjekter utviklet av Finnbarents, et samarbeidsforetak opprettet av Lapplands universitet og Rovaniemi universitet for anvendt vitenskap. Målet med det overordnede prosjektet er å utvikle ledelse innen «safety and security» for selskaper i Barentsregionen.

Til tross for en litt kjedelig og lærebokaktig layout er *Business Security and Russia* i aller høyeste grad både nyttig og praktisk. Boka består av nærmere 20 kapitler som tar for seg ulike aspekter ved det å oppholde seg og drive forretningsvirksomhet i Russland, og gir nyttig informasjon til alle som ferdes i Russland generelt og i Murmansk-regionen spesielt. Tilnærmingen er meget detaljert og praktisk rettet, der hvert forhold beskrives nøye og der leseren gis helt konkrete råd om hvordan ulike problem og utfordringer kan løses eller håndteres.

Enhver som planlegger å drive forretningsvirksomhet i Russland vil møte en rekke slike utfordringer. Ofte er kunnskapen om russiske forhold basert på inntrykk fra media, der framstillingen ikke bestandig er like balansert. Inntrykket av at det meste er vanskelig, byråkratisk og farlig i Russland er utbredt, og mange legger nok tanken på å satse på det russiske markedet på is før man i det hele tatt har startet prosessen. Snakker man med dem som har prøvd seg, får man samtidig inntrykk av at det er fryktelig mange ting å tenke på og mange feller å gå i. Iivaris bok demper ikke nødvendigvis dette inntrykket, men i stedet for kun å fokusere på det som er annerledes og vanskelig, tas man systematisk gjennom alle tenkelige og utenkelige forhold. Det som er sammenfallende påpekes, det som er annerledes beskrives på en saklig måte og man får en god oversikt over hva man må huske på og i hvilken rekkefølge ting må ordnes. Boka beskriver og forklarer kultur- og samfunnsforskjeller på en slik måte at de lett kan forstås og håndteres – også av «naive»

og uerfarne skandinaver. Men selv personer med lang erfaring fra Russland vil kunne ha nytte av boka.

Iivari går metodisk fram. I et av de første kapitlene diskuteres begrepet «business security» slik det oppleves i Russland. Dette fungerer som et teoretisk fundament for resten av innholdet. Deretter tas vi med på en gjennomgang av de fleste forhold som angår dette temaet, alt fra det å planlegge en reise til Russland til det å leve og drive forretninger der. Det som for oss kan oppfattes som byråkrati og skjemavelde, blir anskueliggjort og virker plutselig overkommelig. Det samme gjelder flere andre forhold som kan virke skumle og skremmende for en som ikke er vant med å ferdes i Russland.

Dette gjelder for eksempel det å ha en realistisk holdning til dem man skal samarbeide med, det være seg ansatte, konkurrenter eller samarbeidspartnere. En rutinemessig bakgrunnssjekk er en absolutt nødvendighet i Russland før man setter i gang en virksomhet. Mange nyttige tips gis i boka, både om hva man bør kjenne til om en partner eller ansatt, eierskap og andre detaljer, og hvor man kan henvende seg for å få bekreftet opplysninger som gis. Mye av det innledende arbeidet kan gjøres hjemmefra, ved bruk av åpne kilder som er tilgjengelig via internett. Språkkunnskaper er viktig i den sammenheng, og dette er et godt argument for å overlate slike undersøkelser til profesjonelle.

De fleste som skal drive forretninger i Russland vil nok vurdere å engasjere et sikkerhetsselskap for å beskytte virksomhet og personell, og da vil Iivaris kapittel om det å leie tjenester hos og forholde seg til sikkerhetsselskaper være meget nyttig. Her gis sjekklistene i forbindelse med utvelgelse, avtaleinngåelse, etc. Et slikt sikkerhetsselskap vil også kunne bistå i forbindelse med bakgrunnssjekk av medarbeidere og partnere. Iivari har også tatt med et forslag til konkrete avtaler med sikkerhetsselskaper som vedlegg til boka.

Informasjonssikkerhet er et annet tema som mange nordiske bedriftsledere ikke har et tilstrekkelig bevisst forhold til. I Russland er det av stor viktighet å behandle dette temaet på en profesjonell og gjennomtenkt måte. Iivari beskriver hvorfor og gir oversikt over gjeldende lovverk i Russland. I Russland kan man oppleve en mye mer aggressiv konkurranse mellom ulike aktører enn man er vant til hjemmefra, og disse konkurrentene er i mange tilfeller villige til å ta i bruk metoder som folk flest bare kjenner fra film eller kriminalromaner. Dette henger nær sammen med det som i boka beskrives som økonomisk sikkerhet. Her omtales det som kalles forretningsspionasje (*corporate espionage*), som er ulovlig, konkurrentetterretning (innsamling av informasjon om en konkur-

rent), som er lovlig, og fiendtlige overtakelser. Forsøk på korrupsjon og kriminelle handlinger må man også ifølge Livari regne med å oppleve, gjerne i sammenheng med ufine forretningsmetoder. Er man ikke forberedt på dette, vil slike forhold kunne ødelegge hele satsingen i Russland. Boka gir gode og konkrete råd om hvordan man kan oppdage, forebygge og beskytte seg mot ulike angrep og ufine metoder, samt tips om hvordan man skal gå fram og hvor man skal henvende seg dersom man utsettes for slik aktivitet.

I de siste kapitlene tar forfatteren opp miljøsikkerhet, ulik forretningskultur og det å arbeide sammen med myndighetene. Korte kapitler, men nyttige påminnelser om temaer som også hører med hvis man skal operere i Russland.

Business Security and Russia gir med andre ord en detaljert oppskrift på hvordan forretningsmenn og selskaper skal gå fram for å forholde seg til det russiske samfunnet. For dem som fokuserer på Murmansk-regionen er det en ekstra bonus at forfatteren konkretiserer med mange eksempler fra dette området, i tillegg til nyttige telefonnumre og internettadresser. Hvis man følger Ivaris råd, vil man kunne unngå mange av de fellene som vestlige forretningsdrivende ofte havner i når de prøver seg på det russiske markedet, og sannsynligheten for å lykkes vil øke betraktelig.

Norwegian-Russian Cooperation in Business Education and Research: Visions and Challenges of the High North

Anatoli Bourmistrov & Frode Mellemvik (red.)

Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 2007

247 s., ISBN 9788202284023

Omtalt av **Birgit Jacobsen** [rådgiver i Norges forskningsråd]

Boka *Norwegian-Russian Cooperation in Business Education and Research: Visions and Challenges of the High North* består av et utvalg foredrag fra konferansen «Higher Education and Research: Visions and Challenges in the Perspectives of the High North», som fant sted i St. Petersburg i september 2006. Bakgrunnen for konferansen var markeringen av 15 års samarbeid mellom Handelshøgskolen i Bodø (HHB) og Baltic State Technical University i St. Petersburg (BSTU). Samarbeidet har resultert i at om lag 2000 studenter har gjennomført ulike utdanningsprogram. De to institusjonene driver i dag tre felles masterprogram og ett phd-program.

Formålet med konferansen var å bidra til utveksling av erfaringer og å diskutere perspektivene fremover.

Boka er inndelt i seks tematiske bolker. Første del tar for seg fremtidige perspektiver for utdannings- og forskningssamarbeid innenfor rom- og informasjonsteknologi, samt ledelse. Her pekes det blant annet på utfordringer knyttet til utvinning og utnyttelse av olje- og gassressursene i Barentshavet og langs kysten av Nord-Norge. Hvordan kan vi gjennomføre dette i pakt med en bærekraftig forvaltning? Anatoli Bourmistrov, Frode Mellemvik med flere diskuterer hvordan rom- og informasjonsteknologi kan utgjøre nyttige redskaper i denne sammenheng og knytter an til utdanningssektoren. HHB med sin kompetanse innenfor informasjonsteknologi og ledelse og BSTU med romteknologi ser fordelene av å kombinere ulike disipliner.

Andre del ser på entreprenørskap og innovasjon og innledes med en artikkel av Anne Haugen Gausdal som viser hvordan regionalt samarbeid kan bidra til innovasjon gjennom utvikling av regionale fellesskap (*communities of practice*). Andrej Kazakov skisserer utfordringer som små og mellomstore bedrifter møter når det gjelder målsetting, utvikling av organisasjonsstruktur, ressursfordeling, bedriftsregnskap og personalbehandling, mens Lars Kolvereid, Tatjana Jakovleva med flere sammenlikner motivasjonen for entreprenørskap i Russland, Finland og Norge i lys av ulike teorier. Avslutningsvis skriver Igor Makarov om risikoinvestering i russisk høyteknologi.

Den tredje delen omhandler regler for regnskapsførsel og innledes av Jelena Dybtsyna, som ser på betydningen av internasjonale standarder for regnskapsføring i russiske bedrifter. Hun peker på at vestlige standarder ikke kan anvendes ukritisk i en russisk kontekst – man må kompromisse mellom de erfaringer som er gjort internasjonalt, og politiske, økonomiske, historiske og kulturelle tradisjoner i Russland. Odd Birger Hansen stiller spørsmål om regnskapsføring er til hinder eller nytte for selskapers entreprenørskap, og konkluderer med at det spiller en viktig rolle og er et nyttig redskap for beslutninger og kontroll. Dessuten bidrar det til å gjøre organisasjonen mer gjennomsigtig. Viktoria Konovalenko sammenlikner ledelse ved tradisjonelle universiteter og nyetablerte utdanningsenheter i større selskaper, mens Jelena Panteleeva vurderer hvilken rolle regnskapsføring spiller i russiske olje- og gasselskaper. Denne bolken rundes av med Konstantin Timosjenkos artikkel, som spør om reformeringen av sentralforvaltningens regnskapsføring representerer et symbol på legitimitet.

Neste del er viet energi og miljø. Denne innledes med Heidi Rapp Nilsens artikkel om klimaendringer og petroleumsindustri – en analyse av miljøverdikjeden for CO₂. Kristin Haugland Smith og Øystein Nystad diskuterer selskapers motivasjon for å ta samfunnsansvar i spørsmål om profitt og etikk. Jekaterina Sazanova argumenterer for en økonomisk reformstrategi i skogsektoren, mens Jan-Oddvar Sørnes og Larry D. Browning ser på hva som kan gå galt om energiutnyttelsen i nordområdene mislykkes. Til sist presenterer Natalja Tronkina et forskningsprosjekt der hun sammenlikner regnskapsføring blant tradisjonelle energiselskaper og produsenter av fornybar energi.

Del fem er viet markedsføring. Tatjana Maksimova skriver om hvordan «perestrojka» har gjort universitetene om til markedsaktører. Utsagnet om at universitetet gjenspeiler det samfunn det eksisterer i, ser fremdeles ut til å være gyldig. Aleksandra Zvezdova og Marina Volkova forsøker å identifisere målgruppen av ledere som kan bli potensielle trainees i MBA-program.

Her er det er allikevel spesielt fristende å trekke frem Dmitrij Kuzmins studie av IKEAs inntreden på det russiske markedet. I hvilken grad kan IKEA som bedrift opprettholde sin «kultur» og sine markedsideer i en russisk kontekst? Og hvordan oppfattes bedriftens målsettinger og ideer av dem som skal iverksette dem? Selskapets konsept er å tilby komfort til en overkommelig pris. Handelen skal være en god opplevelse, og man er praktisk rettet (jf. IKEA-katalogen med utvalgsoversikten). Men IKEA har ikke bare en filosofi overfor kundegruppen; selskapet har en gjennomført personalpolitikk som skiller seg klart fra den tradisjonelle russiske, hierarkiske strukturen ved at man er tydelig på at de ansatte må lære seg å ta ansvar. Mottoet er frihet under ansvar, og IKEA har gjennomført demokrati på arbeidsplassen. Lederne får ikke smykke seg med flotte titler og privilegier. Samtidig oppmuntres de ansatte til å komme med forslag og ideer. Feil kan tolereres – om man er villig til å trekke lærdom av dem.

IKEA har ifølge Kuzmin generelt lav turnover blant de ansatte, som alle må gjennomføre et opplæringsprogram om svensk kultur og kunnskap om det politiske systemet i Sverige. IKEA representerer på mange måter en motsetning til den sovjetiske, autoritære bedriftskulturen og lederstilen. Slik vil den, stadig ifølge Kuzmin, kunne ha en meget viktig misjon i Russland, både når det gjelder de unge som får seg jobb ved bedriften, og gjennom dens servicefokus.

I bokas siste del diskuterer man forholdet mellom utdanning og arbeidsmarked, et relevant tema i det nye Russland. Pavel Lu-

kitsjev vurderer omfanget av arbeidsdiskriminering i Russland og betydningen av denne for utviklingen av arbeidsmarkedet. Johan Slade redegjør for undervisningen i forretningsengelsk ved russiske universiteter, mens Anastasia Sjtineva gjennom eksempler fra Arkhangelsk viser hvordan universiteter kan samarbeide med bedrifter.

Alt i alt er boka en fin samling korte og lengre artikler for dem som er interessert i skjæringsfeltet mellom utdanning og russisk næringsliv. Mange av artiklene presenterer prosjekter som var i en startfase da konferansen fant sted, og skisserer derfor problemstillinger, teorier og metoder snarere enn å presentere funn. Litteraturreferansene kan være nyttige for lesere som ønsker å sette seg mer inn i tematikken. Og resultatet av arbeidene vil vi forhåpentligvis kunne høre mer om i fremtiden!

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Adamczyk, Wesley

**Da Gud så til den anden side: en
odyssé gennem krig, eksil og
forløsning**

Oversat fra engelsk af Jens Ellekær
Slagelse: Forlaget Ellekær 2008
378 s., ISBN 9788792173041

Hoppe, Hans-Joachim

**Redningen af de bulgarske jøder
under 2. verdenskrig**

Oversat fra tysk af Klaus Otto Kap-
pel; redaktion Marianne Ølholm
Vanløse: Forlaget Bostrup
60 s., ISBN 9788792000224

Montefiore, Simon Sebag

Unge Stalin

Oversat fra engelsk af Allan Sønder-
vang
Valby: Borgen 2008
463 s., ISBN 9788721031237

Nielsen, Jens Jørgen

**Polske paradokser: Polens
nyere socialhistorie**

København: Frydenlund 2008
328 s., ISBN 9788778876423

Petersen, Thomas

**Min vej østover. Rusland. Sibir-
ien. Baltikum. Ukraine. Central-
asien. Kaukasus.**

Randers: FOF Randers 2008
365 s., [uten ISBN]

Sohn, Ole

**Jeg kommer snart hjem:
en beretning om en dansk
udvandrerfamilies dramatiske
tilværelse**

Rødovre: Sohn 2008
320 s., ISBN 9788791959219

Strøm, Arne

Onkel, giv os brød

Forord af Bent Jensen
2. udg.
København: Gyldendal 2008
376 s., ISBN 9788702021752

FINLAND:

*Flink, Allan, Erno Järvinen & Ritva
Toivonen*

**Northwest Russia: development
of the woodworking industry
and opportunities as a potential
market area for Finland**

Pellervon taloudellisen tutkimuslai-
toksen työpapereita no 99
Helsingfors: Pellervon taloudellinen
tutkimuslaitos 2007
62 s., ISBN 9789525594621

*Gurvitch, I.N., E.P. Evdokimova, O.I.
Kolpakova, O.S. Levina, Y.B. Nikola-
jeva, V.A. Odinkova, M.M. Rusako-
va, M. Sinkkonen & S. Vaittinen*
**Network-based practices in the
prevention of social exclusion
among schoolchildren in St.
Petersburg**

Reports/Stakes 18/2007

Helsingfors: National Research and Development Centre for Welfare and Health 2007

65 s., ISBN 9789513320515

Kuosmanen, Taru

Bringing justice closer: hybrid courts in post-conflict societies

Erik Castrén Institute research reports 22/2007

Helsingfors: Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights 148 s., ISBN 9789521040535

Mau, Vladimir, Alexey Mordashov & Evgeny Turuntsev (red.)

We and they: Russia in comparative perspective

Helsingfors: Sitra 2007

238 s., ISBN 9789515635877

Sillanpää, Lennard

Awakening Siberia: from marginalization to self-determination: the small indigenous nations of Northern Russia on the eve of the millennium

Acta politica No 33

Helsingfors: University of Helsinki 2008

612 s., ISBN 9789521045165

NORGE:

Habibis, Mary

Kulturnøkkel til Russland

Oversatt av Tom Thorsteinsen

Oslo: Libretto forlag 2008

168 s., ISBN 9788278861813

Kolstø, Pål

Russland. Folket. Historien. Politikken. Kulturen

Oslo: Aschehoug 2008

258 s., ISBN 9788203235795

Kyhn, Peter

Turen går til Estland, Latvia og Litauen

Oversatt av Christine Melbye; norsk tilrettelegging ved Eirik Myhr

Aschehoug reiseguides Turen går til

Oslo: Aschehoug 2007

156 s., ISBN 9788203235139.

Lucas, Edward

Den nye kalde krigen: Kremls grep om Russland og Vesten

Oversatt av Nadia Vik

Oslo: Gyldendal 2008

285 s., ISBN 9788205383029

Montefiore, Simon Sebag

Potemkin og Katarina den store

Oversatt av Jorunn Carlsen & Arne-Carsten Carlsen

Oslo: Cappelen Damm 2008

668 s., ISBN 9788252569834

Opdahl, Ingerid M.

Georgia og Russland. Et vanskelig naboskap

Oslo Files on Defence and Security

Oslo: Institutt for forsvarsstudier

89 s., ISSN 08031061

SVERIGE:

Anderson, Mikael (red.)

KS14 – den långa missionen: juni 2006–mars 2007 i Kosovo

Stockholm: Försvarsmakten 2007

171 s., [uten ISBN]

Buergenthal, Thomas

**Pojken som överlevde
Förintelsen**

Översättning: Krister Thelin
Lund: Historiska media 2008
254 s., ISBN 9789185873432

Chester, Keith

**The narrow gauge railways of
Bosnia-Herzegovina**

Malmö: Stenvall 2008
416 s., ISBN 9789172661707

Einhorn, Lena

**Ninas resa: en berättelse om att
överleva**

Återberättad av Mattias Grosin
Stockholm: LL-förlaget 2008
106 s., ISBN 9789170531286

Forsberg, Mathias & Artur Szulc

**Med förtvivlans mod: kampen
för Polen 1939–1945**

Kartor: Robert Farmer
Stockholm: Prisma 2008
545 s., ISBN 9789151847016

Kanikova, E. G.

Muslims in Bulgaria

Studies on inter-religious relations
No 39
Uppsala: Stockholm University
Press 2007
73 s., ISBN 9789189652323

Nylén, Hasse

**Budapest bortom turiststråken
2008**

Budapest guideböcker
Göteborg: Cessohiss 2008
260 s., ISBN 9789163319921

Palosuo, Laura

**Yellow Stars and Trouser Inspec-
tions: Jewish Testimonies from
Hungary, 1920–1945**

Studia historica Upsaliensia No 231
Uppsala: Uppsala University Library
2008
271 s., ISBN 9789155471040

Siljeholm, Ulla

Ukrainska bilder

Göteborg: Ulla Siljeholm 2008
227 s., ISBN 9789163325656

Spehar, Andrea

**How women's movements mat-
ter: women's movements strate-
gies and influence on gender
policy formation in post-Com-
munist Croatia and Slovenia**

Göteborg studies in politics No 106
Göteborg: Department of Political
Science, Göteborg University 2007
294 s., ISBN 9789189246317

Stanislawski, Michael

**Ett mord i Lemberg: politik,
religion och våld i modern
judisk historia**

Översättning: Claes-Göran Jönsson
Stockholm: Dialogos 2008
189 s., ISBN 9789175042060

Nordisk Øst-forum, årgangen 2008

1-2008

3	Forord
<i>Redaksjonen</i>		mid 1930–1960s
<i>Recenserad av Maija Jäppinen</i>
5	Fiendebilder i russisk utenriks-
politikk – konsekvenser for
forholdet til Vesten
<i>Ole Andreas Lindeman</i>	110	Life as Exploit: Representations
of Twentieth-Century Saintly
Women in Russia
<i>Recenserad av Kirsti Ekonen</i>
31	Den «goda» demokratin? En
kartlegging av demokratins
kvalitet i de postkommunistiske
EU-medlemsstaterna
<i>Jonas Linde</i>	113	Russian Power Structures
– Present and Future Roles in
Russian Politics
<i>Omtalt af Flemming Splidsboel
Hansen</i>
55	Slovensk succes: Korporatisme
og konsensus
<i>Lars Johannsen</i>	117	The Dynamics of Energy in the
Eurasian Context
<i>Omtalt av Indra Øverland</i>
71	Unionen mellan Ryssland och
Vitryssland: sökandet efter en
integrationsmodell
<i>Viktor Sjadurskij & Sergei
Lindhqvist</i>	120	Support, Resistance and
Pragmatism. An Examination of
Motivation in Language Policy in
Kharkiv, Ukraine
<i>Omtalt af Allan Have Larsen</i>
89	<i>Velkommen til Internett</i>
Russisk utenrikspolitikk på nettet
<i>Bokomtaler</i>	123	Andra världskrigets utbrott.
Hitlers anfall mot Polen 1939
<i>Omtalt af Kay Lundgreen-Nielsen</i>
95	Constructed Identities in Europe
<i>Recenserad av Johnny Rodin</i>	125	Milošević i krig og i Haag – en
dokumentasjon
<i>Meld av Jan Erik Skretteberg</i>
99	Det lysner i øst – vejen til et helt
Europa
<i>Recenserad av Li Bennich-
Björkman</i>	129	<i>Nye bøker i Norden</i>
2-2008			
103	Modernisation in Russia since
1900
<i>Omtalt av Åsmund Egge</i>	137	Forord
<i>Redaksjonen</i>
106	Soviet People with Female
Bodies. Performing Beauty and
Maternity in Soviet Russia in the	141	Demokrati eller presidentdik-
tatur? Konstitutionella vägval i
postkommunistiske länder
<i>Thomas Sedelius</i>

- 163 **Vadim Tsymburskij og Russland som øy: å forandre Russlands geopolitiske selvilde**
Jardar Østbø
- 181 **Abkhasias lånte uavhengighet. Fem aspekter ved Den abkhasiske republikkens utvikling 2004–08**
Mikkel Berg
- Velkommen til Internett*
- 201 **Krigen i Sør-Ossetia**
Bokomtaler
- 207 **Russland. Folket. Historien. Politikken. Kulturen**
Recenserad av Kristian Gerner
- 210 **Managing elections in Russia. Mechanisms and problems**
Omtalt af Mette Skak
- 214 **The Changing Profession of a Journalist in Russia**
Omtalt av Svernik Høyser
- 217 **Den usynlige krigen – Reiser i Tsjetsjenia, Ingusjetia og Dagestan**
Omtalt af Per Dalgård
- 219 **Russlandsbilder. Nye debattinnlegg om naboskap i nordområdene**
Omtalt av Lassi Heininen
- 221 **Da smør var guld: Sibirisk smørproduksjon og -eksport 1895–1905**
Recenserad av Johan Eellend
- 224 **Revolusjon, kjærlighet, diplomati. Aleksandra Kollontaj og Norden**
Recenserad av Helene Carlbäck
- 227 **A Discipline Divided. Polish Economists and the Communist Regime 1945–1960**
Recenserad av Barbara Törnquist-Plewa
- 230 **Styrning och makt: EU:s utvärdering av Rumänien**
Recenserad av Daniel Silander
- 234 **Russian Leverage in Central Asia**
Omtalt av Heidi Kjærnet
- 237 *Nye bøker i Norden*
- 3-4-2008**
- 245 **Forord**
Redaksjonen
- 247 **Efter «transitionen»: Kirgizistans postsovjetiske politiske system**
Johan Engvall
- 271 **Korrupsjon i postkommunistiske lande: et forbigående eller permanent fænomen?**
Lars Johannsen & Karin Hilmer Pedersen
- 289 **Hvem kan telle «den fisk under vann»? Kunnskapsstrid i russisk havforskning**
Bente Aasjord & Geir Hønneland
- 313 **«Den nya ryska skönheten»: damtidningen Krestjankas «Tio stilfrågor»**
Saara Ratilainen
- Essay*
- 337 **Boris Jeltsin – fra apparatjik til demokrat**
Thomas Petersen
- Velkommen til Internett*
- 357 **Russland og NATO**
Bokomtaler
- 363 **Kampen om den Kolde Krig. Festskrift til Bent Jensen**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson

- 366 **Kalla kriget**
Recenserad av Anders Blomqvist
- 369 **Den store fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939–55**
Recenserad av Lennart Samuelson
- 372 **Tankograd: Den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953**
Omtalt af Erik Kulavig
- 375 **Nikkel, jern og blod. Krigen i nord 1939–1945**
Recenserad av Marianne Junila
- 379 **Bjørnen vågner: Virksomhedsledelse og mennesker i USSR og Rusland 1990–1999**
Recenserad av Pelle Åberg
- 381 **Energikontroll: Kreml, Gazprom och rysk energipolitik**
Omtalt av Daniel Fjærtøft
- 384 **Russian Leverage on the CIS and the Baltic States**
Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen
- 387 **De krenkede. Historier fra Tsjetsjenia**
Recenserad av Märta-Lisa Magnusson
- 391 **Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet Life in Discourse and Practice**
Recenserad av Maria Engström
- 394 **Rysk identitet och självbild: Ryska medborgares syn på hot, sitt land och sin omvärld**
Omtalt av Pål Jostein Didriksen
- 396 **Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42**
Recenserad av Kenneth Nyström
- 399 **Kampen mot «schamanismen». Sovjetisk religionspolitik gentemot inhemska religioner i Sibirien och norra Ryssland**
Recenserad av Jan Svanberg
- 402 **Business Security and Russia. Security Considerations in the Development of Business Operation in Russia**
Omtalt av Lill Hilde Pedersen
- 404 **Norwegian-Russian Cooperation in Business Education and Research: Visions and Challenges of the High North**
Omtalt av Birgit Jacobsen
- 409 *Nye bøker i Norden*
- 413 *Årgangen 2004*

Forord

Redaksjonen

Efter «transitionen»:

Kirgizistans postsovjetiske politiske system

Johan Engvall

Korruption i postkommunistiske lande: et forbigående eller permanent fænomen?

Lars Johannsen & Karin Hilmer Pedersen

Hvem kan telle «den fisk under vann»? Kunnskapsstrid i russisk havforskning

Bente Aasjord & Geir Hønneland

«Den nya ryska skönheten»: damtidningen Krestjankas «Tio stilfrågor»

Saara Ratilainen

Essay

Boris Jeltsin – fra apparatjik til demokrat

Thomas Petersen

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

Årgangen 2008

ISSN 0801-7220

9 770801 722005